ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΙΙ 1970

ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY

ΤΕΥΧΟΣ 2

ΑΘΗΝΑΙ

« ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ »
« ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY »
(AAA)

Τὰ « Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν » εἶναι τετραμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ταχείας ἀρχαιολογικῆς ἐνημερώσεως. Ἐκδίδονται παρὰ τῆς Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως κατ' Ἀπρίλιον, Αὔγουστον καὶ Δεκέμβριον.

ΙΔΡΥΤΗΣ : Καθηγητὴς ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων.

ΣΥΝΤΑΞΙΣ : Γραφεῖον Δημοσιευμάτων τοῦ Τ.Α.Π.

ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ : Λουΐζας Μοντεσάντου.

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ : Γραφικαὶ Τέχναι Ι. Μακρῆς Α.Ε.

Συνδρομὴ ἐτησία ἐσωτερικοῦ : δι' ἕκαστον τόμον δρχ. 200· ἐξωτερικοῦ : $ 10.

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους δρχ. 60· διὰ τὸ ἐξωτερικὸν $ 3.50.

Εἰκὼν ἐξωφύλλου: Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον κλασσικῶν χρόνων ἐκ Κῶ — σ. 249.

COPYRIGHT 1970: ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΑΠ
ΤΟΣΙΤΣΑ 1, ΑΘΗΝΑΙ (147)

« Athens Annals of Archaeology » is a periodical for the quick communication of the archaeological news from Greece. AAA is issued every April, August and December by the General Inspectorate of Antiquities and Restoration.

FOUNDER : The Inspector General of Antiquities and Historical Monuments Prof. SP. MARINATOS.

EDITOR : A. Kaloyeropoulou; ART EDITOR : Louisa Montessantou. Texts translated into English by Mrs H. Wace.
Printed : by J. Makris S.A. Athens.

Address : TAP Service; 1, Tossitsa Str., Athens (147).

Subscription $ 10 per volume. Single numbers $ 3.50.
Please give six weeks notice of change of address.

The picture on the cover is a classical votive relief from Kos — p. 251.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ, ΤΕΥΧΟΣ 2

1970

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	Σελὶς		Page
SP. MARINATOS, Further news from Marathon	153-166	—	—
Γ. ΔΟΝΤΑΣ, Εἰδήσεις ἐκ τῆς Α΄ ἀρχαιολογικῆς περιφερείας	167-170	Summary	170
Υ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Νεκροταφεῖον παρὰ τὴν πρὸς Φάληρον ὁδὸν	171-178	Summary	178-179
ΕΥΑΓΓ. ΔΕΪΛΑΚΗ, Πρώϊμος γεωμετρικὸς τάφος ἐξ Ἄργους	180-183	Résumé	183
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας	184-195	Summary	195-197
Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Μ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἰωλκοῦ	198-203	Summary	203
Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, Ἀνασκαφὴ τάφων Φθιωτίδων Θηβῶν	204-207	Summary	207
Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, Χρυσᾶ ἐκ τάφων τοῦ Πελινναίου	208-212	Summary	212
ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Αἰανῆς Κοζάνης	213-214	Summary	214
Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, Δύο προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ εἰς Θάσον	215-221	Summary	221-222
Ν. ΖΙΑΣ, Ἐργασίαι εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων	223-231	Summary	231-232
ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Νέος τάφος παρὰ τὸν Λιμένα Κνωσοῦ	233-236	Summary	236
ΣΚΙΝΔΑΛΑΜΟΙ			
V. KARAGEORGHIS - J. FREL, Une statue de Salamis (Chypre) reconstituée	237-238	—	—
ΧΡ. ΚΑΡΔΑΡΑ, Ἡ σημασία τοῦ ἀναγλύφου τῆς πύλης τῶν λεόντων	238-245	Summary	245-246
Μ. ΜΙΤΣΟΣ, Ἐκ τῆς ἀναδιφήσεως παλαιοτέρων βιβλίων	246-248	Summary	248
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, Προκαταρκτικαὶ παρατηρήσεις εἰς δύο νέα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα ἐκ Κῶ	249-250	Summary	251
Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Τὸ μινωϊκὸν ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Θύλακα	252-256	Summary	256-259
Σ. Ν. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, Ἰουλία Μαμαία ἐκ Σπάρτης	260-261	Résumé	262
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θησαυρὸς χαλκῶν ἀντικειμένων ἐξ Ὀρχομενοῦ	263-265	Summary	266-267
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐλεφαντίνη γλυπτὴ λαβὴ ἐκ Θηβῶν	268-272	Résumé	273
N. BOUFIDES, A scarab from Grave Circle B of Mycenae	273-274	—	—
Ν. ΜΠΟΥΦΙΔΗΣ, Ὁ Σαβάκα καὶ ἡ Ἀμενίρδις	275-283	Summary	284-285
P. CALLIGAS, The archaeological site of Palaeopolis in Kerkyra	285-287	—	—
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ			
ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Ἡ ἐμφάνισις τοῦ σιδήρου εἰς τὴν Ἑλλάδα	288-292		
The appearance of iron in Greece			292-296

1. Marathon. Vraná. Tumulus No 1 (p. 162)

2. Marathon. Vraná. The Tumulus of the Plataeans (p. 164)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Fig. 1. Plasi. The prehistoric fortification-wall and the polygonal masonry enclosure. Note its rounded Northeastern corner

FURTHER NEWS FROM MARATHON

The excavations, started some five months ago at Marathon (see AAA III (1970), pp. 14 and 63), have produced further interesting results.

1. Plasi

On the shore of Plasi work was suspended owing to the expropriation formalities. It has, however, been clearly shown that we have to do here with the oldest and most interesting settlement so far discovered at Marathon. The polygonal enclosure, presumably of sixth century date, contains nothing

but prehistoric walls, the uppermost layer being of MH date. This means that something quite worthy of veneration, a building connected with the oldest traditions, has been protected. On the Northeastern corner of the enclosure (which is rounded!) passes the large prehistoric fortification of the settlement, possibly of EH and in any case of not later than MH date (see fig. 1). Adjoining on the West lies the large MH building, a kind of palace, with traces of a potter's kiln and with MH Cist-graves beneath its floor (fig. 2). This area will be expropriated for a systematic excavation.

The later ruins, superimposed on the prehistoric traces, are numerous throughout a very long area of the district, to the Northeast of which lies the Southern mouth of the Charadra bed. These ruins have not been thoroughly investigated owing to the extended cultivation. They seem to be for the most part Roman and even later. Everything seems to corroborate the conclusions of Dr. K. Pritchett who, with the usual careful method of all his topographical papers, concludes (with Von Eschenburg) that the deme of Marathon must have been in Plasi (Studies in Ancient Greek Topography II, 1969, pp. 1 - 11). This is in agreement with the description of Strabo (398 - 9), who lists the demes from South to North along the coast and puts Marathon between Probalinthos and Trikorythos.

2. Tsepi

The EH necropolis of Tsepi, at the entrance of the Vraná valley, has been further explored. It is now certain that no less than five parallel rows of tombs running West-East exist there; and possibly there are still more. Between the rows are corridors as if it were a modern cemetery. Within each row (fig. 3) the tombs are again separated by narrow passages. Each tomb is enclosed in a rectangular enclosure consisting of a single row of stones, mostly pebbles of alluvial provenance (fig. 4). In the Southern part (most frequently) lies a heap of stones suggesting a door (fig. 4). The tombs are of the Cist - grave type, made of upright slabs. They are of small dimensions (each side 1 m. or less long). They are each covered with one large or more smaller slabs of local schist. On one of the sides (usually the Southern) there is a little door covered by a thin slab. The dead, however (in contracted position), were buried from above.

Only two tombs have so far been opened. They are poor in offerings (usually one to three vases). They are family graves. Tomb No 3 (figs. 5 - 6) contained six dead. The uppermost were in disorder and no skull was found in position (fig. 5). The two lowest, however, were still in the usual contracted position, but the heads were not *in situ*. Figure 6 shows these two superimposed. To one of them must belong the skull, which lies by their feet. Near it one can see a little imported Early Cycladic vase, the only offering of the tomb. The skeletons are excellently preserved and it is hoped that interesting anthropolo-

Fig. 2. Plasi. The MH mansion from the SE. In the centre a Cist-grave covered by a huge slab. On the upper right side, at the N. boundary of the building, a potter's kiln and other industrial installations were discovered

gical observations will be possible.

3. Vraná

To the West of the Marathon plain two valleys penetrate into the mountains which become steep. The larger one is Avlon and, almost at right angles to it, is the well known valley bearing the Byzantine name of Vraná. A monastery and a chapel (St. George) at the edge of the ravine, from which the Rapentosa torrent descends, was by older scholars identified as the precinct of Heracles.

Just at the point where the Vraná valley ends and the mountain begins to rise, there were some low tumulus-

Fig. 3. Tsepi. A part of row No. 2 of the EH tombs

Fig. 4. Tsepi. One of the EH tombs with rectangular enclosure, a stone-cairn over the door, and slabs covering the Cist-grave

like heights and one larger and higher. They were already well known to earlier travellers. Frazer, who gives a detailed topographical description of Marathon (Paus. II, p. 437) describes them as « six or seven sepulchral mounds, situated on the right (South) bank of the torrent ». These rather insignificant anomalies of the soil proved to be the most interesting « kurgan » hitherto discovered in Greece, while the higher tumulus was the memorial grave of the Plataeans who fell in 490 B.C. in the battle of Marathon. We came upon their discovery in the following way:

Fig. 5. Tsepi. Cist-grave No. 3, uppermost layer of burials

Fig. 6. Tsepi. Cist-grave No. 3. The two lowest skeletons. They were put in contracted position diagonally inside the tomb

Fig. 7. Vraná. Prehistoric Tumuli 1 and 2 from the North

During the archaeological investigations in the Pylos district (1952-1965) I came to the conclusion that the Mycenaean tholos tombs occur almost always in pairs. After the discovery of the Marathon tholos tomb by Sotiriades I tried to prove this fact there, encouraged by the existence of two tholos tombs already known in Thorikos. In 1956 (when I was again Head of the Antiquities Department) I investigated for only a few hours the large Tumulus of Vraná, which is about 400 m. distant from the tholos tomb. I opened a hole on the summit of the tumulus and it has been shown that the interior consisted exclusively of pebbles and little stones. Influenced by a paper of Keramopoullos (ΠΑΕ 1919, p. 32 ff.), that such tumuli were *hermakes*, that is heaps of stones collected from the surface of the fields to make cultivation easier, I abandoned the excavation.

In 1970 I again faced the Marathon problem owing to a few Mycenaean sherds which were shown to me (AAA III (1970), p. 14 f. and 63 f.). During the investigations at Plasi I summoned Mr. Mastrokostas and our foreman Karamitros to try to find the missing second tholos tomb. The result was the discovery of the MH stone - tumuli (« kurgan ») at Vraná. When we resumed work there, we returned to the « hermax », which was included in our investigation.

4. The Prehistoric stone-tumuli

Up to this moment four such tumuli

Fig. 8. Vraná. The inner circle of Tumulus 1 with a Cist-grave covered by two large slabs

Fig. 9. Vraná. Tumulus No. 2 from the North-East

Fig. 10. Vraná. Tumulus No. 2. To the right one sees a kind of tripartite tomb. To the left a circular « altar » and the recess of the outer circumference

Fig. 11. Vraná. The Tumulus of the Plataeans from the South

Fig. 12. Vraná. The Tumulus of the Plataeans, North side

Fig. 13. Vraná. East side of the Tumulus of the Plataeans

Fig. 14. Vraná. The interior of the Tumulus during the excavation

have been unearthed. In the previous report (AAA III (1970), p. 68) I have designated them as « burial enclosures ». The term tumuli (or burial mounds) seems more appropriate. It must be noted, however, that these tumuli were made mainly of stones and that they were very low. The height of the centre did not exceed one metre and there was no accumulation of earth upon them. In all cases we have found a little mantle of humus about 10 to 20 cm. thick upon the stones, surely a result of winds and erosion through the centuries. The circumference of all these tumuli is carefully made of little slabs. The rest is composed of a thin filling of earth, upon which there is a layer of stones.

The two first tumuli (No 1 — see Colour Plate B' 1 — and 2) are so far the largest of all and lie the one beside the other (fig. 7). The first is double. The diameter of the outer circle is 16.70 m. The inner circle (fig. 8) is not exactly concentric but placed a little toward the East. In the middle of it there is a Cist-grave covered by two large slabs (fig. 8), which have not yet been removed. In the Western part of the tumulus there are visible three more tombs between the outer and the inner circle.

Tumulus No 2 is of about the same dimensions. Its whole surface is covered by stones (fig. 9). No tombs have yet been found inside it, but there is a large oblong construction facing

its Western side (fig. 10, right). It consists of a vestibule, a square room, and a third room full of stones. It is in the shape of a horse - shoe. We offer the explanation that it is the common house of the dead, as occurs in the Pylian tumulus of Papoulia (ΠΑΕ 1955, p. 254, pl. 97β). In front of the Western side of the tumulus there is a circular altar (?). An unusual feature of this tumulus is that as an afterthought a part of its North circumference (fig. 10, left) was pushed a little inwards. The reason was possibly to widen the corridor between this and the adjoining Tumulus 1.

Fig. 15. Vraná. The skull of one of the buried warriors of Plataea

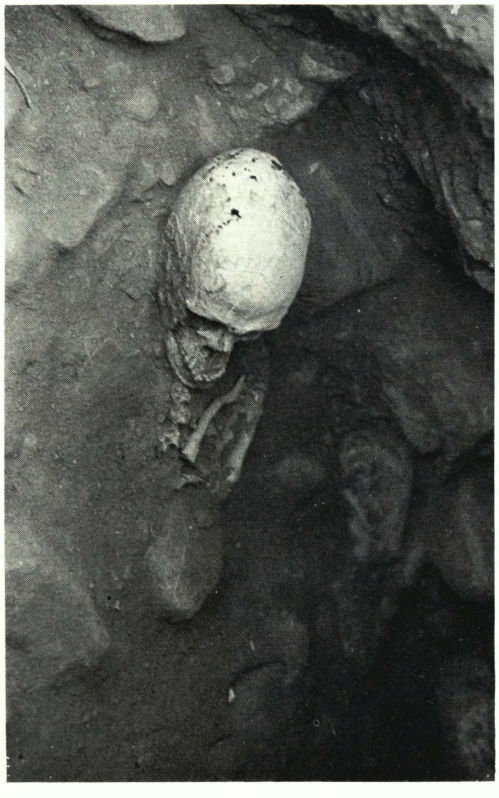

Fig. 16. Vraná. Skeleton No. 3 of the Plataean warriors at Marathon

Tumulus No. 3 is about half the size of its companions and is badly preserved. It contained at least three pit-graves. The last tumulus (No. 4) lies about sixty metres to the East. It is almost as large as No. 2. During the last World war an Italian artillery installation damaged it. At least three Cist - graves are certain. Their lids have been found displaced and they were disturbed.

Fig. 17. Vraná. Skeleton No. 4 of the Plataean warriors at Marathon

5. The Tumulus of the Plataeans
(Colour Plate B' 2)

This interesting historical monument is much larger than its prehistoric companions, which lie about 120 m. to the west. The diameter is not yet accurately measurable, but is at least 30 to 35 m. long. The preserved height is 3 m. from the original floor. The Southern part of the tumulus before the work started is given by fig. 11. Its Northern part was again intact and after a little cleaning showed the form presented by fig. 12; but on the Eastern side a large gap was open and the removed stones were scattered along the East and Southeast sides in the field. Fig. 13, taken a few days after we started work, shows where part of the tumulus is missing. When and how this impious work was done, is not exactly known.

We decided however to examine the inner part of the tumulus, because so great a part of the job had already

Fig. 18. Vraná. Skeletons 4 and 6; above the latter the stele is still *in situ*

been done. The task was both laborious and delicate, because I did not wish to inflict more damage upon the exterior face of the tumulus. In removing the fallen stones we employed them at the same time for consolidation of the inner side of the tumulus, as fig. 14 clearly shows. It has been shown that the original surface of the field upon which the tumulus was erected does not differ from the actual surface in height. There is no alluvium in this part of the Marathon plain. On the surface there was almost everywhere a layer of stones placed by human hands. In fig. 14 one sees the layer in the centre. One of the stones (left) is erect, as if it were a primitive stele. Some of the stones are missing and in pursuing the soft earth we found that a hole, about 1 m. deep, contained at the bottom a human skeleton. The skull was intact (fig. 15) as well as the bones of the feet. The rest has disappeared. This was the only damage inflicted by the smugglers. Fortunately the dead had no gifts and this was the limit of their impious activities. The further excavation, extending altogether less than 15 square metres showed the following results: Pits for the dead were dug on the surface of the field, which is extremely alluvial and stony throughout the whole district of Vraná. The pits were sunk about 1 m. or 1.50 m. deep. The dead had been laid there in extended position, without any offerings (fig. 16). Beside them there are fires, the form of which is not yet understood. Charcoal, little fragments of burnt bones, ashes and some sherds

Fig. 19. Lekythos from the Tumulus of Plataeans

are found together with the black earth which makes the hands and clothes of the excavator smoky and dirty.

After the burials and the fires, the pits were filled with earth and stones. On or near the surface sacrificial meals and gifts were offered. Before we reached the skeletons the first encouraging fact was that all sherds were uniform both in date and in kind of pottery: Black-figured lekythoi, plates, amphorai (or perhaps loutrophoroi) quite similar to the offerings found in the great Tumulus of the Athenians (Soros).

Five skeletons have been so far unearthed. Figures 16 and 17 show two of them, while fig. 18 shows dead Nos. 4 and 6, above which the stele was still *in situ*. All skeletons are very well preserved. All have thin skulls and all have complete sets of teeth. They must have been youths of between 20 and 25 years. It was the youths who, more enthusiastic and less careful than aged warriors, offered their lives for the freedom of Athens; indeed, for the freedom of the whole nation of Hellenes, as the well known epigram states. A poor little lekythos has been found in the fire. It is worth an obol, according to the old expression (fig. 19). Similar gifts were given to the Athenian dead buried under the big Tumulus of Soros. It was still the simple and sincere era of the archaic period, in which History was written by means of heroic action and without boasting. What a difference from later times, when there were no greater achievements, but a whole bombastic literature was developed instead! Now we have possibly the two extremities of the battle: The right « horn » near Soros and the left « horn » near the Tumulus of the Plataeans. Certainly the battle of Marathon must be reconsidered.

Prof. SP. MARINATOS

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΚ ΤΗΣ Α΄ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν συντήρησιν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν συνέχισε καὶ κατὰ τὸ 1969, ἡ Α΄ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων προέβη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ εἰς τὰς ἑξῆς διαμορφώσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων:

1. Βορεία κλιτὺς τῆς Ἀκροπόλεως

Αἱ ἐργασίαι (Μάϊος - Δεκέμβριος 1969) προεκλήθησαν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων περιέθεε τὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ λεγομένου Περιπάτου, ἐξετάθησαν δὲ ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Κλεψύδρας, εἰς τὸ ΒΔ. τμῆμα τῆς Ἀκροπόλεως, μέχρι τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος, εἰς τὸ ΒΑ. αὐτῆς.

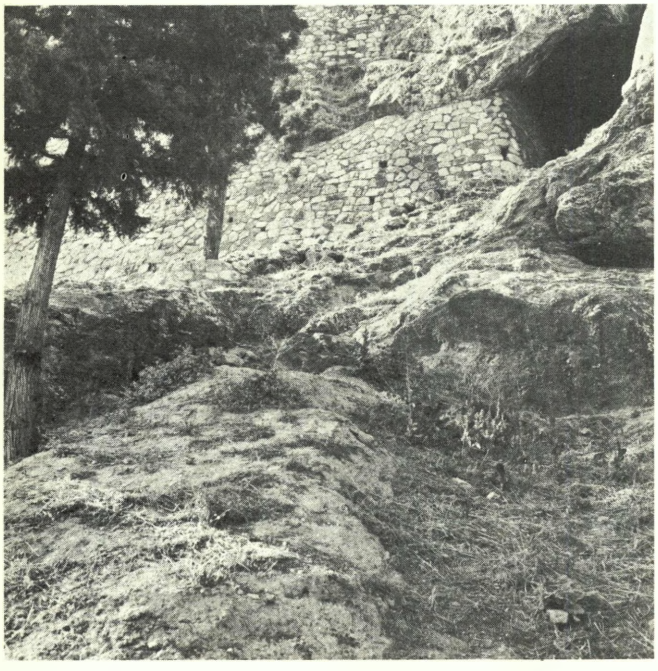

Εἰκ. 1 - 2. Τμῆμα τῆς Β. κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ Περιπάτου

Ὁλόκληρος αὐτὴ ἡ ἔκτασις τῶν βορείων προπόδων τοῦ βράχου παρουσίαζε πρὸ τῶν ἐργασιῶν χαώδη εἰκόνα. Μεγάλοι ὄγκοι χωμάτων, προερχόμενοι ἀπὸ τοὺς ἐπανειλημμένους καθαρισμοὺς τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχον ἐπισωρευθῆ βαθμηδόν, ἡ δὲ ὀργιώδης βλάστησις εἶχεν ἀποπνίξει τὰ κυριώτερα μνημεῖα καὶ σημαντικαὶ φθοραὶ εἶχον προκληθῆ εἰς αὐτά. Καὶ ἡ προσπέλασις ἀκόμη ἦτο δύσκολος.

Μὲ τὰς συστηματικὰς καὶ μεθοδικὰς ἐργασίας τοῦ 1969 ὁ χῶρος μετεμορφώθη ριζικῶς (εἰκ. 1 - 2), τὰ μνημεῖα

Εἰκ. 3 - 4. Ὁ χῶρος πρὸς Β. τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀγλαύρου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως

Εἰκ. 5. Ἡ πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀγλαύρου πρόσβασις

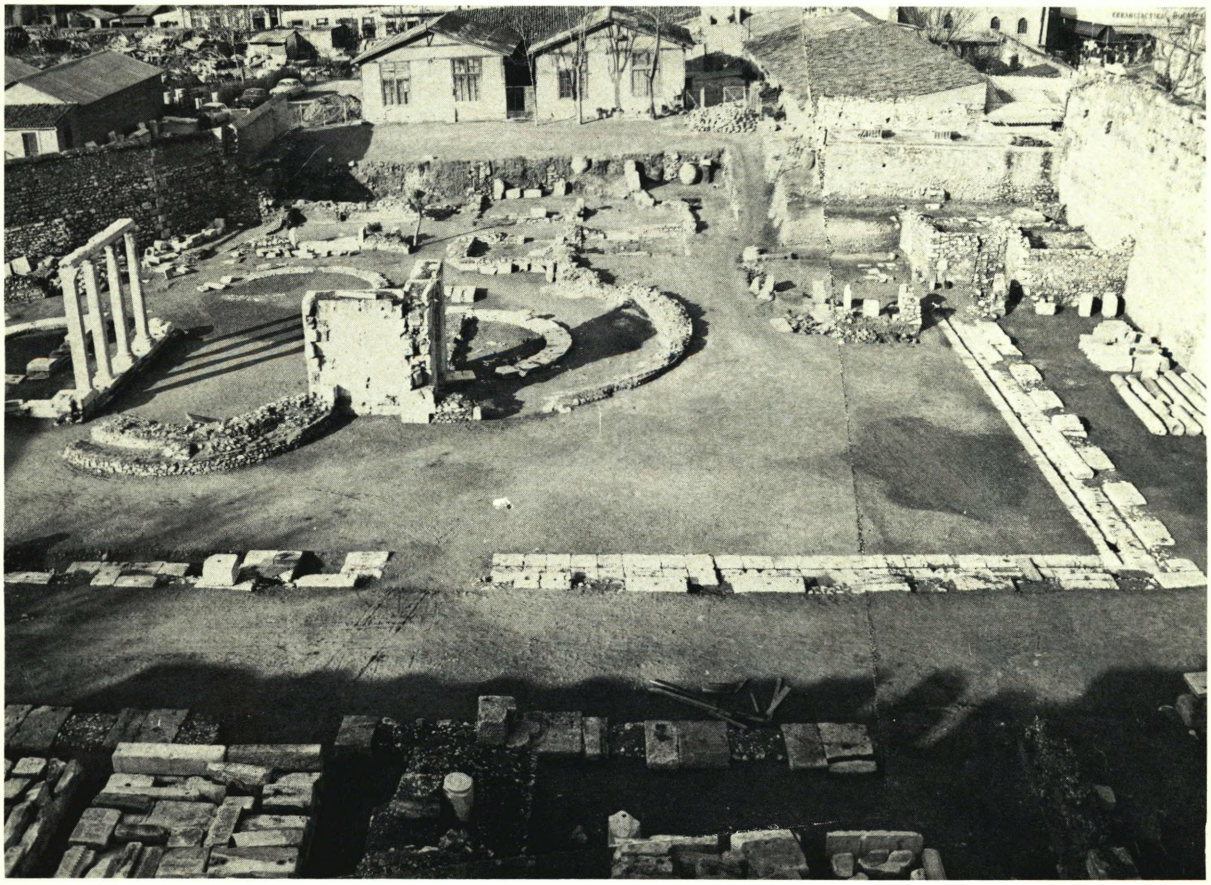
ἐστερεώθησαν καὶ ἀνεδείχθησαν, ἀποκατεστάθη ὁ Περίπατος μὲ τὴν κατασκευὴν ἀναλημματικῶν τοιχαρίων, ὁλόκληρος δὲ ὁ χῶρος μὲ ἀποχωματώσεις ἢ ἐπιχωματώσεις καὶ καταλλήλους φυτεύσεις ἀνεδείχθη εἰς ἄλσος.

Εἰδικώτερον, ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν αἱ ἑξῆς ἐπὶ μέρους ἐργασίαι: 1) Ἐκαθαρίσθη ὁ βορείως τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀγλαύρου βράχος μὲ τὰς τετραγωνικὰς κόγχας, ὁ ὁποῖος ἦτο προηγουμένως ἀθέατος ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ χωμάτων (εἰκ. 3 - 4) καὶ διηυκολύνθη ἡ πρόσβασις τοῦ σπηλαίου διὰ κλίμακος, ἡ ὁποία

ἐκτίσθη παρὰ τὸν ἐκεῖ ὑπάρχοντα ἀναλημματικὸν τοῖχον (εἰκ. 5). 2) Συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ 1965 ἀρξαμένη συντήρησις τῆς αὐλῆς τοῦ « Πυθίου », ὅπου συνεκολλήθησαν ὅσα τμήματα τῶν πωροπλίνθων τοῦ δαπέδου της ἦσαν ἀποκεκολλημένα, καὶ ἐπεσκευάσθη ὁ δι' αὐτῆς διερχόμενος ἀγωγὸς τῶν ὑδάτων τῆς Κλεψύδρας. 3) Ἐστερεώθησαν τὰ

Εἰκ. 6 - 7. Ὁ χῶρος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως

σωζόμενα τμήματα τοῦ τείχους τῆς Ὑπαπαντῆς (18ου αἰ.). 4) Ἐκαθαρίσθη τμῆμα τῆς ὁδοῦ Παναθηναίων καὶ τοῦ πρὸς Α. αὐτοῦ τείχους τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., καὶ 5) Ἐστερεώθησαν τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σεραφείμ, διεμορφώθη δὲ ὁ πρὸς Δ. αὐτῆς χῶρος.

Διὰ τὸ παρὸν ἔτος προγραμματίζεται ἡ κατεδάφισις τοῦ οἰκισμοῦ Ἀναφιώτικα, ἀνατολικῶς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος, ἡ ὁποία θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Περιπάτου πρὸς Α.

2. Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ

Εὐρείας ἐκτάσεως ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως ἔγιναν ἀπὸ τὸν Μάϊον τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀδριανοῦ, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ Α. αὐτῆς (τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Αἰόλου) τμῆμα.

Πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἡμικατεστραμμένα παραπήγματα καὶ ἄλλα ἐρείπια νεωτέρας ἐποχῆς, ὡς καὶ σωροὶ ἀτάκτως ἐρριμμένων μαρμάρων, χωμάτων καὶ παντοίων ἀχρήστων ὑλικῶν ἐγέμιζον αὐτόν (εἰκ. 6).

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς πεπαλαιωμένους οἰκίσκους κατηδαφίσθησαν, αἱ ἐπιχώσεις ἀπεμακρύνθησαν, τὰ ἄφθονα μαρμάρινα, ἀρχιτεκτονικὰ ἰδίως, τεμάχια ἐτακτοποιήθησαν κατὰ κατηγορίας καὶ ὁ χῶρος προσέλαβεν ἤδη τακτικὴν καὶ καθαρὰν ὄψιν. Οὕτως ἀνεφάνησαν, καθαρὰ πλέον: α) τὰ ἐρείπια τῆς ἰδίας τῆς Βιβλιοθήκης, β) τὸ τετράκογχον ὑστερορρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη μάλιστα καὶ τμῆμα τοῦ Δ. τοίχου, ὡς καὶ μικρὸν τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ παράστασιν πλοχμοῦ, καὶ γ) τὰ σωζόμενα τμήματα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας οἱ κίονες τῆς Ν. κιονοστοιχίας εἶχον στερεωθῆ τὸ 1967 (εἰκ. 7).

Καθαρισμοὶ καὶ τακτοποιήσεις ἤρχισαν καὶ εἰς τὸ μὴ ἀνεσκαμμένον δυτικὸν τμῆμα τῆς Βιβλιοθήκης (τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Ἄρεως). Ἐφέτος ἐλπίζεται νὰ κατεδαφισθῇ καὶ τὸ ἓν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν δύο κεντρικῶν παραπηγμάτων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἀκόμη μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Βιβλιοθήκης, καὶ νὰ ἀρθῇ οὕτω τὸ τελευταῖον ἐμπόδιον εἰς τὴν ἑνοποίησιν αὐτῶν.

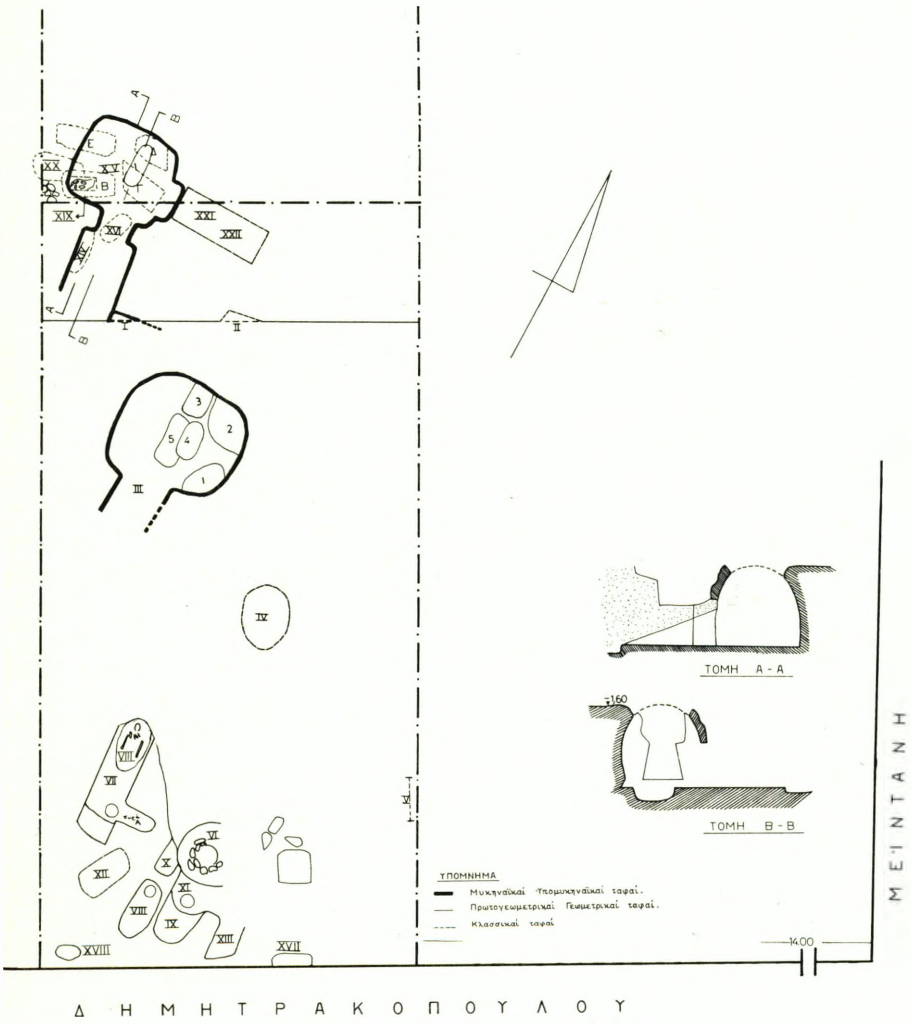
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

NEWS OF THE ACTIVITIES OF THE 1st ARCHAEOLOGICAL EPHORATE

In addition to the work of preservation on the Acropolis monuments the 1st Archaeological Ephorate undertook last year extensive work on the North slope of the Acropolis with the view of reconstituting the ancient Peripatos which in ancient days went along the foot of the rock encircling it (figs. 1-5). The work included the cleaning away of masses of earth, the construction of supporting walls, some repairs on the monuments e.g. the courtyard of the so-called Pythion, and limited excavation.

Cleaning work and the pulling down of old houses and walls were also undertaken in the Library of Hadrian, the E. part of which presents now a thoroughly different and orderly aspect (figs. 6-7).

G. DONTAS

Σχέδ. 1. Κάτοψις καὶ τομαὶ τάφων ἀποκαλυφθέντων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου 110

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΦΑΛΗΡΟΝ ΟΔΟΝ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1969, ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου 110 οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ἐ. Σάρρα, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν σημαντικοῦ ἀριθμοῦ τάφων χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς προκεχωρημένης ΥΕ ΙΙ ἐποχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι, διάσπαρτοι κάθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου,

Εἰκ. 1. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ΙΙΙ

ἀποτελοῦν μέρος νεκροταφείου, κειμένου ἐκτὸς τῶν τειχῶν, Ν. τῆς πόλεως καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς Φάληρον[1].

Ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου νεκροταφείου εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἦτο ἤδη γνωστὴ ἐκ προγενεστέρων ἀνασκαφῶν[2].

Ἡ παροῦσα ἀνασκαφὴ[3] ἀπέδωσε πλοῦτον εὑρημάτων καὶ παρέσχεν ἐνδείξεις περὶ τῆς συνεχοῦς χρήσεως τοῦ νεκροταφείου τούτου εἰς διάστημα μεγαλύτερον τῆς μιᾶς χιλιετίας. Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν 27 τάφοι.

Εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀνήκουν δύο θαλαμοειδεῖς τάφοι (ΙΙΙ καὶ XV) (σχέδ. 1):

Θαλαμοειδὴς ΙΙΙ: Βραχὺς δρόμος, μήκ. 1 καὶ πλ. 0,90 μ., ὠδήγει πρὸς Β. εἰς τε-

1. Ἰ. Τραυλός, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 53 - 54.

2. Δημητρακοπούλου 95, Βεΐκου καὶ Ἀγλαύρου, ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι τοῦ ἔτους 1969. Γενναίου Κολοκοτρώνη 7, εἰς ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 50. Δημητρακοπούλου 50 εἰς ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 85. Δημητρακοπούλου 85, εἰς ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 57. Μεϊντάνη 12 - 14 εἰς ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 58.

3. Ἡ ἔρευνα ἐγένετο ὑπὸ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Ἠλία Ἀνδρέου. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐξετελέσθησαν τὰ σχέδια.

Εἰκ. 2. Κύλιξ ἐκ τοῦ 4ου λάκκου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ΙΙΙ

τράπλευρον θάλαμον λαξευτὸν ἐντὸς τῆς κιμιλιᾶς, ἔχοντα ἀπεστρογγυλωμένας τὰς γωνίας, διαστ. 0,95 × 2.50 μ. Αἱ πλευραὶ τοῦ θαλάμου ἐσώζοντο μέχρις ὕψ. 0,30 μ.

Σαφὴς διάταξις ταφῶν δὲν ὑπῆρχεν. Ὀστᾶ καὶ ὄστρακα διάσπαρτα ἀνευρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, συσσωρευμένα τρόπον τινὰ κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ θαλάμου. Ἐξ ἄλλου, ἀριθμὸς κτερισμάτων καὶ ὀστᾶ εἶχον ριφθῆ ἀτάκτως ἐντὸς 5 λάκκων μικρῶν διαστάσεων, λελαξευμένων ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν αὐτοῦ.

Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα χρονολογοῦνται εἰς τὰς ΥΕ ΙΙ - ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδους.

Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ θάλαμος ἐχρησιμοποιήθη ἐπανειλημμένως ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα· ἐπίσης, ὅτι, κατὰ τοὺς κατὰ διαστήματα καθαρισμούς, αἱ παραμεριζόμεναι ταφαὶ ἀπωθήθησαν ἄνευ σεβασμοῦ ἢ ἐρρίφθησαν εἰς λάκκους διανοιγέντας ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου[4] (εἰκ. 1).

Εἰκ. 3. Κύλιξ ἐκ τοῦ 5ου λάκκου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ΙΙΙ

Εἰκ. 4. Πρόχους ἐκ τοῦ 4ου λάκκου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ΙΙΙ

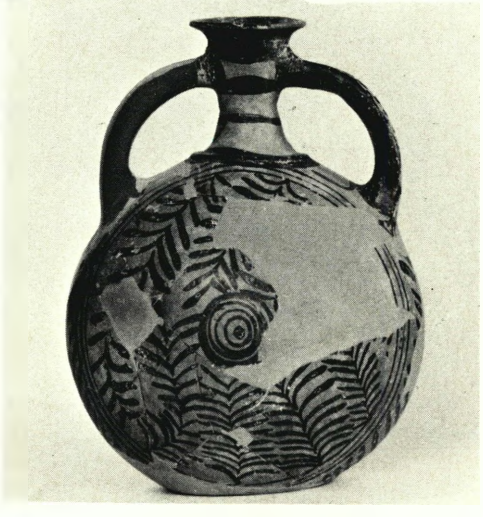
Ἐκ τῶν εὑρημάτων εἰκονίζονται:

Ὑψίπους δίωτος κύλιξ, ὕψ. 0,13 μ., καλυπτομένη δι' ἐρυθρωποῦ ἐπιχρίσματος. Χρονολογεῖται εἰς τὴν προκεχωρη-

4. Πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Μυκηναϊκοὶ τάφοι Περατῆς, σ. 89 (Σπ. Ἰακωβίδης).

Εἰκ. 5. Πρόχους ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου III

Εἰκ. 6. Φλασκίον ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου III

μένην ΥΕ ΙΙ ἐποχήν[5]. Ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ τετάρτου λάκκου (εἰκ. 2). Μόνωτος κύλιξ μὲ ὑπερυψουμένην λαβὴν καὶ χαμηλὸν πόδα, ὕψ. 0,15 μ.[6]. Ἡ διακόσμησις ἐκ πυκνῶν κυματοειδῶν γραμμῶν εἶναι μᾶλλον σπανία εἰς ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ σχήματος[7]. ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ. Ἐκ τοῦ πέμπτου λάκκου (εἰκ. 3).

Πρόχους ὀπισθότμητος[8] μὲ διακόσμησιν συστάδων ἐκ τεσσάρων κυματοειδῶν γραμμῶν[9]. ΥΕ ΙΙΙΑ. Ἐκ τοῦ τετάρτου λάκκου (εἰκ. 4).

Πρόχους, ὕψ. 0,26 μ., μετὰ ραμφοειδοῦς λοξοτμήτου στομίου[10]. Περὶ τὸν πλαστικὸν δακτύλιον εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ζώνη φυλλαρίων περιγεγραμμένων διὰ συνεχοῦς καμπυλοειδοῦς γραμμῆς. Τὸ σῶμα κοσμεῖται δι' ὁμάδων ἐκ τριῶν συμφυῶν σπειρῶν (ἐσχηματοποιημένος ἀργοναύτης)[11]. ΥΕ ΙΙΙΑ1. Ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου (εἰκ. 5).

5. Πρβλ. A. Furumark, The Mycenaean Pottery. Analysis, σ. 60, πίν. 16, τύπος 264.

6. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 60, πίν. 16, τύπος 270.

7. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 403, πίν. 70, τύπος 3.

8. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 35, πίν. 7, τύπος 135.

9. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 403, πίν. 70, ὁμὰς 67, τύπος 6.

10. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 36, πίν. 5, τύπος 114.

11. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 307, πίν. 50, τύπος 15.

Δίωτος φλάσκη μὲ σῶμα κυκλικοῦ περιγράμματος[12]. Ἡ καμπύλη εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις (τὰς πεπλατυσμένας) διαγράφεται ὁμοία. Κοσμεῖται δι' ἐσχηματοποιημένων κλάδων. Ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου (εἰκ. 6). ΥΕ ΙΙΙΑ - ΙΙΙΒ.

Θαλαμοειδὴς XV: Οὗτος ἀνευρέθη κατὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ ὡς ἄνω χῶρος δὲν κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν κτισμάτων τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς καὶ οὕτως ὁ θάλαμος διετηρεῖτο μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὀροφῆς του, τμῆμα τῆς ὁποίας εἶχε καταπέσει ἤδη πρὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν.

Εἰς τὸν θάλαμον ὡδήγει δρόμος βραχὺς καὶ στενὸς μὲ κατεύθυνσιν Α. - Δ. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου, τραπεζιοειδοῦς σχήματος, ἐκλείετο διὰ ποταμίων λίθων συνδεομένων μεταξύ των δι' ἀργιλώδους χώματος (εἰκ. 7).

Ὁ θάλαμος, διαστ. 2 × 2 μ., ἦτο λελαξευμένος εἰς βάθος 3.10 μ. Ἐντὸς λάκκου, εἰς τὸ δάπεδον αὐτοῦ, ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς ἐκτερισμένος δι' ἑνὸς τριώτου πιθοειδοῦς κρατηρίσκου, τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ1-ΙΙΙΑ2 περιόδου. Ὕψ. 0,195 μ. Ἔχει σῶμα ἀμφικωνικόν[13], ἡ δὲ ἐπιφάνειά του καλύπτεται διὰ πυκνῶν ὁριζοντίων παραλλήλων ταινιῶν καὶ γραμμῶν· μεταξὺ τῶν

12. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 30, πίν. 5, τύπος 188 (πιθανῶς). CVA Cyprus Museum I, σ. 37, πίν. 31, 1.

13. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 22, πίν. 3, τύπος 16.

Εἰκ. 7. Εἴσοδος τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου XV

Εἰκ. 8. Τρίωτος πιθοειδὴς κρατηρίσκος ἐκ τοῦ τάφου XV

κατακορύφων ταινιωτῶν λαβῶν κοσμεῖται διὰ σπειρῶν[14] (εἰ κ. 8).

Ὁ λακκοειδὴς τάφος I, χρονολογούμενος εἰς τοὺς μέσους ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους, εὑρέθη κατεστραμμένος κατὰ τὸ ἥμισυ. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἀνευρέθη οἰνοχόη.

Εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους ἀνήκουν οἱ λακκοειδεῖς τάφοι IX καὶ XVII.

Ὁ τάφος IX ἀπέδωσεν ἀριθμὸν ὑψιπόδων σκύφων, κοσμουμένων διὰ συστημάτων ὁμοκέντρων κύκλων ἑκατέρωθεν ρόμβου πληρουμένου διὰ δικτυωτοῦ κοσμήματος[15] (εἰ κ. 9), οἰνοχόην, λήκυθον[16] (εἰ κ. 10) καὶ ἀριθμὸν μονώ-

14. Πρβλ. A. Furumark, ἔ.ἀ., σ. 363, πίν. 62, τύπος 5.

15. Πρβλ. Desborough, Protogeometric Pottery, πίν. 10, 2032 (48). Keram. I, τάφ. 48, Inv. 608 καὶ Keram. I, τάφ. 68, Inv. 547. Εἶναι ὁ τύπος 1 κατὰ Desborough, πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 80.

16. Πρβλ. Desborough ἔ.ἀ., πίν. 9, 2096 (39).

Εἰκ. 9. Ὑψίπους σκύφος ἐκ τοῦ τάφου IX

των ὑψιπόδων κυπέλλων. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστέρους πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους.

Εἰς τοὺς μεταβατικοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς πρωτογεωμετρικῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν χρονολογεῖται πυρά (σχέδ. 1, Α). Ἐξ αὐτῆς προέρχεται ἡ πυξὶς τῆς εἰκ. 11[17], τὴν κοιλίαν τῆς ὁποίας περιθέει ταινία μὲ διακόσμησιν μαιάνδρου πληρουμένου διὰ ζατρικιοειδοῦς κοσμήματος.

Γεωμετρικοὶ εἶναι ἑπτὰ τάφοι: VI, VII, VIII, X, XI, XIII, XVIII. Οὗτοι, λακκοειδεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀποτελοῦν μετὰ τῶν πρωτογεωμετρικῶν συστάδα παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ καῦσις ἐντὸς ταφικοῦ ἀμφορέως (XVIII) (εἰκ. 12). Κοσμεῖται οὗτος (εἰκ. 13) διὰ τριῶν παραλλήλων ὁριζοντίων ζωνῶν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν δι' ὁμάδος ἐναλλήλων γωνιῶν. Τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορέως ἐφράσσετο διὰ χαλκῆς λοπάδος. Τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.

Εἰς τὴν κλασσικὴν περίοδον χρονολογοῦνται ἓξ λακκοειδεῖς τάφοι (II, IV, V, XII, XIV, XX) καὶ αἱ πυραὶ Β, Γ, Δ καὶ Ε (βλ. σχέδ. 1). Οἱ περισσότεροι τούτων εἶναι συγκεντρωμένοι περὶ τὸν θαλαμοειδῆ XV.

Ἐκ τοῦ τάφου XVI, λελαξευμένου εἰς τὴν Δ. παρειὰν τοῦ δρόμου τοῦ θαλαμοειδοῦς XV, προέρχεται ἡ εἰκονιζομένη (εἰκ. 14) λευκὴ λήκυθος μὲ παράστασιν νεκρικῆς σκηνῆς.

Ἡ παιδικὴ ταφὴ XIX ἐντὸς λάρνακος ἦτο ἀκτέριστος, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ἐπάλληλοι λακκοειδεῖς XXI καὶ XXII, οἵτινες, ἐφαπτόμενοι τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ θαλάμου, κατέστρεψαν τμῆμα αὐτῆς.

17. Πρβλ. Desborough ἔ.ἀ., πίν. 15. Ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἀγορᾶς XXVI.

Εἰκ. 10. Πρωτογεωμετρικὴ λήκυθος ἐκ τοῦ τάφου IX

Εἰκ. 11. Πυξὶς ἐκ τῆς πυρᾶς Α

Εἰκ. 12. Ταφικὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου XVIII in situ

Εἰκ. 13. Ὁ ταφικὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου XVIII

Ὄστρακα κλασσικῶν κυρίως χρόνων συνελέγησαν ἐκτὸς τῶν τάφων, πλεῖστα τῶν ὁποίων συνανήκουν, προέρχονται δὲ πιθανώτατα ἐκ τάφων καταστραφέντων κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς.

ΥΒΟΝΝΗ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

A CEMETERY ON THE WAY TO PHALERON

Last year we excavated at 110 Demetrakopoulos street the property of E. Sarras. We found there a great number of tombs which are a part of the cemetery situated at a distance from the walls of the city of Athens on the way to Phaleron.

The existence of a big cemetery in this place is already known from previous excavations.

The excavated tombs are dated from LH II to the end of the classical period.

We discovered two Chamber Tombs (Nos. III and XV) (plan 1). Chamber Tomb III had been used for a long while. The pottery found in it, without any order, in small cists, and on the floor of the chamber (fig. 1), is dated to the LH II - LH III C period (figs. 2-6).

Chamber Tomb XV, well preserved, is dated to the LH III A: 1 - LH III A: 2 period (figs. 7-8).

Middle Submycenaean was Grave I;

Late Protogeometric Graves IX and XVII (figs. 9-10).

The pyre A is dated to the transitional period from the Protogeometric to the Geometric period (s. fig. 11).

A group of graves of the Late Geometric period was excavated on the South Side of the area (figs. 12-13).

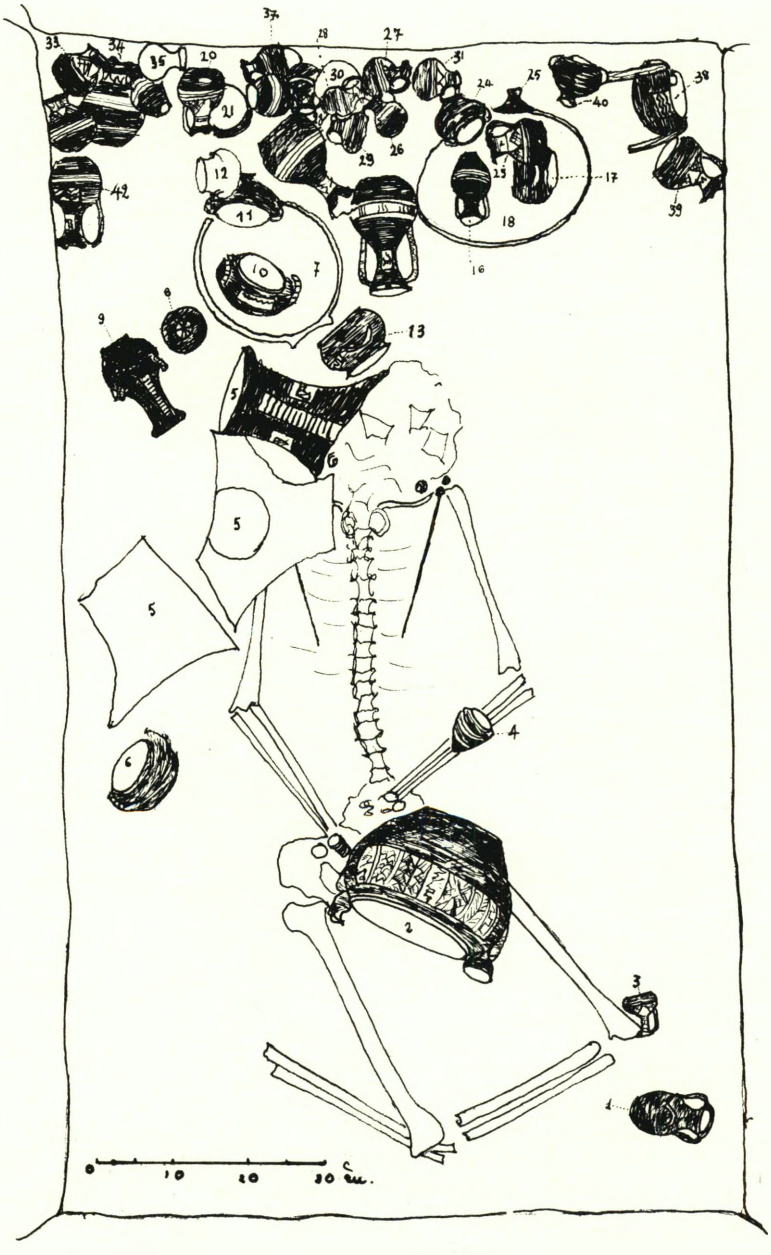
The classical graves and pyres were found near Chamber Tomb XV (s. fig. 14).

Some pottery of the classical period was found in the fill of the graves. They belonged probably to graves destroyed by ancient construction.

Y. NIKOPOULOU

Εἰκ. 14. Λευκὴ λήκυθος ἐκ τοῦ τάφου XVI

Σχέδ. 1. Κάτοψις τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου ἐν Ἄργει

ΠΡΩΪΜΟΣ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΕΞ ΑΡΓΟΥΣ

Ἄκρως ἐνδιαφέρουσα ταφὴ τῶν πρωΐμων γεωμετρικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη ἐν Ἄργει κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας

Εἰκ. 1. Ἄργος. Ἡ νεκρὰ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κτερισμάτων

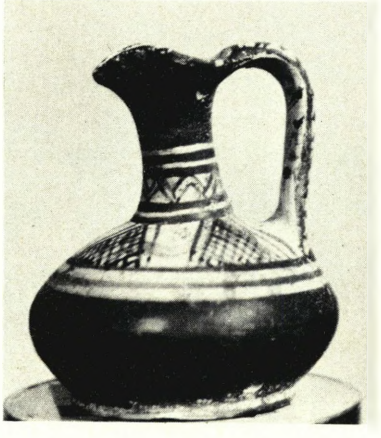

Εἰκ. 2. Ἄργος. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου κατὰ χώραν

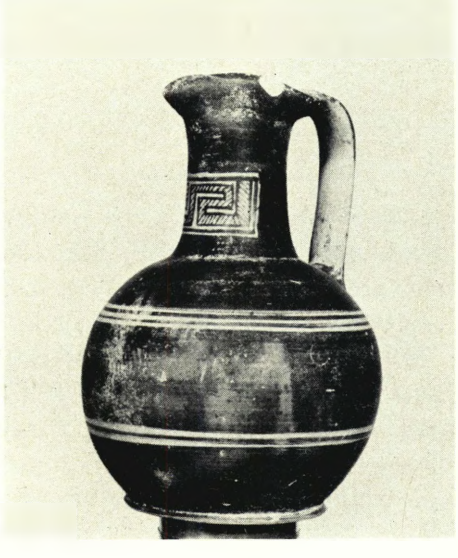
τοῦ Ἰανουαρίου καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν πρὸς θεμελίωσιν πολυκατοικίας εἰς τὸ οἰκόπεδον Λειβαδίτη, πλησίον τοῦ κτηρίου τοῦ ΟΤΕ.

Ἡ ταφή, ἐντὸς κιβωτιοσχήμου τάφου (μήκ. 1.63 - 1.60, πλ. 0,95, βάθ. 0,55 μ., προσ. Α. - Δ.), τοῦ ὁποίου τὰς πλευρὰς ἀπετέλουν μονολιθικαὶ παχεῖαι, σχεδὸν ἀκατέργαστοι, πλάκες, ἔκειτο εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ ὑπὸ τὴν γωνίαν οἰκοδομήματος μεταγε-

Εἰκ. 3 - 6. Τριφυλλόστομοι οἰνοχόαι ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου ἐν Ἄργει

νεστέρων χρόνων. Ἡ θεμελίωσις τοῦ μεταγενεστέρου αὐτοῦ οἰκοδομήματος, ἀποτελουμένη ἐκ κανονικῶν πωρολίθων, ἐδράζεται μόνον ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος τοῦ τάφου, χωρὶς νὰ θίγῃ αὐτόν.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθη μία καὶ μόνη νεκρά, τοποθετημένη εἰς θέσιν ὀκλάζουσαν (εἰκ. 1) μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Ἡ νεκρὰ θὰ ἔφερε κατὰ τὴν ταφὴν βαρέα ἐνδύματα ἢ ἐκαλύπτετο διὰ βαρέων ὑφασμάτων, δεδομένου ὅτι τὰ ὀστᾶ αὐτῆς ἔφερον κατάλοιπα ὀργανικῆς καύσεως ἐπ' αὐτῶν.

Τὰ ἐνδύματα τῆς νεκρᾶς συνεκράτουν δύο χαλκοσιδηραῖ περόναι, ἀνὰ μία ἐφ' ἑκάστου ὤμου. Αἱ χεῖρες τῆς νεκρᾶς ἔφερον δακτυλίους εἰς πλείονας τοῦ ἑνὸς δακτύλους, τὰ δὲ ὦτα χρυσᾶ ἐνώτια.

Πλουσιώτατον ὅμως κυρίως ὑπῆρξε τὸ εἰς κεραμεικὴν περιεχόμενον τοῦ τάφου. Τεσσαράκοντα, ἀκέραια κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀγγεῖα ποικίλων τύπων ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν, κείμενα κατὰ τὸ

πλεῖστον πρὸς Δ. τῆς κεφαλῆς τῆς νεκρᾶς ἐν σωρῷ (σχέδ. 1· εἰκ. 2).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τριφυλλόστομοι οἰνοχόαι μεγάλαι καὶ μικραί, ποικίλλουσαι εἰς σχῆμα καὶ διακόσμησιν. Οὕτως, ἄλλαι ἦσαν ὁλοβαφεῖς φέρουσαι ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ μετόπην μετὰ μαιάνδρου (εἰκ. 6) ἢ τεθλασμένων γραμμῶν (εἰκ. 5), ἄλλαι δὲ ἔφερον ἐπὶ τοῦ ὤμου πεπληρωμένα τρίγωνα (εἰκ. 3 καὶ 4). Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν ὁλοβαφεῖς ὑδρίαι, πυξίδες (εἰκ. 7-8), σκύφοι, κύπελλα, ὁλοβαφῆ ἢ μεθ' ἁπλῆς διακοσμήσεως, ἓν τριποδικὸν καὶ δύο κερνοειδῆ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων τὸ πλέον ἀξιόλογον εἶναι εὐρύστομος καὶ βαθὺς σκύφος, φέρων συμφυῶς ἐπὶ τῶν λαβῶν αὐτοῦ μικρὰν οἰνοχόην καὶ κύπελλον (εἰκ. 9).

Ὁ τάφος παρουσιάζει ἐνδιαφέρον κυρίως ὡς ἐνιαῖον ἀνασκαφικὸν σύνολον, τοποθετούμενον εἰς τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ τῆς πρωτογεωμετρικῆς πρὸς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν περίοδον, καὶ περιλαμβάνων ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ρυθμούς.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΪΛΑΚΗ

Εἰκ. 7-8. Μικραὶ πυξίδες ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου ἐν Ἄργει

TOMBE GÉOMÉTRIQUE A ARGOS

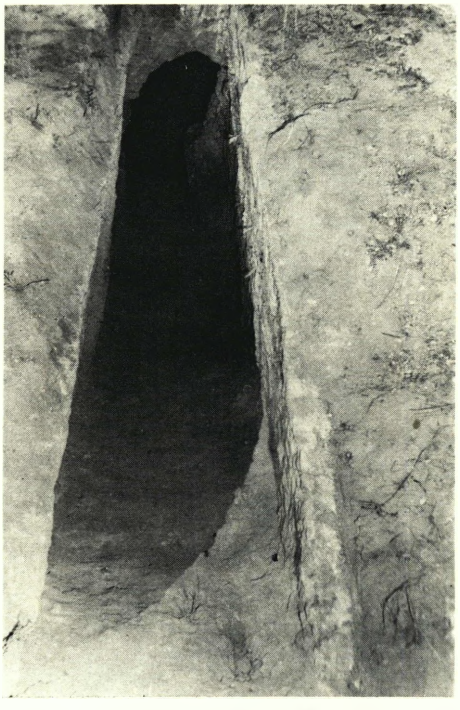
Vers la fin du mois de janvier, une tombe du géométrique ancien a été trouvée dans le terrain Livaditi à côté de l'OTE d'Argos (plan 1; fig. 1). Pendant la fouille on a trouvé la tombe intacte. On y a trouvé quarante vases en bon état (fig. 2-9) et les bijoux de la morte.

E. DEÏLAKI

Εἰκ. 9. Σκύφος ἐκ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου ἐν Ἄργει

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΝ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΤΗΣ ΤΑΝΑΓΡΑΣ

Εἰκ. 1. Τάναγρα. Δρόμος καὶ εἴσοδος τοῦ τάφου 6

Πέρυσιν εἴχον δημοσιευθῆ (ἰδὲ ΑΑΑ II (1969), σ. 20 κ.ἑ.) τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1969, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ διὰ συμπληρωματικῆς πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, γενομένη ἐμπνεύσει καὶ ὁδηγίαις τοῦ Καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου, ἀπέβη ἐξόχως πλουσία εἰς εὑρήματα. Προσωρινὴ καὶ μερικὴ παρουσίασις τοῦ ὑλικοῦ δίδεται ἐνταῦθα.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἱστορία τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, διαρπαζομένου ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Ἡ συστηματικὴ του ἔρευνα ἀποδίδει ἐπὶ τέλους τὰς σημαντικωτάτας ἀρχαιότητας τῆς μυκηναϊκῆς Τανάγρας εἰς τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Ἐπιστήμην. Ἡ ἔρευνα τοῦ 1969 ὑπῆρξεν ἐκτεταμένη. Ἀνεσκάφησαν 32 θαλαμοειδεῖς τάφοι, οἱ περισσότεροι ἀσύλητοι καὶ κατὰ κανόνα πλούσιοι εἰς εὑρήματα. Πλουσιώτατος πάντων ἀπεδείχθη ὁ πρῶτος ἀνασκαφείς, ὅστις καὶ μόνος δικαιώνει τὸν ἐνθουσιασμόν μας διὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς θέσεως. Ἡ θέσις τοῦ ἀνασκαφέντος πέρυσιν μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου ὀνομάζεται Λέδεζα (= τοιχάρια) καὶ κεῖται περὶ τὰ 400 μ. πρὸς Α. τῆς σημερινῆς Τανάγρας, ἑκατέρωθεν δὲ καὶ κυρίως πρὸς Β.

Εἰκ. 2. Τάναγρα. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου 6

τῆς διερχομένης ἐκεῖθεν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀσωπίαν, ἡ ὁποία μάλιστα διέρχεται ὑπεράνω τοῦ θαλάμου τοῦ προμνησθέντος τάφου.

Οἱ τάφοι τῆς Τανάγρας, ὡς ἐσημειώθη καὶ πέρυσιν, εἶναι πάντες θαλαμοειδεῖς, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος, ἔχουν δὲ ποικίλας διαστάσεις (τὸ μεῖζον μῆκος δρόμου φθάνει τὰ 10.91 μ.) καὶ ἐπιμελεστέραν ἢ ἀμελεστέραν κατὰ περίπτωσιν λάξευσιν. Οἱ ἀκραῖοι τάφοι τοῦ νεκροταφείου εἶναι οἱ μικρότεροι, ἀμελέστεροι καὶ πτωχότεροι εἰς εὑρήματα, οἱ δὲ εἰς τὸ κέντρον κείμενοι, καὶ ἰδίᾳ οἱ πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς ἐφ' ἧς ἐλαξεύθησαν κλιτύος, οἱ μεγαλύτεροι καὶ σπουδαιότεροι ἐν παντί (εἰκ. 1 - 3).

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῆς παρούσης νεκροπόλεως ἔγκειται εἰς τὴν εὕρεσιν ἐν αὐτῇ πηλίνων λαρνάκων μετὰ γραπτῶν παραστάσεων, διακοσμητικῶν καὶ εἰκονογραφικῶν, αἱ τελευταῖαι τῶν ὁποίων εἶναι κυρίως ζωφόροι θρηνουσῶν μορφῶν (κυρίως γυναικῶν). Περὶ τὴν δωδεκάδα τοιούτων μνημείων κοσμοῦν σήμερον ξένα Μουσεῖα καὶ ἰδιωτικὰς Συλλογάς, τὸ δὲ Μουσεῖον τῶν Θηβῶν κατέχει τέσσαρας μικρὰς λάρνακας μὲ ἀναλόγους παραστάσεις. Ὁ ἀριθμὸς τῶν λαρνάκων ηὐξήθη νῦν κατὰ πολὺ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς μας. Εἷς τάφος μόνον ἔδωσε δεκατέσσαρας τοιαύτας λάρνακας (βλ. καὶ Ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος Κόσμος», 12 Ὀκτωβρίου 1969), αἱ δέκα τῶν ὁποίων φέρουν γραπτὰς παραστάσεις. Ἐξ ἄλλου καὶ ἄλλοι τάφοι, ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων πέρυσιν, ἔδωσαν ἀνάλογα μνημεῖα καὶ μάλιστα ὄχι μόνον οἱ ἀσύλητοι, ἀλλὰ καί τινες τῶν συληθέντων. Καίτοι δὲν ἔχουν εἰσέτι ἀποκατασταθῆ πᾶσαι αἱ

Εἰκ. 3. Τάναγρα. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου 9

λάρνακες αὗται, ὑπολογίζω ὅτι ὁ ἀριθμός των θὰ ἀνέλθῃ τελικῶς πέραν τῶν εἴκοσιν, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων μετὰ γραπτῶν παραστάσεων.

Θὰ ἀφήσω δι' ἄλλην διαπραγμάτευσιν τὸ ὑλικὸν τῶν λοιπῶν τάφων καὶ θὰ περιορισθῶ διὰ τῆς παρούσης ἐκθέσεως εἰς τὰ εὑρήματα δύο τάφων (τῶν ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 22 τοιούτων), ὄντων ἀντιπροσωπευτικῶν καὶ εὐγλώττων τῆς σημασίας τοῦ ἀνασκαφέντος νεκροταφείου.

Ὁ τάφος 6 διετήρησε τελικῶς διὰ τῶν αἰώνων, καὶ παρὰ τὰς μικροτέρας ἢ μεγαλυτέρας ἀλλοιώσεις του, ἱκανῶς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του. Ὄψιν τοῦ δρόμου του καὶ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ ἄνω ἀλλοιωθείσης καμαρωτῆς εἰσόδου του δίδουν αἱ εἰκ. 1 καὶ 2. Ὁ θάλαμός του ἔχει κάτοψιν τραπε-

ζιοειδῆ καὶ εἶναι λελαξευμένος μετὰ προχειρότητος. Ἱκανὰ τμήματα τῆς ὀροφῆς καταπεσόντα ἐκάλυπτον τὰς ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἀποκειμένας λάρνακας, βαρύτεροι δὲ ὄγκοι αὐτῶν καταπεσόντες εἶχον συντρίψει πάντα τὰ καλύμματα τῶν λαρνάκων καί τινας ἐκ τῶν λαρνάκων αὐτῶν. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν τμημάτων τῆς ὀροφῆς ἀπεκάλυψε πρὸ τῶν ἐκπλήκτων ὀφθαλμῶν μας ἕνα μοναδικὸν πλοῦτον μνημείων, ἡ σπουδαιότης τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀμέσως ἀντιληπτή. Μακρὺς διάδρομος, συνεχίζων τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου, ἐχώριζε τὸν θάλαμον εἰς δύο ἀνίσους χώρους. Ὁ πρὸς ἀριστερὰ εἶχε φιλοξενήσει τέσσαρας λάρνακας, τοποθετημένας σχεδὸν κατὰ σειρὰν μεγέθους· ὁ πρὸς δεξιὰ ἦτο πεπληρωμένος ἀσφυκτικῶς κατὰ κυριολεξίαν ἐκ τῶν μνημείων τούτων, τῶν ὁποίων ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς ἔγινε γνωστὸς μόνον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῶν, διότι τινὲς τῶν λαρνάκων τούτων, τῶν πρὸς τὸ τέρμα τοῦ τάφου κειμένων, εἶχον ἀποτεθῆ ἐπὶ ἄλλων, εὑρεθεισῶν ὑπ' αὐτάς. Τελικῶς ἀπεσύρθησαν ἐντεῦθεν δέκα λάρνακες, μὲ περισσοτέρας πάλιν τὰς γραπτάς. Μίαν καλὴν ἔννοιαν τῆς διατάξεως ταύτης παρέχουν αἱ εἰκ. 4, 5 καὶ 6. Αἱ λάρνακες μετὰ τοῦ περιεχομένου των μετεκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν καὶ ἐκεῖ συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς αὐτῶν. Ὁ τελευταῖος ἀπεκάλυψεν ὅτι ἐντὸς ἑκάστης λάρνακος εἶχεν ἐνεργηθῆ ἀνὰ μία ταφή. Αἱ μικρῶν διαστάσεων λάρνακες ἔσωζον ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν ἴχνος ὀστῶν, προφανῶς διότι ἐντὸς

Εἰκ. 4. Τάναγρα. Αἱ λάρνακες τοῦ τάφου 6 *in situ*

αὐτῶν ἐτάφησαν νήπια. Αἱ διαστάσεις τῶν λαρνάκων ποικίλλουν, ὡς π.χ. μῆκ. 1.07, πλ. 0,38, ὕψ. 0,69 μ. ἢ μῆκ. 0,69, πλ. 0,25, ὕψ. 0,43 μ. ἢ μῆκ. 0,43, πλ. 0,23, ὕψ. 0,34 μ.

Οἱ νεκροὶ ἐντὸς τῶν λαρνάκων εἶχον ἀποτεθῆ εἰς ὑπτίαν γενικῶς στάσιν καὶ μὲ τοὺς πόδας συνεπτυγμένους εἰς τὰ γόνατα, διὰ νὰ χωρέσῃ ὁ νεκρὸς ἐντὸς τῆς λάρνακος (πρβλ. τὴν εἰκ. 7, δεικνύουσαν τὴν ἐντὸς τῆς πρώτης δεξιὰ λάρνακος τῆς εἰκ. 4 ταφήν, ὡς ἐφωτογραφήθη ἐντὸς τοῦ τάφου). Αἱ λάρνακες τοῦ τάφου ἔφερον κατὰ κανόνα κτερισμόν, πλουσιώτερον ἢ πτωχότερον κατὰ περίπτωσιν. Τὰ κτερίσματα περιλαμβάνουν τὰ γνωστὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ - Γ περιόδου (πρβλ. εἰκ. 5 καὶ 8).

Ἐν τούτοις, παρὰ τὰ γνωστὰ ταῦτα κτερίσματα, αἱ λάρνακες ἀπεκάλυψαν καὶ μίαν σειρὰν καινοφανῶν εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν μετὰ τεσσάρων λαρνάκων (τῶν ὑπ' ἀριθ. 6, 12, 13, καὶ 14). Ἡ πρώτη ὅμως καὶ ἰδίᾳ αἱ δύο τελευταῖαι τῶν λαρνάκων τούτων εἶχον θραυσθῆ, τῶν τελευταίων δύο μάλιστα εἶχεν ἀναμιχθῆ καὶ τὸ περιεχόμενον, οὕτως ὥστε μόνον περὶ τῆς λάρνακος 12, ἡ ὁποία ἐκαθαρίσθη τοῦ περιεχομένου της εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν, γνωρίζομεν πῶς καὶ εἰς ποίαν θέσιν ἔφερε τὰ εἰδώλια ταῦτα.

Τὰ εἰδώλια εἶναι τοῦ αὐτοῦ βασικῶς τύπου μὲ ὡρισμένας μικρὰς διαφοράς. Κάτω ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐπίπεδον πλάκα μορφουμένην εἰς τὸ γνωστὸν σύμβο-

Εἰκ. 5. Τάναγρα. Λάρνακες τοῦ τάφου 6 *in situ*

Εἰκ. 6. Τάναγρα. Λάρνακες τοῦ τάφου 6 *in situ*

λον τοῦ διπλοῦ κέρατος, ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ὁποίου ἐκφύεται τὸ καθαυτὸ εἰδώλιον. Τὸ τελευταῖον εἶναι πλακωτὸς δίσκος, τὸ σῶμα τῶν γνωστῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου Φ, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπιστέφεται ἄνω ὑπὸ μορφῆς, ἡ ὁποία εἴτε προκύπτει αὐτοῦ διὰ συμφυοῦς λαιμοῦ, εἴτε στερεοῦται ἐπ' αὐτοῦ διὰ τένοντος, ὅστις ἐμπήγνυται εἰς ἀντιστοίχους ὀπὰς τοῦ δίσκου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ μορφῆς (εἰ κ. 8). Ἡ μορφὴ αὕτη ἀποδίδει ἓν πτηνόμορφον ὂν μὲ πτερὰ καὶ οὐράν, τὸ ὁποῖον εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις φέρει ὀπὴν διαπερῶσαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ παρὰ τοὺς ὀφθαλμούς, ἴσως δι' ἀνάρτησιν. Περὶ τῶν εἰδωλίων τούτων θὰ λεχθοῦν πλείονα ἀλλαχοῦ, προσθέτω πάντως ἐνταῦθα ὅτι ὡρισμένων ἡ πλακοειδὴς βάσις φέρει ἀπὸ τοῦ μέσου της καὶ πρὸς τὰ κάτω μικρὰν ἀπόφυσιν (οὕτως εἰς τὰ τρία εἰδώλια ἐκ τῆς λάρνακος 2, εἰ κ. 8), ἡ ὁποία εἰσήρχετο ἐντὸς ἀναλόγου ὑποδοχῆς τοῦ καλύμματος τῶν λαρνάκων καὶ οὕτως ἐστερεοῦτο ἐκεῖ τὸ εἰδώλιον. Τὰ ὑποδοχὰς ταύτας εὕρομεν εἰς τὰ ἐντὸς τῆς λάρνακος, ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰδωλίων, καταπεσόντα θραύσματα τοῦ καλύμματος τῆς λάρνακος 12. Τὸ κάλυμμα ἔχει τρεῖς ὑποδοχάς, ὅσα δηλαδὴ εἶναι καὶ τὰ εἰδώλια. Προσθέτω ἐνταῦθα καὶ μίαν ἄλλην παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀναπτύξω εὐρύτερον προσεχῶς, ὅτι δηλαδὴ πλὴν τῶν εἰδωλίων φαίνεται ὅτι καὶ τὰ πλεῖστα, εἰ μὴ τὸ σύνολον, τῶν λοιπῶν κτερισμάτων τῶν ἐντὸς τῶν λαρ-

νάκων νεκρῶν εἶχον ἀποτεθῆ ἐπὶ τῶν καλυμμάτων τῶν λαρνάκων καὶ οὐχὶ παρὰ τὸν ἴδιον τὸν νεκρόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸς καὶ διαδοχικὸς κτερισμὸς τῶν νεκρῶν μὲ τὴν εὐκαιρίαν ἀνοίγματος τοῦ τάφου, διὰ νὰ δεχθῆ νέας λάρνακας.

Δίδω ἐνταῦθα εἰκόνας τινῶν ἐκ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν λαρνάκων, διὰ νὰ λάβῃ ἰδέαν ὁ ἀναγνώστης τοῦ διακόσμου καὶ τῶν θεμάτων τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου 6. Αἱ εἰκ. 9, 10 καὶ 11 ἀποδίδουν τὰς δύο μακρὰς καὶ τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν μιᾶς τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου 6. Γυναῖκες ἐν πομπῇ πρὸς δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἐνδεδυμέναι κατὰ τὸν μινωϊκὸν συρμὸν (πρβλ. Tiryns II, σ. 77 κ.ἑ.) καὶ μὲ κάλυμμα εἰς τὴν κεφαλήν, ὑψώνουν τὰς χεῖρας μὲ τὰ κρινοειδῆ δάκτυλα εἰς τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν γνωστὴν χειρονομίαν τοῦ πένθους. Θρηνοῦν τὸν νεκρόν, τὸν ὁποῖον συγχρόνως φυλάσσουν εἰς τὸν αἰώνιον ὕπνον του (πρβλ. τὸ ὅμοιον θέμα καὶ τὴν αὐτὴν ἐκτέλεσιν εἰς τὴν λάρνακα τῆς συλλογῆς Νιάρχου εἰς Παρισίους παρὰ Vermeule, Greece in the Bronze Age, σ. 212 καὶ πίν. XXXV, A). Συναφὲς εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς εἰκ. 12, ἡ ὁποία παριστᾷ πάλιν μίαν τῶν γραπτῶν μακρῶν πλευρῶν μιᾶς ἄλλης λάρνακος τοῦ αὐτοῦ τάφου. Ἡ ᾠὰ τοῦ ἐνδύματος τῶν γυναικῶν τῆς παρούσης ζωφόρου φέρει, ὡς καὶ ἐκείνων τῆς προηγουμένης λάρνακος, πυκνοὺς κροσσούς, τὸ στῆθος ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐνδεδυμένον καὶ διὰ τὰς δύο περιπτώσεις. Ἀβακωτὸν κόσμημα κοσμεῖ τοὺς πόδας τῆς πρώτης τῶν λαρνάκων, ἐνῷ τὸ ἀντίστοιχον κόσμημα διὰ τὴν δευτέραν εἶναι σειρὰ ἐπαλλήλων καὶ ἀναστρόφων φύλλων κισσοῦ (Waz). Τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν μιᾶς ἄλλης λάρνακος ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου δίδει ἡ εἰκ. 13. Παράλληλοι γραμμαὶ κοσμοῦν τοὺς πόδας, ἐνῷ μεταξὺ αὐτῶν ἀνοίγεται ὡς εὐρεῖα μετόπη ἡ καθαυτὸ ἐπιφάνεια τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, κοσμουμένη διὰ τριῶν γυναικείων μορφῶν ἐν προτομῇ. Αἱ γυναῖκες παρίστανται μεταξὺ καὶ ὄπισθεν ὀρθογωνίων ἀνοιγμάτων - παραθύρων, τὰ ὁποῖα κλείονται κατὰ τὰ 3/4 ὑπὸ ὁριζοντίων καὶ κατακορύφων χωρισμάτων, περίπου ὅπως εἰς τὸ γνωστὸν χρυσοῦν κόσμημα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βόλου (Καπακλί, ΑΕ 1906, πίν. 14). Τὸ θέμα τῶν γυναικῶν ὄπισθεν παραθύρων γνωρίζομεν ἤδη καλῶς ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν, καθὼς καὶ ἐκ τῶν εἰκονογραφημένων ἀγγείων (pictorial vases) (βλ. Evans, P. of M. II, σ. 600 κ.ἑ., εἰκ. 373, 374, 375, 376, Rodenwaldt, Fragmente mykenischer Wandgemälde, AM XXXVI (1911), σ. 222 κ.ἑ., πίν. IX, 2, Vermeule,

Εἰκ. 7. Τάναγρα. Νεκρὸς ἐντὸς λάρνακος τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 8. Τάναγρα. Εἰδώλια καὶ ἀγγεῖον ἐκ τῆς λάρνακος 12 τοῦ τάφου 6

Greece in the Bronze Age, πίν. XXXIII, A. Catling, Cypriot Bronzework in the Mycenaean World, σ. 204, πίν. 33 c).

Ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς παρούσης λάρνακος θεῶνται νεκρικὰς τελετουργίας διδάσκουν αἱ παραστάσεις τῆς λάρνακος τοῦ τάφου 22. Ἡ τελευταία αὕτη λάρναξ εἶναι ἓν μνημεῖον τόσον ἀνεκτίμητον καὶ μοναδικόν, ὅσον τοὐλάχιστον καὶ ἡ λάρναξ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Εὑρέθη ἄθικτος, ἔσωζε μάλιστα καὶ τὸ κάλυμμα εἰς τὴν θέσιν του (εἰκ. 14). Ἐντὸς αὐτῆς οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη, ἐχρησιμοποιήθη ἄλλως τε ἡ λάρναξ ὄχι διὰ κανονικὴν ταφήν, ὡς ἐκεῖναι τοῦ τάφου 6, ἀλλ' ὡς ὀστεοθήκη, διότι ἐντὸς αὐτῆς εὕρομεν δύο κρανία καὶ τινα ἄλλα ὀστᾶ, περίπου εἰς σωρόν. Ἡ λάρναξ μας εἶναι κατακόσμητος διὰ μοναδικῶν παραστάσεων. Ἀβακωτὸν κόσμημα καλύπτει τοὺς πόδας· αἱ στεναὶ πλευραὶ χωρίζονται εἰς δύο ἡμίση, τῶν ὁποίων τὰ ἄνω φέρουν γυναῖκας θρηνούσας καὶ τιλλούσας τὴν κόμην των (εἰκ. 15), τὰ δὲ κάτω πρόθεσιν νεκροῦ ἢ ὀρθότερον τοποθέτησιν τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τῆς ταφικῆς του λάρνακος. Εἰς ἡμίση χωρίζονται ὁμοίως καὶ αἱ μακραὶ πλευραί. Τὸ ἄνω ἥμισυ τῆς μιᾶς παρουσιάζει ἀγέλην αἰγοειδῶν, ἀναπτυσσομένην εἰς τὰ δύο ἐπίπεδα, καὶ εἰς τὸ μέσον ἀνθρωπίνην μορφὴν πλήττουσαν διὰ ξίφους μεγαλόσωμον αἶγα (εἰκ. 16). Ἴσως αἱ αἶγες αὗται ἐσφάγησαν διὰ τὸν νεκρόν, ὡς ἔγινεν εἰς τὴν Ἰλιάδα διὰ τὸν Πάτροκλον (Ψ 30):

Πολλοὶ μὲν βόες ἀργοὶ ὀρέχθεον ἀμφὶ σιδήρῳ σφαζόμενοι, πολλοὶ δὲ ὄϊες καὶ μηκάδες αἶγες.

Κεφαλὰς πάντως αἰγῶν εὗρον ἐγὼ ἀφθόνους ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Τανάγρας (πρβλ. ΑΑΑ, Ε.ἀ.). Τὸ κάτω ἥμισυ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς παρουσιάζει τὸ ἀγώνισμα τῆς ταυροκαθαψίας. Τρεῖς ταῦροι, ὧν οἱ δύο πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς πλευρᾶς τῆς λάρνακος, ὁ τρίτος πρὸς δεξιά. Μεταξὺ τῶν δύο πρώτων ταύρων ἀνθρωπίνη μορφὴ κρατοῦσα διὰ τῶν χειρῶν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο κεράτων ἑκάστου ταύρου, ἐνῷ ὑπὲρ τοὺς ταύρους καὶ μὲ τὰ σώματά των φερόμενα παραλλήλως πρὸς τὰ σώματα αὐτῶν παρίστανται τρεῖς νέοι, εἷς δι' ἕκαστον ταῦρον. Τὰ σώματά των εἶναι μετέωρα· ἐκ τῶν χειρῶν των, ἡ μία στηρίζεται εἰς τὸν ὦμον τοῦ ζώου καὶ ἡ ἑτέρα φέρεται πρὸς τὰ κέρατα αὐτοῦ.

Εἶναι τόσον σημαντικὴ καὶ εὐπρόσδεκτος ἡ παράστασις αὕτη ἐπὶ νεκρικοῦ μνημείου, διὰ νὰ συνδέσῃ πειστικῶς τὴν ταυροκαθαψίαν μὲ τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν καὶ τὰς μεταθανατίους τελετουργίας (διὰ τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τοῦ ἀγωνίσματος ἰδὲ Reichel, Stierspie-

Εἰκ. 9. Τάναγρα. Ἡ μακρὰ πλευρὰ μιᾶς τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 10. Τάναγρα. Ἡ ἑτέρα τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος τῆς εἰκ. 9

le in der kretisch - mykenischen Kultur, AM XXXIV (1909), σ. 95 κ.ἑ., Rodenwaldt, Tiryns II, σ. 93 καὶ σημ. 2).

Τὸ ἄνω ἥμισυ τῆς ἑτέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν φέρει μίαν ἐκπληκτικὴν διὰ τὴν ἐνάργειαν τῶν κινήσεων καὶ τῶν χειρονομιῶν ζωφόρον 13 γυναικείων μορφῶν. Ὁ γοερὸς θρῆνος, ὁ ρυθμικὸς θρῆνος τοῦ χοροῦ τούτου ἠχεῖ ὡς ὁ θρῆνος τῶν χορῶν τῶν τραγῳδιῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ παροῦσα παράστασις ἀποτελεῖ ἓν εὔγλωττον σχόλιον (εἰκ. 17).

Τέλος, τὸ κάτω ἥμισυ τῆς ἰδίας πλευρᾶς φέρει τὴν παράστασιν δύο ἀντωπῶν ἁρμάτων (συνωρίδων), μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο ἀνδρικαὶ μορφαὶ βηματίζουν πρὸς τὰ δεξιά, ἐνῷ μικρὰ τετράποδα (κύνες;) πληροῦν τὰ κενὰ τῶν παραστάσεων (πρβλ. Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 313, εἰκ. 50, The Wild style in Mycenaean painting). Τρεῖς ἀναβάται διακρίνονται καλῶς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἅρματος, ἐνῷ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ τοιούτου δὲν εἶναι ἔτι σαφής.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τεχνικὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν παραστάσεων τούτων, αἱ

Εἰκ. 11. Τάναγρα. Ἡ στενὴ πλευρὰ τῆς λάρνακος τῶν εἰκ. 9 - 10

Εἰκ. 12. Τάναγρα. Ἡ μακρὰ πλευρὰ μιᾶς τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 13. Τάναγρα. Λάρναξ. Ἡ μακρὰ πλευρὰ μιᾶς τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 14. Τάναγρα. Ἡ λάρναξ τοῦ τάφου 22 *in situ*

μορφαὶ παρίστανται εἴτε ἐν περιγράμματι μὲ ἐπὶ μέρους δήλωσιν τῶν λεπτομερειῶν διὰ χρώματος (πρβλ. εἰκ. 9-13) εἴτε ὡς ἁπλῆ σκιαγραφία (οὕτως αἱ παραστάσεις τῆς τελευταίας λάρνακος). Ζωγραφοῦνται εἴτε ἀπευθείας ἐπὶ τοῦ κεραμόχρου πηλοῦ εἴτε συνήθως ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τὸ ἐπίχρισμα τοῦτο καὶ τὴν τεχνικὴν ζωγραφήσεως τῶν μορφῶν ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἀπαντήσωμεν πολὺ βραδύτερον ἐπὶ μνημείων ἀναλόγου καὶ ὁμοίως ἐφημέρου χαρακτῆρος, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν ἀττικῶν λευκῶν ληκύθων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ὅπως ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐδῶ αἱ παραστάσεις γίνονται μόνον διὰ τοὺς νεκρούς, ὅπως καὶ τὰ μνημεῖα τὰ ἴδια δι' αὐτοὺς προορίζονται. Τὸ ἐπίχρισμα καὶ τὰ χρώματα, κυρίως τὸ μέλαν ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρυθρόν, ἀποπίπτουν εὐκόλως, τὸ μέλαν μάλιστα εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐνταῦθα δὲν εἶναι, ὡς φαί-

νεται, εἰ μὴ ἀπηνθρακωμένον ξύλον (κάρβουνον), μὲ τὸ ὁποῖον ἐβάφησαν μορφαὶ καὶ κοσμήματα.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως οὔτε ἀκροθιγῶς νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ ἀποτελέσματα τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς. Ὅλως γενικῶς ἀναφέρω μόνον ὅτι πλῆθος μέγα ἀγγείων, ζῳδίων καὶ λοιπῶν εἰδωλίων ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τῶν τάφων. Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν τάφων τούτων θὰ λεχθοῦν ἐπίσης ἐν καιρῷ τὰ δέοντα, ἃς σημειωθῇ πάντως ὅτι οἱ χρόνοι ἀκμῆς καὶ χρήσεως αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνοι τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ - Γ περιόδου (1240 - 1170 π.Χ.). Τέλος, περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρημάτων καλύτερον νὰ ἀφήσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ἴδια τὰ εὑρήματα νὰ ὁμιλήσουν.

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 15. Τάναγρα. Ἡ στενὴ πλευρὰ τῆς λαρνακος τοῦ τάφου 22

EXCAVATION IN THE MYCENAEAN CEMETERY OF TANAGRA IN BOEOTIA

A brief account of the first systematic excavation carried out in the Mycenaean Cemetery of Tanagra in 1968 was published in this periodical (see AAA II (1969), p. 20 ff.).

Last year I undertook further research in the place, stimulated by Prof. Marinatos, which has proved extremely fruitful and important, beyond any expectation. The excavation was extensive and brought to light 32 Chamber Tombs, the majority being intact (figs. 1 - 3, 14).

As is well known, painted larnakes form the peculiar and characteristic feature of this Necropolis. Fourteen larnakes were found this year in an intact Chamber Tomb (No. 6) (figs. 1-2, 4-7), ten of which are decorated with friezes of mourning figures, mostly women, in outline with interior details, and with other decorative patterns (spirals, ivy leaves, checker board, etc.) (figs. 9-13). The colours used are black and red, and the background is usually painted with a light, white slip, which flakes very easily.

Over a dozen examples of a new type of figurine were collected from the larnakes of this remarkable tomb (see fig. 8). They are based upon the symbol of the double horns of consecration and have the well known body of the Mycenaean female figurines of the Φ type, which is in turn surmounted by a curious animal with wings and

Εἰκ. 16. Τάναγρα. Ἡ λάρναξ τοῦ τάφου 22 (πρβλ. εἰκ. 15 καὶ 17)

a long tail. In some instances the heads of these hybrid animals are perforated near the eyes, so that they could be hung; in other cases (fig. 8) the base terminates below in a small projection which was inserted into a corresponding cavity in the covering of the larnax.

An exceptional monument was found in another Chamber Tomb (No. 22), with unique representations, reproduced here in figs. 14 - 17.

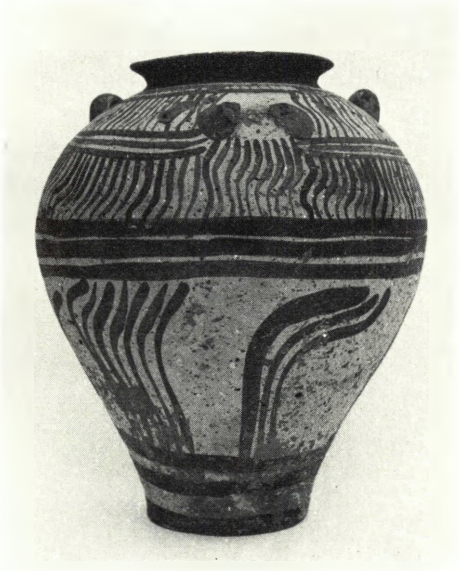
A large number of other finds came to light from the excavated Chamber Tombs of Tanagra, including some hundred pieces of pottery, figurines, and glass-paste beads. In future issues we will comment on all these in detail.

The digging of last year has further proved that the Chamber Tombs of Tanagra date to the closing years of LH IIIB and the early years of the LH IIIC period.

THEODORE G. SPYROPOULOS

Εἰκ. 17. Τάναγρα. Ἡ ἑτέρα μακρὰ πλευρὰ τῆς λάρνακος τοῦ τάφου 22 (βλ. εἰκ. 15 - 16)

Εἰκ. 1. Ἰωλκός. Τρίωτον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου 5

αὐτὴν Νέα Ἰωνία. Ἐπὶ πλέον, λόγῳ τῆς πεδινῆς μορφῆς τοῦ ἐδάφους, αἱ ἐπιχώσεις ἔχουν μέγα πάχος καὶ οἱ μυκηναϊκοὶ τάφοι εὑρίσκονται συνήθως εἰς βάθος 1.80 - 2 μ.

Παρὰ ταῦτα, ἐκ τυχαίων σκαμμάτων καὶ τῆς εὑρέσεως τάφων ἐντὸς αὐτῶν, ἀφωρμήθη, πρὸ ἑβδομήκοντα ἐτῶν, ὁ ἀείμνηστος Χρῆστος Τσούντας εἰς τὴν ταύτισιν τῆς θέσεως τῆς Ἰωλκοῦ πρὸς τὸν γήλοφον τοῦ «Κάστρου» τοῦ Βόλου (νῦν «Παλιά»). Καὶ τυχαίως, ἐπίσης, ἀνεκαλύφθη ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ πλουσιώτατος θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος τῶν βασιλέων τῆς Ἰωλκοῦ, εἰς τὴν ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων ἀπέχουσαν τοῦ γηλόφου θέσιν «Καπακλί», τὸν

ΕΚ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΙΩΛΚΟΥ

Ἀνασκαφὴ τοῦ ἀπεράντου, ὡς φαίνεται, μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς πολυθρυλήτου Ἰωλκοῦ δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἀποτολμηθῆ. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἐντελῶς φυσικόν, ἀφοῦ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἤδη ἀνεστάλη πλήρως ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ συνοικισμοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, ἐπειδὴ δὲν ἐξευρέθη τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τῶν ἀναγκαίων ἀπαλλοτριώσεων καὶ κατεδαφίσεων. Εἰδικῶς, προκειμένου περὶ τῶν τάφων τῆς Ἰωλκοῦ αἱ δυσχέρειαι εἶναι πολλαπλαῖ. Ἡ κυριωτέρα εἶναι ὅτι ἡ θέσις τῆς πόλεως δὲν ἔπαυσεν οἰκουμένη μέχρι σήμερον, καὶ εἰς τὰ πέριξ, ὅπου προφανῶς ἐκτείνονται τὰ νεκροταφεῖα, ἔχει ἁπλωθῆ ἡ πόλις τοῦ Βόλου καὶ ἡ συνεχομένη πρὸς

Εἰκ. 2. Ἰωλκός. Πρόχους ἐκ τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 3. Ἰωλκός. Κύλιξ γραπτὴ ἐκ τοῦ τάφου 6

ὁποῖον ἠρεύνησεν ὁ Κ. Κουρουνιώτης[1].

Ἡ τύχη ηὐδόκησε καὶ πάλιν, συνεπικουρουμένη ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ

1. Πρβλ. Χρ. Τσούνταν, ΠΑΕ 1901, 37. Κ. Κουρουνιώτην, ΑΕ 1906, 211. Περὶ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν ἐν Ἰωλκῷ, βλ. ΠΑΕ 1956, 1960, 1961 καὶ 1962.

Εἰκ. 4. Ἰωλκός. Τρίωτον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου 6

Εἰκ. 5. Ἰωλκός. Ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον ἐκ τοῦ τάφου 6

Δημάρχου τῆς Νέας Ἰωνίας Βόλου[2], ἵνα παρασχεθῇ ἡ εὐκαιρία ἀνασκαφῆς ἑνὸς τμήματος τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἰωλκοῦ, περιλαμβάνοντος εἴκοσι περίπου κιβωτιοσχήμους μυκηναϊκοὺς τάφους τῆς λεγομένης ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου[3]. Κατ' Αὔγουστον 1969 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν εἰς τὸ ΒΔ. τμῆμα τῆς πλατείας Ἐθνικῶν Ἀναμνήσεων τῆς πόλεως τῆς Νέας Ἰωνίας - Βόλου καὶ ἐν τῷ χώρῳ ὅπου τώρα ἀνεγείρεται τουριστικὸν περίπτερον, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς παρέσυρε πλάκας καὶ ἀγγεῖα, ἄτινα

2. Θερμὰς εὐχαριστίας ἐκφράζομεν καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὸν Δήμαρχον τῆς Νέας Ἰωνίας Βόλου κ. Κ. Σουγιουλτζόγλου διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειαν καὶ τὴν συνεχῆ συμπαράστασιν εἰς τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον μας.

3. Πάντα τὰ εὑρήματα τῶν τάφων κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

περισυνέλεξεν ὁ Δήμαρχος Νέας Ἰωνίας, εἰδοποιήσας τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν. Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης διεπιστώθη, ὅτι ὁ ἐκσκαφεὺς εἶχε καταστρέψει τρεῖς ἢ τέσσαρας τάφους, κειμένους εἰς βάθος περίπου 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐντὸς ἀμμώδους ἐπιχώσεως τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, ὅστις λέγεται μὲν ἐπισήμως σήμερον Κραυσίνδων, εἶναι ὅμως ὁ ἀρχαῖος Ἄναυρος, ὁ ποταμὸς τῆς Ἰωλκοῦ.

Εἰκ. 6. Ἰωλκός. Χαλκαῖ αἰχμαὶ λογχῶν ἐκ τοῦ τάφου 6

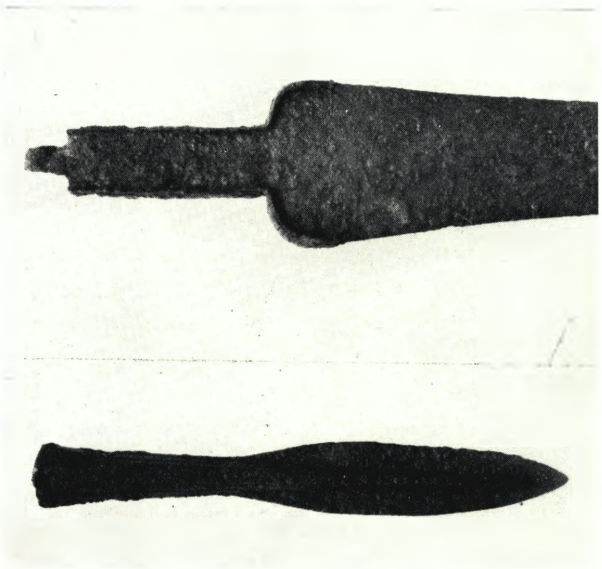
Εἰκ. 7. Ἰωλκός. Τάφος 9

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν πλήρως δεκαπέντε τάφοι, εἰς τὴν ἀρίθμησιν ὅμως περιελήφθησαν καὶ οἱ ἐξ ἀγνοίας καταστραφέντες, ὡς καὶ δύο ἀκτέριστοι, κείμενοι εἰς τὴν παρειὰν τοῦ σκάμματος, οὕτω δὲ τὸ σύνολον ἀνῆλθεν εἰς εἴκοσιν. Οἱ τάφοι ἦσαν ἄνευ ἐξαιρέσεως κιβωτιόσχημοι, διὰ τεσσάρων συνήθως πλακῶν σχιστολίθου ἐπενδεδυμένοι κατὰ τὰς πλευρὰς καὶ διὰ μιᾶς ἢ πλειόνων πλακῶν καλυπτόμενοι. Ἔνιοι εἶχον τὴν μίαν τῶν πλευρῶν διὰ ξηρολιθοδομῆς ἐκτισμένην, ἐνῷ εἰς εὐαρίθμους ἄλλους μέρος τῆς πλευρᾶς συνεπληροῦτο διὰ κτιστοῦ τοιχίου, ὅταν δὲν ἐπήρκει ἡ πλάξ. Ὡς δάπεδον πάντων ἐχρησίμευσεν ἡ ἐξ ἄμμου καὶ χαλίκων

ἀπόθεσις τοῦ Ἀναύρου, μόνον δὲ εἰς μίαν περίπτωσιν παρετηρήθη στρῶσις τοῦ δαπέδου διὰ πλακιδίων, ὡς συχνὰ συμβαίνει εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους τῆς Ἰωλκοῦ. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων κατηυθύνοντο ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., ἔβλεπον δηλ., τρόπον τινά, πρὸς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Δύο ὅμως ἦσαν ἐστραμμένοι πρὸς Δ. Ἐνίοτε, ἀλλὰ σχετικῶς πολὺ σπανίως, οἱ τάφοι ἦσαν δίδυμοι, δηλαδὴ εἶχον κοινὴν τὴν ἑτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν, προφανῶς ἐπειδὴ κατεσκευάσθησαν ταυτοχρόνως καὶ ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Οἱ ταφέντες νεκροὶ ἦσαν ὡρίμου ἡλικίας καὶ οἱ πλεῖστοι εἶχον ἀποτεθῆ ἐν τῷ τάφῳ κατὰ τὴν γνωστὴν συνεσταλμένην στάσιν, ἐλάχιστοι δὲ εὑρέθησαν ἐκτάδην κείμενοι. Συνήθως περιεῖχον ἕνα μόνον νεκρόν. Ἀλλ' εἰς δύο περιπτώσεις (τάφοι ἀριθ. 6 καὶ 18) οἱ σκελετοὶ ἦσαν δύο ἢ περισσότεροι καί, ἀντιστοίχως, τὰ κτερίσματα πλουσιώτερα.

Πήλινα ἀγγεῖα καὶ χαλκᾶ ὅπλα ἦσαν τὰ σπουδαιότερα τῶν κτερισμάτων. Ἐν συνόλῳ εὑρέθησαν εἴκοσιν ἓξ ἀγγεῖα, ἐξ αὐτῶν δὲ ἔνδεκα ἦσαν ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα, ἐννέα τρίωτα δοχεῖα, τρεῖς ὀπισθότμητοι πρόχοι, μία κύλιξ καὶ ἓν μόνωτον ποτήριον. Πλὴν τεσσάρων, πάντα εἶναι γραπτά, τὰ κοσμήματα δὲ αὐτῶν καὶ τὰ σχήματα καίτοι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ ἀργολικὰ κτλ., ὅσα ἔχουσι τυποποιηθῆ (Furumark), ἀντιστοιχοῦν πάντως πρὸς τὰ ἄλλοθεν γνωστὰ τῆς περιόδου YE III A1 κυρίως, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς ἀκολουθούσης YE III A2, ἤτοι καλύπτουν τὸ χρονικὸν διάστημα 1425 - 1375 π.Χ. (εἰκ. 1 - 5).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὰ πλεῖστα φαίνονται ἐντόπια καὶ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Ἰωλκοῦ

Εἰκ. 8. Ἰωλκός. Λεπτομέρεια χαλκοῦ ἐγχειριδίου καὶ χαλκῆ αἰχμὴ λόγχης ἐκ τοῦ τάφου 18

(εἰκ. 1). Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ἐρυθρός, τὸ ἐπίχρισμα κιτρινωπὸν καὶ ἡ βαφὴ ἐρυθρὰ ἢ καστανὴ καὶ στιλπνή. Δύο ἢ τρία πάλιν φαίνονται εἰσαχθέντα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ Νότου (εἰκ. 2 καὶ 4).

Χαλκᾶ ὅπλα εὑρέθησαν εἰς τοὺς τάφους ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 18, ὅπου παρετηρήθησαν πλείονες τῆς μιᾶς ταφαί. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι προφανῶς συμπτωματικόν. Συγκεκριμένως, εἰς τὸν τάφον 6 (βλ. σχέδ. 1) εἶχεν ἀποτεθῆ ἄνωθεν τῶν παραμερισθέντων ὀστῶν μέγα ξίφος κερατοειδοῦς τύπου (Sandars, τύπος CI), μήκ. 0,73 μ., τὸ μακρότατον μέχρι τοῦδε γνωστὸν ἐκ Θεσσαλίας, σχετικῶς καλῶς δὲ διατηρούμενον. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου εὑρέθη μαχαιρίδιον μονόστομον, μήκ. 0,125 μ., καὶ δύο αἰχμαὶ ἀκοντίων ἢ λογχῶν, μήκ. 0,20 καὶ 0,155 μ.

Ἐκ τοῦ τάφου 18 προέρχονται λίαν ἐνδιαφέρον καὶ καλῆς διατηρήσεως ἐγχειρίδιον (Sandars, τύπος Ε Ι - ΙΙ), μήκ. 0,38 μ. (πρβλ. λεπτομέρειαν ἐν εἰκ. 8), ἕτερον μικρὸν ἐγχειρίδιον καὶ δύο αἰχμαὶ λογχῶν, μήκ. 0,255 μ. (εἰκ. 8) καὶ 0,243 μ.

Τέλος εἰς τὸν τάφον 9 εὑρέθη χαλκῆ λαβὶς καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 12 δακτύλιος, ἐπίσης χαλκοῦς. Δύο πήλινα σφονδύλια καὶ ἓν ἐκ στεατίτου, ὡς καὶ μία μικρὰ ψῆφος ἐκ κορνεαλίου, ἦσαν τὰ μόνα ἄλλα κτερίσματα, πλὴν τῆς κεραμεικῆς.

Οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι τοῦ νεκροταφείου τῆς Νέας Ἰωνίας Βόλου (Ἰωλκοῦ) δὲν περιεῖχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολλὰ κτερίσματα. Συνήθως ἓν ἢ δύο ἀγγεῖα ἔκειντο παρὰ τὸν σκελετὸν (εἰκ. 7) καὶ οὐδὲν πλέον. Μερικοὶ ἦσαν πλουσιώτεροι εἰς ἀγγεῖα. Δύο ὅμως, τοὺς ὁποίους ἀπεκαλέσαμεν «τάφους τῶν πολεμιστῶν», ἤτοι οἱ ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 18, ἦσαν μᾶλλον ἐνδιαφέροντες καὶ λόγῳ τῶν πολλαπλῶν ταφῶν καὶ τῶν χαλκῶν κυρίως κτερισμάτων.

Ὁ τάφος 6 (σχέδ. 1) ἦτο κανονικὸν κιβώτιον ἐκ πλακῶν, μήκ. 1.65 καὶ πλάτ. 0,95 μ., ἔκειτο δὲ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ περιεῖχε τὰ λείψανα δύο νεκρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ προγενέστερον ταφεὶς εἶχε παραμερισθῆ πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον (σχέδ. 1, ταφὴ Ι), ὅτε παρέστη ἀνάγκη νὰ ταφῇ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου καὶ δεύτερος νεκρός. Τὰ κτερίσματα τῆς πρώτης ταφῆς (ἡ ὡραία καὶ κομψὴ πρόχους (εἰκ. 2), ἡ κύλιξ (εἰκ. 3), δύο ἀλάβαστρα καὶ τὰ χαλκᾶ ὅπλα, ἤτοι τὸ ξίφος καὶ αἱ δύο αἰχμαὶ (εἰκ. 6) εὑρέθησαν ὑπεράνω τῶν λειψάνων τοῦ σκελετοῦ.

Τῆς δευτέρας ταφῆς ὁ νεκρὸς ἀπετέθη μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν Β. πλευρὰν καὶ τὰ ἄκρα συνεσταλμένα. Πρὸ τοῦ στήθους ἐτέθησαν τρία ἀγγεῖα (τὸ τρίωτον (εἰκ. 4), μονόχρωμος ἐρυθρὰ πρόχους καὶ ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον), κάτω δέ, εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν, ἀφέθη ἡ αἰχμὴ λόγχης (εἰκ. 6, ἀριστερά), ἡ ὁποία ὅμως ἀνήκει ἐνδεχομένως εἰς τὸν νεκρὸν τῆς πρώτης ταφῆς.

Ὁ τάφος 18 εἶχε κοινὴν μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 17 τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, μῆκ. 1.28, πλ. 0,57 - 0,64 μ. Δύο ταφαὶ ὑπερκείμεναι. Ἡ παλαιοτέρα ἐπὶ τοῦ δαπέδου, μὲ τὸ κρανίον πρὸς Β. καὶ τὰ ἄκρα συνεσταλμένα. Κτερίσματα: τέσσαρα ἀγγεῖα, καλῆς διατηρήσεως ἐγχειρίδιον (εἰκ. 8), δύο αἰχμαὶ λογχῶν καὶ μικρὸν ἐγχειρίδιον, μήκ. 0,154 μ. Τὰ λείψανα εἶχον καλυφθῆ διὰ στρώματος χαλίκων, ὅπερ ἀπετέλεσε τὸ δάπεδον τῆς νεωτέρας ταφῆς, ἡ ὁποία ἦτο πενιχρά, ἀφοῦ μόνον ἓν ἀγγεῖον (τρίωτον) περιελάμβανεν. Ὁ σκελετὸς μὲ τὸ κρανίον πρὸς Β. καὶ εἰς στάσιν συνεσταλμένην.

Ὅτι οἱ ἀνασκαφέντες ἐντὸς τῆς πλατείας τῆς Νέας Ἰωνίας Βόλου μυκηναϊκοὶ τάφοι ἀνῆκον εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἰωλκοῦ, εἶναι προφανές. Ἡ πυκνὴ διάταξις ἐξ ἄλλου τῶν τάφων ἀφήνει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι, ἂν καθίστατο δυνατὴ εἰς τὸ μέλλον συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἐξερεύνησις μόνον τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου τῆς πλατείας, εὐχερῶς θὰ ἀπεκαλύπτοντο ἑκατὸν ἴσως ἄλλοι τάφοι τῶν αὐτῶν χρόνων. Ἐκ τῶν δύο σχετικῶς πλουσίων τάφων, τοὺς ὁποίους περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν πολλὰ καὶ σπουδαῖα εὑρήματα καὶ προπάντων περαιτέρω ἐνδείξεις περὶ τῆς Ἰωλκοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙ περιόδου, δηλ. τῶν περὶ τὸ 1400 π.Χ. χρόνων. Τότε πιθανώτατα ἡ μεγάλη πόλις τῶν «Μινυῶν» βασιλέων εὑρί-

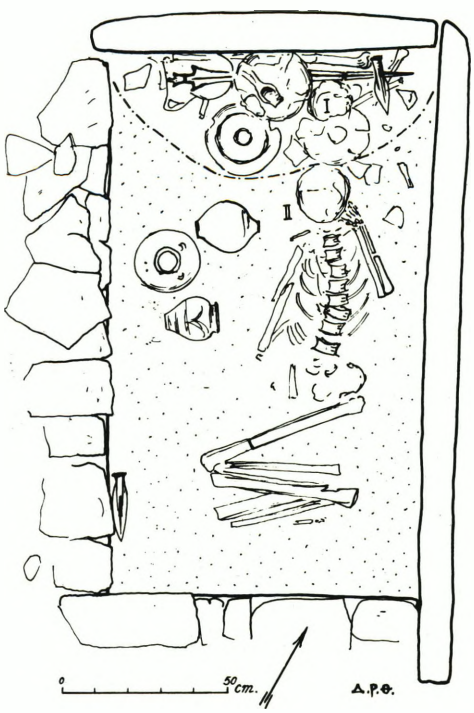
σκετο εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς δυνάμεώς της. Καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἢ ὀλίγον πρωϊμώτερον πρέπει νὰ τεθῇ χρονικῶς τὸ ἱστορικὸν ἀντίστοιχον τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Ἐκ παλαιοτέρων δοκιμῶν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου ἐπείσθημεν περὶ τῆς ὑπάρξεως πρωϊμου « ἀνακτόρου » εἰς τὴν θέσιν ταύτην, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΙΙ περίοδον, πιθανῶς δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς (Μινύεια ὄστρακα ἐπὶ δαπέδου ἐκ λευκοῦ ἀσβεστοκονιάματος).

Ἀλλ' ἂν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου, ἐκ τῆς ὁποίας τόσον πολυσήμαντα στοιχεῖα εὐλόγως ἀνεμένομεν, δὲν εἶναι καὶ σήμερον ἐφικτή, ἡ περαιτέρω ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου τῆς Νέας Ἰωνίας δὲν παρέχει δυσχερείας, ἐπειδὴ ὁ χῶρος τῆς πλατείας εὑρίσκεται εἰς τὸ στάδιον τῆς ὁριστικῆς διαμορφώσεως.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων τάφων συνάγομεν, ὅτι ὁ πατροπαράδοτος τρόπος τῆς ταφῆς ἐντὸς κιβωτίων ἐκ πλακῶν, γνωστὸς εἰς τὴν περιοχὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 2ας χιλιετίας π.Χ. τοὐλάχιστον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ τὸν κανόνα καὶ περὶ τὸ 1400 π.Χ. Ἡ συνεσταλμένη στάσις, τὸ ποσοστὸν τῶν κτερισμάτων ἢ καὶ τὸ εἶδος αὐτῶν, ἐν γένει δὲ τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς μέχρι τῶν λεπτομερειῶν, παρέμειναν ἀναλλοίωτα ἐπὶ ἓξ αἰῶνας, συνεχίζονται δὲ ἔτι περαιτέρω αὐτόθι, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν Πρωτογεωμετρικὴν περίοδον.

ΔΗΜ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - ΜΑΡΙΑ ΘΕΟΧΑΡΗ

Σχέδ. 1. Ἰωλκός. Κάτοψις τάφου 6

FROM THE CEMETERY OF IOLKOS

Fifteen Cist tombs of LH III A date (1425 - 1375 B.C.) were excavated in Nea Ionia of Volos, not far from the river Anavros, the ancient river of Iolkos.

The tombs contained skeletons in the customary position (fig. 7; plan 1) and yielded an important series of pottery (figs. 1 - 5), one sword 0.73 m. long, daggers, spear heads etc. (figs. 6, 8).

It is thought certain that the tombs belong to the extensive cemetery of Mycenaean Iolkos.

D. THEOCHARES - M. THEOCHARES

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΑΦΩΝ ΦΘΙΩΤΙΔΩΝ ΘΗΒΩΝ

Ὅ,τι μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν περὶ τῆς «λαμπροτάτης πόλεως» τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, πέραν τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν διαπιστώσεων, ὀφείλεται εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Α. Ἀρβανιτοπούλου κατὰ τὰ ἔτη 1907 καὶ 1908[1]. Τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως κεῖνται ἐγγύτατα τοῦ νέου κλάδου τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς Βόλον, ἀμέσως μετὰ τὸ χωρίον Μικροθῆβαι (τέως Ἄκιτσι) τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ, τέσσαρα περίπου χιλιόμετρα πρὸ τῆς Νέας Ἀγχιάλου καὶ τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου.

Ἡ ἀκρόπολις ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ νοτιωτάτου ἄκρου μεγάλης τραπεζιοειδοῦς ἐ-

Εἰκ. 1. Φθιώτιδες Θῆβαι. Μελαμβαφὴς σκύφος

ξάρσεως, πρὸς Β. ἐκτεινομένης καὶ ἀποτελούσης λείψανον ρευμάτων λάβας ἡφαιστείου, τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἔδρασε μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πλειστοκαίνου (Κτενᾶς Κ., Τὸ ἡφαίστειον τῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας. Πρακτ. Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν 2 (1927), 35 κ.ἑ.).

1. Πρβλ. ΠΑΕ 1907, σ. 66 κ.ἑ. καὶ 1908, σ. 163 κ.ἑ.

Εἰκ. 2. Φθιώτιδες Θῆβαι. Κάνθαρος καὶ πυξίδες

Ἡ πόλις ἐξετείνετο πρὸς ΝΑ. τῆς ἀκροπόλεως καὶ περαιτέρω, εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ ἡμίσεος χιλιομέτρου ἀπὸ τοῦ τείχους, διέρχεται σήμερον ἡ ἐθνικὴ ὁδός.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπεκαλύφθησαν τάφοι ἀρχαῖοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεσκάψαμεν πλήρως δέκα ἕξ. Πάντες ἦσαν κιβωτιόσχημοι, αἱ πλευραὶ δὲ αὐτῶν καὶ τὰ καλύμματα ἀπετελοῦντο ἐκ πλειόνων συναλλήλων πλακῶν, μᾶλλον ἀμελῶς ἡρμοσμένων. Γενικῶς, ἡ ὅλη κατασκευὴ ἐφαίνετο πρόχειρος, οἱ τάφοι εἶχον πληρωθῆ χώματος καὶ συχνὰ τὰ κτερίσματα εὑρέθησαν εἰς κακὴν κατάστασιν.

Περὶ τοὺς τάφους ἢ ἐνίοτε καὶ ἐπ' αὐτῶν παρετηρήθησαν θραύσματα εἰδωλίων ζώων ἐκ πηλοῦ καὶ ἴχνη πυρᾶς, προφανῶς λείψανα ταφικῆς τινος τελετῆς. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀνασκαφέντων τάφων εὑρέθησαν ἓξ ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι πλάκες, ἐξ ὧν δύο εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς καλύμματα τάφων, αἱ δὲ λοιπαὶ ἔκειντο σποράδην.

Τὰ ἐκ τῶν τάφων τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν γενόμενα εὑρήματα εἶναι συνήθη, καλύπτουσι δὲ περίοδον μακράν, ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. μέχρι τῶν πρωΐμων χριστιανικῶν χρόνων. Ἀφθονώτερα εἶναι ὡς συνήθως τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ὡς σκύφοι κλασσικῶν χρόνων (εἰκ. 1) μελαμβαφεῖς, κάνθαροι, πυξίδες καὶ ἄλλων σχημάτων δοχεῖα ἑλληνιστικά (εἰκ. 2), τῶν αὐτῶν χρόνων ἢ ρωμαϊκὰ μυροδοχεῖα (εἰκ. 3), κλπ. Μᾶλλον ἐνδιαφέροντα ἦσαν τὰ πήλινα εἰδώλια γυναικῶν (εἰκ. 4) καὶ ζώων, λύχνοι, στλεγγίδες χαλκαῖ ἢ σιδηραῖ καὶ τέλος φυλλάρια δρυὸς ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος. Εἰς τὰ μετάλλινα πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ ἀσήμαντα μολύβδινα καὶ σιδηρᾶ ἀντικείμενα, προπάντων δὲ χαλκῆ ὑδρία ἐφθαρμένη, τῆς ὁποίας ἡ συντήρησις ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου συνεχίζεται.

Ἐν συνόλῳ εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν τάφων τριάκοντα ἓξ πήλινα ἀγγεῖα (δέκα μυροδοχεῖα, τέσσαρες λήκυθοι, ἑπτὰ πρόχοι, τρία ἄωτα κυάθια, τρεῖς ἀμφορεῖς, δύο πυξίδια καὶ εἷς κάνθαρος, ὡς καὶ ἓξ λύχνοι), ἑπτὰ εἰδώλια «Ταναγραίων» καὶ πέντε εἰδώλια ζώων, πέντε ὑάλινα μυροδοχεῖα (εἰκ. 5), πηλίνη μικρογραφία τραγικοῦ προσωπείου (εἰκ. 6) καὶ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα μετάλλινα.

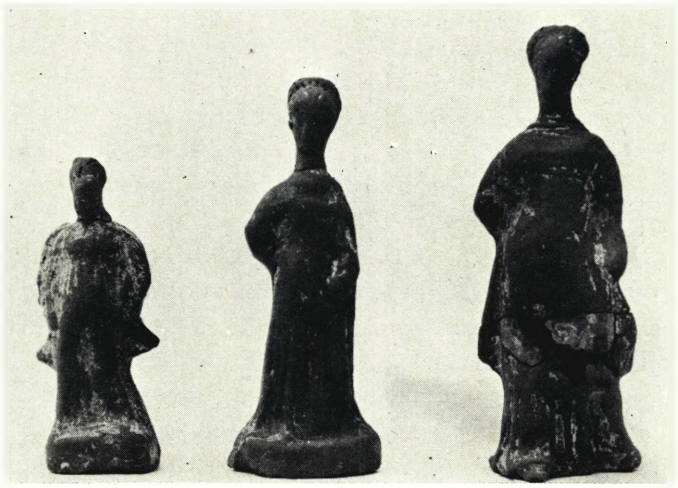
Αἱ ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν τάφων προερχόμεναι ἐπιγραφαὶ εἶχον ὡς ἑξῆς:

α. Πλὰξ μαρμαρίνη ἄνευ στέψεως, ὕψ. 1.03, πλάτ. 0,44 μ., φέρουσα ἑξάστιχον ἐπιγραφήν:

Σωσίβιος
Δάμων Σωσιβίου
Δέκμος
Σωσιβία
Δεκμία
Δάμων

Εἰκ. 3. Φθιώτιδες Θῆβαι. Πήλινον μυροδοχεῖον

Εἰκ. 4. Φθιώτιδες Θῆβαι. Πήλινα εἰδώλια

β. Πλὰξ ἐξ ἠφαιστειογενοῦς βασαλτικοῦ πετρώματος, ἄνευ ἐπιστέψεως, σωζ. ὕψ. 0,41, πλάτ. 0,31 μ. Σώζονται δύο στίχοι ἐπιγραφῆς :

Νίκα
χαῖρε

γ. Πλὰξ ὡς ἡ προηγουμένη, ὕψ. 0,42, πλάτ. 0,43 μ. Σώζεται μόνον ἡ ἀπόληξις τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ :

. . . . . .
. . . . . *ΜΙΔΑΣ*

δ. Πλὰξ ἐξ ἠφαιστειογενοῦς λίθου μετ' ὀξυκορύφου ἐπιστέψεως, ὕψ. 1.08, πλάτ. 0,42 μ. Σώζει τετράστιχον ἐπιγραφήν :

Νικό-
πολις
Ὕβρις
Γ. . . Α

ε. Πλὰξ ὡς ἡ προηγουμένη, ὕψ. 0,18, πλάτ. 0,35 μ. Διατηρεῖ ἴχνη διστίχου ἐπιγραφῆς :

Σωσ. . . . .
Σωσιβία

ς'. Πλὰξ ἐξ ἠφαιστειακοῦ λίθου ἐπίσης, ὕψ. 1.25, πλ. 0,50 μ. Τετράστιχος ἐπιγραφή :

Βάκ-
χιος
Διονύ-
σιος

Ἡ τελευταία αὕτη ἐπιτύμβιος στήλη ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς ἠθοποιόν, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τόσον καλῶς ἁρμόζει πρὸς τὸ ἐπάγγελμα, ὥστε φαίνεται ὡς καλλιτεχνικὸν ψευδώνυμον. Τὸ πήλινον ἄλλωστε τραγικὸν προσωπεῖον, ὅπερ ἐν μικρογραφίᾳ κατετέθη εἰς τὸν τάφον, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἰδιότητος τοῦ θανόντος, καίτοι ὅλως ὑποθετικῶς, ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εὑρέθη κατὰ χώραν.

Τέλος, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς ὑπάρξεως καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς εἰς τὴν σημαντικὴν αὐτὴν πόλιν τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος, τῆς ὁποίας γνωρίζομεν ἐπὶ πλέον τὴν θέσιν τοὐλάχιστον τοῦ μὴ ἀνασκαφέντος ἀρχαίου θεάτρου.

Τοπογραφικῶς οἱ τάφοι ἐνισχύουσι τὴν ἐκ προγενέστερον ἀνασκαφέντων

τάφων αὐτόθι γενομένην διαπίστωσιν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, κατὰ μῆκος τοῦ τείχους, ἐξετείνετο μέγα ἀρχαῖον νεκροταφεῖον καὶ ὅτι καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ σημερινὴ ὁδὸς διήρχετο διὰ μέσου αὐτοῦ.

Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Εἰκ. 5. Φθιώτιδες Θῆβαι. Ὑάλινα μυροδοχεῖα

EXCAVATION OF TOMBS OF PHTHIOTIC THEBES

Near the site of the ancient city of Phthiotic Thebes (4 klm. West of Nea Anchialos and of the Bay of Pagasae, near the village of Mikrothebai) a group of 16 accidentally discovered tombs was excavated. The tombs were Cist - tombs and belong to the long period from the fifth century B.C. to Christian times. They have yielded the customary tomb finds (figs. 1 - 6) and six inscriptions, not, however, usually found in place.

D. THEOCHARES - G. CHOURMOUZIADES

Εἰκ. 6. Φθιώτιδες Θῆβαι. Πήλινον προσωπεῖον

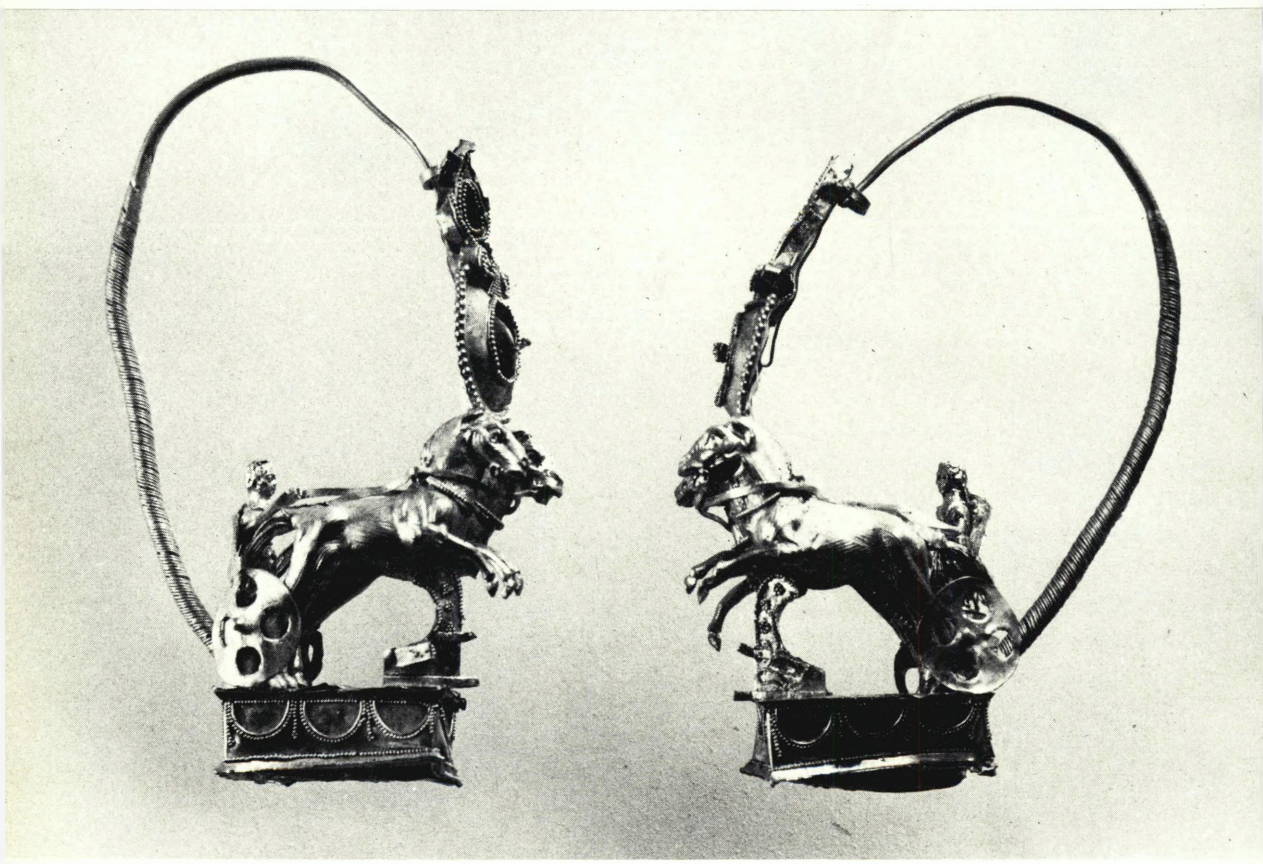
ΧΡΥΣΑ ΕΚ ΤΑΦΩΝ ΤΟΥ ΠΕΛΙΝΝΑΙΟΥ

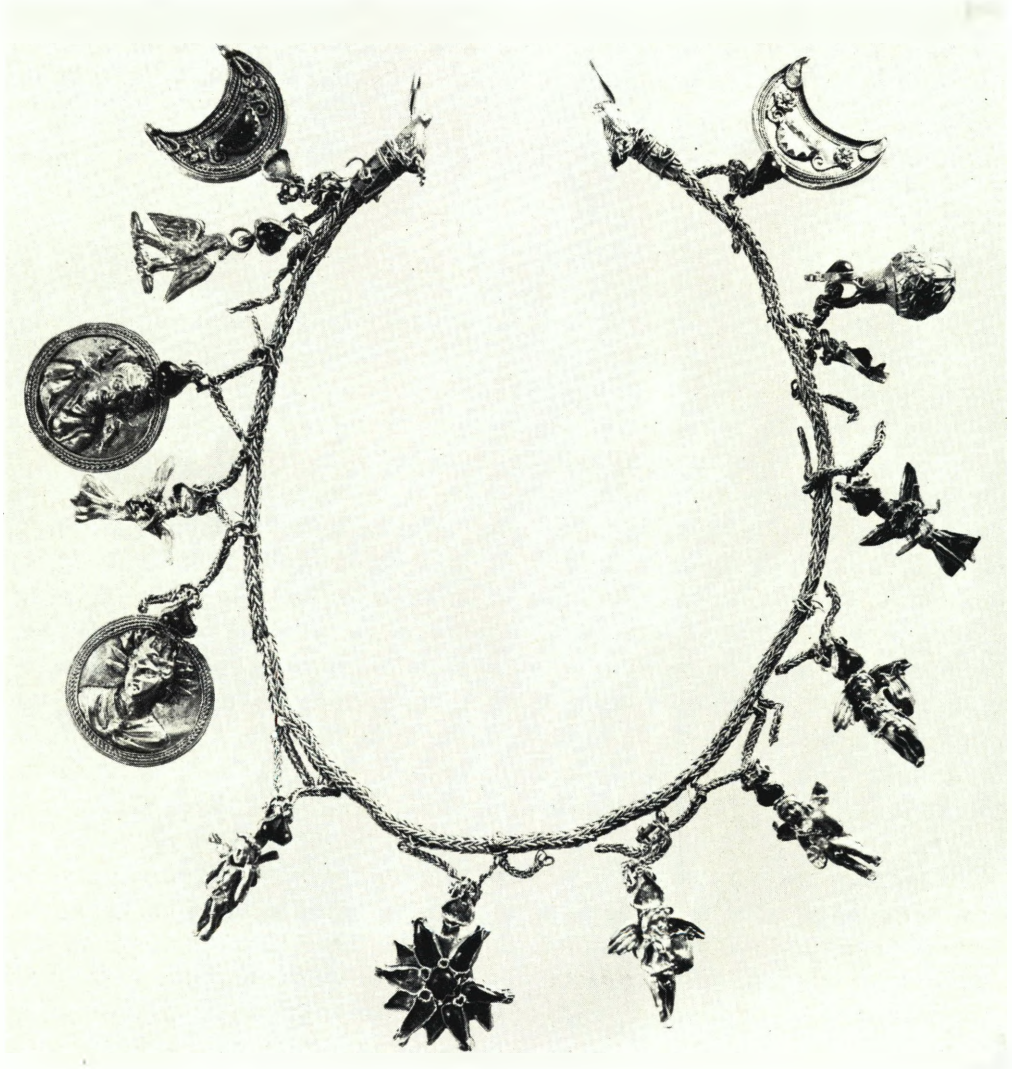
Τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας θεσσαλικῆς πόλεως Πέλιννα ἢ Πελινναῖον ἐταυτίσθησαν ἀπὸ μακροῦ πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς χθαμαλῆς ράχεως « Παλιογαρδίκι », κειμένης 3 χλμ. ΒΑ. τοῦ χωρίου Πετροπόρος Τρικάλων καὶ 18 περίπου χλμ. πρὸς Α. τῆς ἀρχαίας Τρίκκης (Τρικάλων).

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὁ παραπόταμος τοῦ Πηνειοῦ Ληθαῖος, ὁ ἱερὸς ποταμὸς τῆς Τρίκκης, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου ἐλέγετο ὅτι ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιός, δημιουργεῖ πρὸ τῆς συμβολῆς ἐκτεταμένον ἕλος («Βούλα » σήμερον καλούμενον), περιορίζων οὕτω τὴν διάβασιν εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ράχεως τοῦ Πελινναίου. Αὐτονόητος φαίνεται ἐντεῦθεν ἡ σημασία καὶ ἡ στρατηγικὴ ἀξία τῆς πόλεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐδέσποζε τῆς διαβάσεως καὶ ἤλεγχεν οὕτω τὴν κυρίαν ὁδὸν ἐκ Λαρίσης πρὸς Τρίκκην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν γείτονα πόλιν τῆς Φαρκαδῶνος (ἐπὶ τοῦ ὑψώματος « Βίγλα », ὕπερθεν τοῦ χωρίου Κλοκωτός).

Ἓν τῶν κυριωτέρων ὀχυρῶν ἐρεισμά-

Εἰκ. 1. Πελινναῖον Θεσσαλίας. Ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων

Εἰκ. 2. Πελινναῖον Θεσσαλίας. Χρυσοῦν περιδέραιον

των τῆς Ἑστιαιώτιδος ἀνέκαθεν, ἡ Πέλιννα (ἢ Πελινναῖον), εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ προγενέστερον, ἀφοῦ τὸ ἰσχυρὸν τεῖχος τῆς πόλεως (ἡ περίμετρος ὑπελογίσθη εἰς 3,5 χλμ.) φαίνεται μᾶλλον ἔργον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Δυστυχῶς μέχρι τοῦδε ἡ πόλις δὲν ἔχει ἐρευνηθῆ καὶ μόνον ἐκ τυχαίων ἢ σποραδικῶν εὑρημάτων ἔγινε γνωστὴ εἰς τοὺς εἰδικούς. Στοιχειωδῶς ἐπίσης ἔχει μελετηθῆ ὁ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως (θέσις

« Ζόρι - Παπᾶ », ὑψόμ. 185 μ.) περιορισθεὶς βυζαντινὸς οἰκισμὸς καὶ σύγχρονα πρὸς αὐτὸν λείψανα εἰς τὴν περιοχήν.

Τὸ θέρος τοῦ 1969 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐκσκαφῆς αὐλακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγοῦ ὑγρῶν καυσίμων, παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν Λαρίσης - Τρικάλων καὶ εἰς σημεῖον ἀπέχον 2 περίπου χλμ. πρὸς Ν. τοῦ τείχους τῆς πόλεως τοῦ Πελινναίου, ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, καταστραφέντες κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν διεσκορπίσθη καὶ τὰ κτερίσματα ἀνηρπάγησαν ὑπὸ ἐργατῶν καὶ παρατυχόντων βοσκῶν. Εὐτυχῶς ἔγκαιρος ὑπῆρξεν ἡ ἐπέμβασις τῆς Ὑπηρεσίας, διὰ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Τρικάλων κ. Γ. Ζιάκα καὶ τῆς Χωροφυλακῆς Τρικάλων, οὕτω δὲ τὰ διαρπαγέντα κτερίσματα διεσώθησαν. Ἐπηκολούθησεν ἄμεσος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν τάφων καὶ τῶν πέριξ, μὲ σκοπὸν τὴν μελέτην τῶν τάφων καὶ τῆς θέσεως γενικώτερον[1].

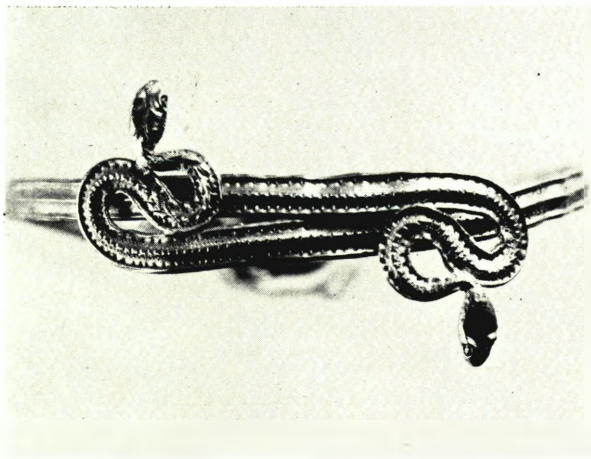
1. Οἱ τάφοι ἔκειντο παραλλήλως, εἰς μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας βάθος καὶ πλησίον χειμάρρου, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου παρετηρήθη πλῆθος χειροποιήτων προϊστορικῶν ὀστράκων ἀγγείων, δυναμένων νὰ ἀναχθοῦν μέχρι τῶν νεολιθικῶν χρόνων. Διεπιστώθη οὕτως ὅτι καὶ ἐδῶ προϋπῆρξε προϊστορικὸς συνοικισμός, εἰς τὰ χαμηλά, τρόπον τινὰ ὡς πρόδρομος τῆς μετέπειτα ἱστορικῆς πόλεως. Οἱ τάφοι εἶχον συνήθεις διαστάσεις (μῆκ. 2.10, πλάτ. 0,67 καὶ βάθος, 0,70 μ.), αἱ πλευραὶ δὲ αὐτῶν ἀπετελοῦντο ἐκ πλακῶν λίθου κογχυλιάτου καὶ ἔφερον ἐσωτερικῶς κονίαμα μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρισμα. Πέριξ τῶν τάφων παρετηρήθησαν μεγάλοι ἀργοὶ ψαμμόλιθοι, ὡσεὶ ἀποτελοῦντες περίβολον, ἀλλὰ ἀσφαλὴς παρατήρησις δὲν ἦτο δυνατή, ὑφ' ἃς συνθήκας διενηργήθη ἡ ἔρευνα.

Παρὰ τὸν ἀρχικὸν διασκορπισμὸν τῶν κτερισμάτων, κατωρθώθη ἡ περισυλλογὴ τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ περιεχομένου τῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἦσαν τάφοι ἐπιφανῶν. Ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων τμημάτων τῶν τάφων καὶ ἐκ τῶν χωμάτων περισυνελέγησαν περὶ τὰ ἑκατὸν ὀστέϊνα πλακίδια, μικρῶν διαστάσεων (0,02 × 0,015 μ.), προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐπενδύσεως πυξίδος, μολύβδινά τινα ἀντικείμενα, ὑπολείμματα χαλκῆς ἐπενδύσεως λαβῆς ἐγχειριδίου καὶ ἐλάχιστα χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν (196 - 146 π.Χ.). Ἡ κεραμεικὴ ἦτο σχεδὸν ἀνύπαρκτος, διότι πλὴν δύο « μυροδοχείων » ἐκ τῶν χωμάτων, μόνον ἐλάχιστα ὄστρακα μελαμβαφῶν, ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀγγείων εὑρέθησαν.

2. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εὕρημα ὑπῆρξαν τὰ χρυσᾶ κοσμήματα, ἀποτελοῦντα ἀληθῆ θησαυρόν, παρὰ τινὰς φθορὰς καὶ ἀπωλείας τμημάτων, ἃς ὑπέστησαν ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν συλητῶν. Πράγματι, τὸ εὕρημα ἐν συνόλῳ ἀμιλλᾶται πρὸς τοὺς ἐκ Μητροπόλεως καὶ Ὁμολίου θησαυρούς, μελετᾶται δὲ καὶ

1. Εὐγνωμοσύνην ἐκφράζομεν πρὸ τὸν ἔκτακτον Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων Τρικάλων καθηγητὴν κ. Γεώργ. Ζιάκαν, ὅστις ἔσπευσεν ἀμέσως εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως τῶν κοσμημάτων καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν Τρικάλων, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπίσης ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη, κατώρθωσε νὰ περισώσῃ τὰ κτερίσματα.

Τὴν ἀνασκαφὴν διενήργησεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας κ. Γ. Χουρμουζιάδης, ὅστις ἀνέλαβε καὶ τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τοῦ εὑρήματος.

Εἰκ. 3. Πελινναῖον Θεσσαλίας. Χρυσοῦν ψέλιον

Εἰκ. 4. Πελινναῖον Θεσσαλίας. Χρυσοῦς δακτύλιος καὶ τὸ ψέλιον τῆς εἰκ. 3

μέλλει νὰ δημοσιευθῇ ἐν καιρῷ λεπτομερῶς. Πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμεθα εἰς δημοσίευσιν περιγραφικῶν τινων στοιχείων :

α) Ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων ἀρίστης τέχνης ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἰς σχῆμα δίφρου μὲ τοὺς ἵππους καλπάζοντας καὶ Ἐρωτιδέα ὡς ἡνίοχον, ἐπὶ ἰδιαιτέρας τετραπλεύρου βάσεως (βάθρου). Ὑπερθεν τῶν ἵππων προμετωπὶς μὲ ἐνθέτους πολυτίμους λίθους βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ὀπίσω ἐπιμήκης κεραία, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ στρεπτοῦ σύρματος, ἐξ ἁπλοῦ δὲ κατὰ τὴν ἀπόληξιν, ἥτις προφανῶς κυρτουμένη ἐχρησίμευε διὰ τὴν πόρπωσιν (εἰκ. 1).

Ἡ ἰδέα τοῦ δίφρου μετ' Ἐρωτιδέως ἢ Νίκης καὶ τοῦ βάθρου εἶναι βεβαίως γνωστὴ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων· ἀλλ' ἐν προκειμένῳ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν μετὰ τῆς προμετωπίδος καὶ τῆς κυρτῆς ὄπισθεν κεραίας δημιουργεῖ ἐντύπωσιν ἁρμονικοῦ συμπλέγματος. Ἐξ ἄλλου, ἡ παρουσία στηρίγματος μεταξὺ τοῦ βάθρου καὶ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τῶν ἵππων περιορίζει χρονικῶς τὸ ἔργον καὶ συγχρόνως ὑποδεικνύει ὅτι ὁ τορευτὴς εἶχε κατὰ νοῦν μέγα πλαστικὸν σύμπλεγμα. Ὡς πλησιέστερον ἀνάλογον πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ περίφημον ἐνώτιον τῆς Βοστώνης (πρβλ. H. Hoffmann - P. Davidson, Greek Gold Jewelry κλπ., 1965, σ. 76 κ.ἑ., εἰκ. 12), καίτοι θεωρεῖται παλαιότερον.

Ἡ τεχνικὴ εἶναι ἔκτυπος καὶ κοκκιδωτή, τὸ βάρος ἑκάστου ἐνωτίου περὶ τὰ 40 γραμμάρια καὶ αἱ διαστάσεις : μῆκ. δίφρου 0,04, ὕψ. 0,04, τοῦ ὅλου μετὰ τῆς προμετωπίδος καὶ τοῦ βάθρου 0,078 μ. Μικρὰ ἡ φθορὰ καὶ ἀσήμαντοι αἱ ἐλλείψεις (εἷς τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου, λίθοι κλπ.).

β) Περιδέραιον χρυσοῦν ἀποτελούμενον ἐξ ἁλύσεως, ἀφ' ἧς ἐξαρτῶνται διαφόρων σχημάτων κοσμήματα, ἤτοι μηνοειδῆ, πρόχοι, Νῖκαι καὶ Ἐρωτιδεῖς, ἀετός,

δύο μετάλλια μετὰ προτομῶν γυναικῶν ἐκτύπων καὶ ἀκτινωτὸν κόσμημα κατὰ τὸ μέσον μετ' ἐνθέτων πολυτίμων λίθων (εἰκ. 2). Τὰ πέρατα τῆς ἁλύσεως διεμορφώθησαν εἰς σχῆμα κεφαλῶν δορκάδων, τὰ δὲ ἐπὶ μέρους κοσμήματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς ἁλύσεως δι' ἄλλων μικροτέρων, κατὰ τρόπον γνωστὸν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν κοσμητικήν. Μῆκος τῆς ἁλύσεως 0,35, βάρος τοῦ ὅλου περίπου 60 γραμμάρια.

γ) Ψέλιον χρυσοῦν εἰς σχῆμα ζεύγους ὄφεων συμπεπλεγμένων (εἰκ. 3, ἡ κυρία ὄψις. Εἰς τὴν ἑτέραν οἱ ὄφεις σχηματίζουν «ἡράκλειον ἄμμα», βλ. εἰκ. 4). Διάμ. 0,07 μ., ὁλκὴ 10 γραμμάρια περίπου.

δ) Δακτύλιος χρυσοῦς μετὰ λίθων εἰς τὴν σφενδόνην καὶ τὴν στεφάνην (εἰκ. 4), γνωστοῦ ἑλληνιστικοῦ τύπου.

ε) Χρυσῶν στεφάνων, ὁλοκληρωτικῶς διαλυθέντων, δύο δὲ τοὐλάχιστον, εὑρέθησαν ἄφθονα φύλλα, τὰ μὲν ἐλαίας, τὰ δὲ δρυός. Πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν χωμάτων.

Οἱ τάφοι καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων χρονολογοῦνται εἰς τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ., πιθανῶς δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἥμισυ. Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα, ἀπαρτίζοντα ὁμοιογενὲς ἀλλ' οὐχὶ κατ' ἀνάγκην ἀπολύτως σύγχρονον σύνολον, εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν μεταξὺ 200 καὶ 150 π.Χ. περίπου.

Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ - Γ. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

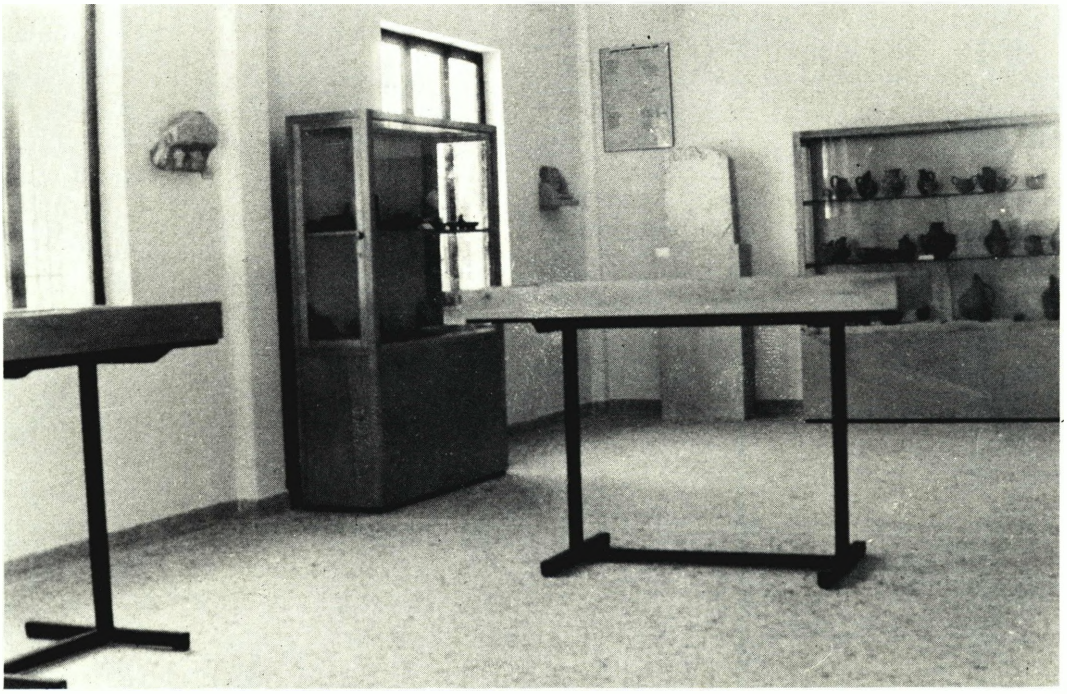
A GOLDEN TREASURE FROM PELINNAION

Near the ancient city of West Thessaly Pelinnaion or Pelinna, about 18 kilometres East of Trikala, were found by chance two Cist tombs of the Hellenistic period.

One pair of wonderful earrings (fig. 1) in chariot form with a cupid as charioteer and a base; one necklace (fig. 2) composed of a chain with many pendent jewels; one bracelet (fig. 3-4), in the form of serpents; and one ring (fig. 4), as well as many leaves from broken wreaths, all of gold, were the most important finds.

The tombs are to be dated to the middle of the second century B.C. or a little after, the gold jewelry to the years around 200 B.C. until probably the middle of the second century B.C.

D. THEOCHARES - G. CHOURMOUZIADES

Εἰκ. 1. Αἰανὴ Κοζάνης. Ἄποψις τῆς νέας αἰθούσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΙΑΝΗΣ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1969 ἡ Κοινότης Αἰανῆς παρεχώρησε μίαν ἰσόγειον αἴθουσαν τοῦ νεοδμήτου κτηρίου της διὰ νὰ στεγασθῇ εὐπρεπῶς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, ἥτις εἶναι ἡ πλέον ἀξιόλογος Συλλογὴ Ἀρχαιοτήτων τοῦ Νομοῦ Κοζάνης. Μετὰ τὴν παραχώρησιν τῆς αἰθούσης, ἐγένετο ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης μὲ ταχὺν ρυθμὸν ἡ ἐπανέκθεσις τῶν γλυπτῶν, τῶν ἀγγείων, τῶν διαφόρων ἀντικειμένων τῆς ἀρχαίας μικροτεχνίας, τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, καθὼς καὶ παλαιῶν ἐκδόσεων ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων καὶ εἰδῶν λαϊκῆς τέχνης. Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1969 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς. Κατωτέρω ἐκτίθενται ἐν συντομίᾳ αἱ γενόμεναι ἐργασίαι (εἰκ. 1).

Ἡ ἰσόγειος αἴθουσα ἐχωρίσθη δι' ἐλαφρῶν ξυλίνων χωρισμάτων εἰς δύο χώρους. Μὲ τὴν διαμόρφωσιν αὐτὴν ἐπεδιώχθη νὰ προβληθῇ κεχωρισμένως ἡ καθαρῶς ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἀντιπροσωπευτικὰ ἀντικείμενα τῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιοχῆς. Τὰ ἐκθέματα παρουσιάζονται καθ' ὁμάδας πλὴν τῶν γλυπτῶν, ἅτινα ἐξετέθησαν ἀναλόγως τοῦ εἴδους των εἰς τοὺς κενοὺς χώρους μεταξὺ τῶν προθηκῶν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι προσιτὰ τόσον εἰς τοὺς ἐπισκέπτας, ὅσον καὶ εἰς τοὺς

μελετητάς. Συνολικῶς ἐξετέθησαν 29 γλυπτά : Ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφα ἀνάγλυφα, κεφαλαὶ ἀγαλματίων, προτομαί, κορμοὶ ἀγαλμάτων καὶ ἐπιγραφαί.

Αἱ πέντε προθῆκαι περιλαμβάνουν :

α) Τὰ ποιοτικῶς καλύτερα ἀγγεῖα καὶ ἐργαλεῖα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τοῦ Σιδήρου.

β) Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, ὡς καὶ διάφορα ἀντικείμενα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων.

γ - δ) Κοσμήματα χαλκᾶ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς· τὰ περισσότερα ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα τῆς Βεργίνας.

ε) Νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν, ἐξ ὧν : 23 ἑλληνικά : Ἀμφιπολιτῶν, Θεσσαλονίκης, Περσέως, Κοινοῦ Μακεδόνων, Κασσάνδρου, Πέλλης· 14 ρωμαϊκά : Πρόβου, Δεκίου, Μ. Κωνσταντίνου, Γορδιανοῦ, καὶ 10 βυζαντινὰ καὶ ἑνετικά.

Συνολικῶς ἐκτίθενται 183 ἀρχαῖα ἀντικείμενα.

Ὡς ἀνεφέρθη ἤδη, εἰς εἰδικὸν χῶρον ἐκτίθενται σπάνιαι ἐκδόσεις Βενετίας, στολαὶ τοπικαὶ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης. Ἐπὶ τῶν ξυλίνων χωρισμάτων ἐξετέθησαν κατ' ἐπιλογὴν αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι εἰκόνες μεταβυζαντινῆς τέχνης. Ἡ Συλλογὴ περιλαμβάνει ὑπὲρ τὰς τριάκοντα εἰκόνας. Ἐτοποθετήθησαν ἐπίσης ἐντὸς πλαισίων δύο τμήματα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου αἰῶνος, προερχόμενα ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τοῦ χωρίου.

Ἡ περιοχὴ τῆς Αἰανῆς κατὰ καιροὺς δίδει ἀξιολόγους ἀρχαιότητας· διὰ τὸν λόγον τοῦτον διενηργήθησαν κατὰ καιροὺς καὶ ἀνασκαφαί. Ἐπίσης ἔχει ἀρκετοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς ναούς. Οὕτως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ Συλλογὴ σὺν τῷ χρόνῳ θὰ πλουτισθῇ ἔτι περισσότερον.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF AIANE (WEST MACEDONIA)

A brief report on the new exhibition of the archaeological finds from the village of Aiane (Kozani Province) (fig. 1).

The collection contains:

1. Vases and tools of the Bronze Age and the Iron Age.

2. Artifacts of the Early Iron (Geometric) Age (fibulae, pins etc.)

3. Vases, Terracottas, and other objects of personal use of the Classical and Hellenistic periods.

4. Works of Sculpture : reliefs, statues, and inscriptions.

5. Coins: Greek, Roman, and Byzantine.

6. Icons of late and post - Byzantine art.

K. RHOMIOPOULOU

ΔΥΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΕΙΣ ΘΑΣΟΝ

Ἡ ἱστορία τῆς Θάσου κατὰ τοὺς προηγουμένους τῆς ἱδρύσεως τῆς Παρίας ἀποικίας χρόνους παραμένει εἰσέτι σκοτεινή. Αἱ ἐκ τῶν φιλολογικῶν κυρίως πηγῶν προερχόμεναι γνώσεις μας περὶ Φοινικικῆς ἐγκαταστάσεως, περὶ ὑπάρξεως Θρακικῶν φύλων[1], περὶ τῶν συγκρούσεων τῶν πρώτων ἀποίκων « κυσὶ Θρήιξιν »[2], εἶναι ὀλίγαι καὶ ἀποσπασματικαί.

Τὰ ἀναφερόμενα ἐπιφανειακὰ εὑρήματα προϊστορικῶν χρόνων (λίθινα ἐργαλεῖα, πεσσοὶ σφενδονῶν κ.λ.π.), εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1922 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς ἀκροπόλεως Θάσου καὶ μὴ σωζόμενα σήμερον, παρέμενον τὰ μοναδικὰ ἴχνη προϊστορικῶν οἰκισμῶν εἰς τὴν Θάσον[3].

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὰ ἔτη 1960 καὶ 1961, ἔφερον εἰς φῶς διὰ πρώτην φορὰν δείγματα μιᾶς ἐντοπίου κεραμεικῆς, σχετιζομένης πρὸς τὴν Μακεδονικὴν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Τὸ ἀρχαιολογικὸν στρῶμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἡ κεραμεικὴ αὕτη, ἐχρο-

Εἰκ. 1. Μαριὲς Θάσου. Ὄστρακα φιαλῶν καὶ τομὴ ὀστράκου 1

1. Pouilloux, Recherches sur l'histoire et les Cultes de Thasos, Et. Th. III, σ. 14 κ.ἑ.

2. Bernard, Céramique de la Première Moitié du VII Siècle à Thasos, BCH LXXXVIII (1964), σ. 142 κ.ἑ.

3. BCH XLVI (1922), σ. 533. Λίθινα προϊστορικὰ ἐργαλεῖα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Λιμεναρίων ἀναφέρονται εἰς BCH LXXXV (1961), σ. 940.

νολογήθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀπεδόθη εἰς τοὺς πρώτους Παρίους ἀποίκους[4].

Ἐνῷ τὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ θρακικοῦ οἰκισμοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ « εὐδειέλου ἄστεως » παραμένει εἰσέτι πρόβλημα[5], εἰς τὴν Ν. Θάσον δύο βέβαιοι οἰκισμοὶ τῶν πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Παρίων κατοικούντων εἰς Θάσον λαῶν ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ 1969.

Ι. Προϊστορικὸς οἰκισμὸς ἐντὸς σπηλαίου εἰς Μαριὲς Θάσου

Τὸ σπήλαιον εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 1 περίπου χλμ. Ν. τῆς Κοινότητος Μαριὲς εἰς βραχῶδες ἀκρωτήριον, τὸ ὁποῖον κλείει ἀπὸ Ν. τὸν πρῶτον ὁρμίσκον νοτίως τοῦ χωρίου. Ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου εἶναι κλειστὴ καὶ εἰς τὸ σπήλαιον εἰσέρχεταί τις διὰ στενοτάτου ἀνοίγματος, εὑρισκομένου παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀκρωτηρίου. Ἐσωτερικῶς σχηματίζονται ὑψηλοὶ θάλαμοι, ὑπάρχουν δὲ σταλακτῖται καὶ πλουσία πηγὴ ὕδατος. Ἡ ἐπίχωσις εἶναι πλουσιωτάτη εἰς ὀστᾶ καὶ ὄστρακα. Πολλαχοῦ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου ἔχει καλυφθῆ ὑπὸ τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ στρώματος τῶν σταλακτιτῶν, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώθη ἡ παρουσία ἀρχαιολογικοῦ στρώματος.

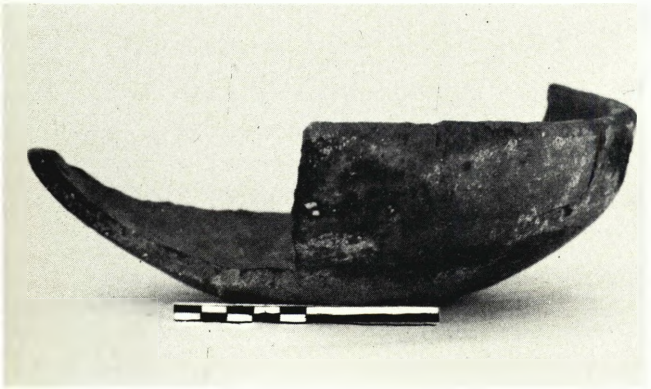
Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα χρονολογοῦνται εἰς τὴν πρώϊμον ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ[6]. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι καστανόχρους, τεφρόχρους καὶ ἐρυθρόχρους, μετὰ ἢ ἄνευ στιλβώσεως. Ὁ πηλὸς περιέχει ψήγματα μαρμάρου καὶ μαρμαρυγίαν. Σύνηθες σχῆμα εἶναι ἡ φιάλη μετ' εἰσέχοντος χαμηλοῦ κατακορύφου χείλους καὶ ἐλαφρᾶς αὐλακωτῆς διακοσμήσεως (rippled) ἐπὶ τοῦ ὤμου. Πολλάκις ἐπὶ τοῦ ὤμου, κάτωθεν τοῦ χείλους, ἀπαντῶνται ἀποφύσεις διάτρητοι κατακορύφως. Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου μειοῦνται πρὸς τὴν βάσιν (εἰκ. 1).

Ἀπαντᾶται ἐπίσης μία φιάλη μετὰ καμπύλων τοιχωμάτων ἄνευ ἰδιαιτέρου χείλους καὶ βάσεως (εἰκ. 2), ὡς καὶ θραῦσμα ἐκ τῆς βάσεως τετραποδικοῦ ἀγγείου. Ἄλλα σχήματα εἶναι τὸ τοῦ χυτροειδοῦς καὶ πιθοειδοῦς ἀγγείου (εἰκ. 3). Τὰ ἀπαντώμενα εἴδη διακοσμήσεως εἶναι, πλὴν τῆς στιλβώσεως καὶ τῶν ἀποφύσεων, ἡ αὐλακωτὴ διακόσμησις — ἄλλοτε ὀλιγώτερον (rippled), ἄλλοτε περισ-

4. BCH LXXXV (1961), σ. 931 - 936· BCH LXXXVI (1962), σ. 937 - 938· Bernard, ἔ.ἀ., σ. 77 κ.ἑ.

5. Pouilloux, ἔ.ἀ., σ. 15· Bernard ἔ.ἀ., σ. 145, σημ. 2.

Εἰκ. 2. Μαριὲς Θάσου. Θραῦσμα φιάλης

6. Πιθανὸν ὡρισμένα τῶν ὀστράκων ἀνάγονται καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ὑστέρας Νεολιθικῆς περιόδου (εἰκ. 1 - 3).

σότερον (grooved) (εἰκ. 4) βαθεῖα — καὶ ἡ χάραξις (εἰκ: 5-6).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παρουσία μιᾶς πλατείας ζώνης γραφίτου περὶ τὸν λαιμὸν χυτροειδοῦς ἀγγείου (εἰκ. 7).

Πλαστικαὶ ταινίαι κοσμοῦν συχνάκις τὰ χείλη πιθοειδῶν ἀγγείων.

Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα εἶναι ὀλίγα, διὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσουν εἰς τὴν διαπίστωσιν ἰδιαιτέρων σχέσεων πρὸς τοὺς γειτονικοὺς συγχρόνους προϊστορικοὺς συνοικισμούς.

Ὁπωσδήποτε, πλὴν τῆς σχέσεως πρὸς τὴν Μακεδονικὴν Περαίαν, διαφαίνεται εἷς ἰδιαίτερος τοπικὸς χαρακτὴρ τῆς κεραμεικῆς σχετιζόμενος πρὸς τὰς νήσους τοῦ Βορείου Αἰγαίου[7].

Ἡ συναγωγὴ βεβαίων συμπερασμάτων τυγχάνει θέμα μιᾶς συστηματικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία πιστεύω ὅτι θὰ φωτίσῃ πλὴν τῆς Χαλκοκρατίας καὶ παλαιοτέρας περιόδους τῆς προϊστορίας τῆς Θάσου.

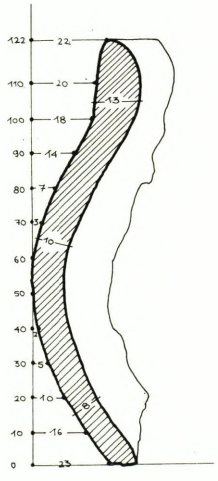
Π. Προϊστορικὸς Συνοικισμὸς εἰς θέσιν «Καστρὶ»

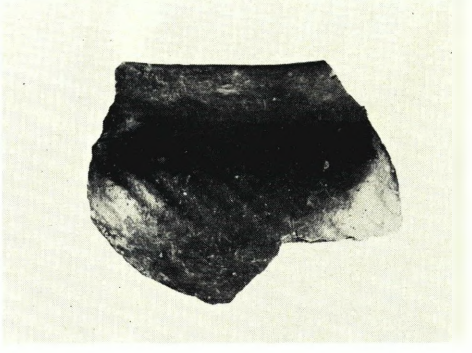
Α΄. Συνοικισμός

Ὁ συνοικισμὸς εὑρίσκεται ἐπὶ ὑψηλῆς κορυφῆς τοῦ μεταξὺ τῶν Κοινοτήτων Ποτοῦ καὶ Θεολόγου ὀρεινοῦ συγκροτήματος, εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου χλμ. πρὸς Β. τοῦ Ποτοῦ. Ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς κορυφῆς σχηματίζεται μικρὸν ὀροπέδιον, βατὸν μόνον ἐκ τῆς βορείου πλευρᾶς. Εἰς

7. Διὰ τὰ χυτροειδῆ ἀγγεῖα πρβλ. ἀντίστοιχα καστανόχροα καὶ ἐρυθρὰ στιλπνὰ Ντικιλὶ Τάς. Διὰ τὰ πιθοειδῆ μετὰ πλαστικῶν ταινιῶν εἰς τὰ χείλη πρβλ. ἐρυθρὰ coarse Ντικιλὶ Τὰς καὶ ἄλλων προϊστορικῶν συνοικισμῶν Μακεδονίας. Ἡ rippled καὶ grooved διακόσμησις ἀπαντᾶται εἰς τὸ Ντικιλὶ Τὰς εἰς στρώματα τοῦ τέλους τῆς ὑστέρας Νεολιθικῆς περιόδου καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Χαλκοκρατίας. Ἡ grooved διακόσμησις τῆς φιάλης (εἰκ. 4) ἐνθυμίζει κεραμεικὴν Πολιόχνης (Bernabò Brea, Poliochni, πίν. XXXVIII, πίν. LV, πίν. LVI, κ.ἀ.), ἀλλ' ἀνάλογος ἀπαντᾶται καὶ εἰς νεολιθικὴν Ὄλυνθον (Mylonas, Excav. at Olynthos II, εἰκ. 50). Αἱ διάτρητοι ἀποφύσεις (εἰκ. 6) ἐνθυμίζουν Poliochni, πίν. XXV E, J, πίν. XIV E, πίν. XXXIV. Ἡ ἐγχάρακτος διακόσμησις ἐνθυμίζει ἐπίσης Θερμήν (Lamb, Thermi πίν. XVI 2, καὶ XIV 3, 4). Διὰ τὴν ἐξ ἐμπαιστῶν τριγωνιδίων διακόσμησιν ὀστράκου (εἰκ. 6) πρβλ. Thermi, πίν. XVI 2.

Εἰκ. 3. Μαριὲς Θάσου. Θραῦσμα πιθοειδοῦς ἀγγείου καὶ τομὴ αὐτοῦ

τὴν πλευρὰν ταύτην ὑψοῦται σήμερον μέγας λιθοσωρός. Μεταξὺ τῶν ἐρριμμένων λίθων καὶ τῆς βλαστήσεως διακρίνονται ἐνιαχοῦ λείψανα τοίχων (ἐρείπια τοίχων σώζονται καὶ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς κορυφῆς). Προφανῶς πρόκειται περὶ ἀρχαίας ἀκροπόλεως, ἀνάμνησιν τῆς ὁποίας διασώζει τὸ τοπωνύμιον τῆς θέσεως « Καστρί ». Ἡ χρονολόγησις τῶν ἐρειπίων τούτων εἶναι ἀδύνατος πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Ἐνδεικτικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἀνευρισκόμενα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄστρακα χρονολογοῦνται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Τὰ συγκεντρωθέντα ὄστρακα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ἀπαρτίζουν τὰς κάτωθι κατηγορίας :

1. Ὄστρακα Νεολιθικῆς ἐποχῆς (ὑστέρα Νεολιθικὴ ἐποχή). Ταῦτα εἶναι ἐλάχιστα ἀλλὰ βέβαια.

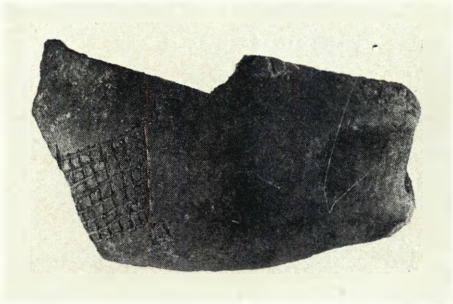
Διακρίνονται : α) γραπτὰ black on red[8],

Εἰκ. 4. Μαριὲς Θάσου. Θραῦσμα φιάλης

β) μέλανα στιλπνὰ μετὰ διακοσμήσεως διὰ γραφίτου (εἰ κ. 8). Ἄλλα χαρακτηρι-

8. Franz PZ XIII (1964), σ. 32 - 33.

Εἰκ. 5. Μαριὲς Θάσου. Ὄστρακον ἐγχαράκτου ἀγγείου

στικὰ εὑρήματα ὑστέρας Νεολιθικῆς ἐποχῆς ἢ πρωΐμου ἐποχῆς Χαλκοῦ εἶναι δύο λίθινοι πελέκεις (εἰ κ. 9) καὶ λεπίδες τινὲς πυριτολίθων. Λίαν ἐνδιαφέρον εὕρημα εἶναι ἡ κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου (ὑστέρων Νεολιθικῶν χρόνων ;), ἐνθυμίζουσα ἀνάλογον εἰδώλιον ἐκ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ντικιλὶ Τάς[9] (εἰ κ. 10).

2. Ὄστρακα πιθανῆς πρωΐμου ἐποχῆς Χαλκοῦ. Οὐχὶ βέβαια.

3. Ὄστρακα ἐποχῆς Σιδήρου. Πολλὰ καὶ βέβαια.

Μολονότι τὰ ὄστρακα τῆς πρωΐμου Χαλκοκρατίας εἶναι ὀλίγα καὶ οὐχὶ βέβαια, καὶ ὄστρακα Μεσοχαλκῆς ἐποχῆς δὲν διεπιστώθησαν, ἡ παρουσία πλουσίου στρώματος τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὕπαρξιν νεολιθικῶν εὑρημάτων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν λίαν πιθανὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ πραγματοποίησις ἀνασκαφῆς εἰς τὸν συνοικισμὸν θὰ βεβαιώσῃ συνέχειαν ζωῆς ἀπὸ τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου.

Ἡ ὑστέρα ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἀντιπρο-

9. Ὕψος κεφαλῆς 0,07 μ. Πρβλ. Zervos, Naissance de la Civilisation en Grèce, πίν. 540 - 541.

σωπεύεται δι' εὑρημάτων τοῦ νεκροταφείου τοῦ συνοικισμοῦ.

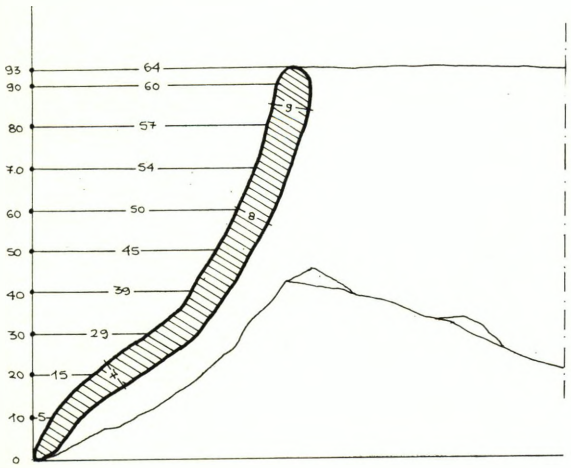
Β'. Νεκροταφεῖον

Εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς Β., Δ. καὶ Ν. τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως ἔχει ἐντοπισθῆ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἐκ συστάδων κτιστῶν ὑπεργείων τάφων (εἰκ. 11).

Εἰκ. 6. Μαριὲς Θάσου. Ὄστρακα μετ' ἀποφύσεων καὶ βάσις ἀγγείου

Εἰκ. 7. Μαριὲς Θάσου. Ὄστρακον χυτροειδοῦς ἀγγείου καὶ τομὴ αὐτοῦ

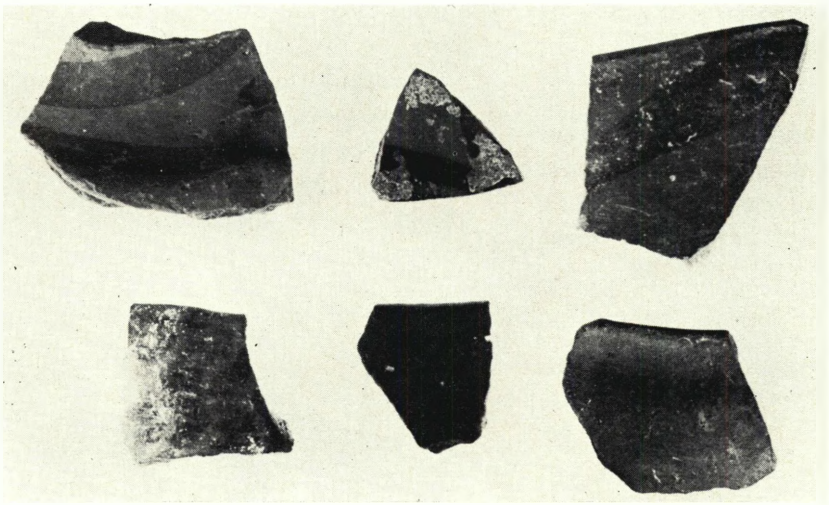

Μία μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, πραγματοποιηθεῖσα κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1969 εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἐπὶ πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως σχηματιζομένου ἀνδήρου, ὑπῆρξε πλουσιωτάτη εἰς εὑρήματα.

Οἱ τάφοι εἶναι κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι καὶ περιέχουν πολλὰς ταφάς. Μοναδικὸς τρόπος ταφῆς εἶναι ὁ ἐνταφιασμός.

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων κτερισμάτων (ἀγγείων, χαλκῶν κοσμημάτων καὶ ἐγχειριδίων, πηλίνων σφονδυλίων καὶ λιθίνων ἐργαλείων) τὸ νεκροταφεῖον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου μέχρι τοῦ τέλους 8ου-

Εἰκ. 8. Θεολόγος Θάσου, προϊστορικὸς συνοικισμὸς Καστρί. Ὑστερονεολιθικὰ γραπτὰ ὄστρακα

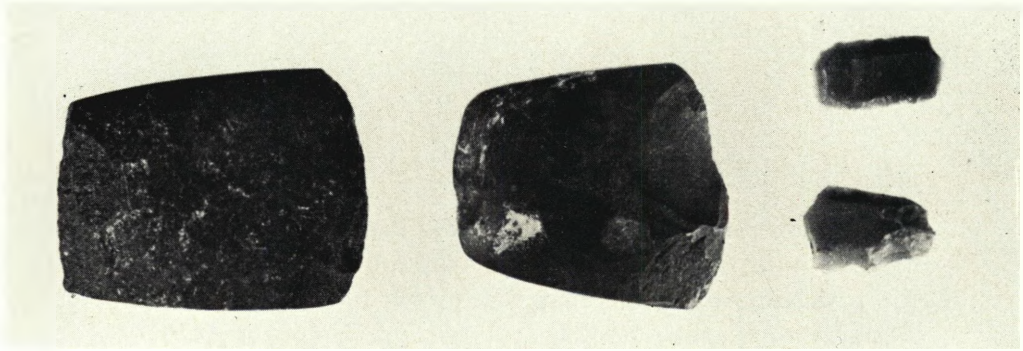
ἀρχῶν 7ου π.Χ. αἰ. Τὸ ἀρχαιολογικὸν ἐν τούτοις ὑλικὸν εἶναι εἰσέτι λίαν περιωρισμένον, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν ἀπὸ τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς καὶ τὸ νεκροταφεῖον τῆς περιοχῆς «Καστρὶ» ἔχουν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν προϊστορίαν ὄχι μόνον τῆς Θάσου, ἀλλὰ καὶ τῆς Μακεδονίας γενικώτερον.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἔλλειψις προϊστορικῶν οἰκισμῶν τῶν νεωτέρων φάσεων τῆς Χαλκοκρατίας καὶ τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου[10] εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ συνοικισμοῦ καὶ τοῦ πλουσίου νεκροταφείου θὰ προσκομίσῃ νέα στοιχεῖα διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν γνώσεών μας σχετικῶς μὲ τὴν τόσον

10. Desborough, The last Mycenaeans and their Successors, σ. 139. Μ. Ἀνδρονίκου, Βεργίνα Ι, σ. 285.

Εἰκ. 9. Θεολόγος Θάσου, προϊστορικὸς συνοικισμὸς Καστρί. Λίθινα ἐργαλεῖα

σημαντικὴν ἐποχὴν τοῦ τέλους τῆς Χαλκοκρατίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Εἰς τὴν μεταβατικὴν ταύτην ἐποχήν, τὴν σχετιζομένην μετὰ πλήθους προβλημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου μετὰ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ἀφ' ἑνὸς καὶ μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀφ' ἑτέρου, ὁ ρόλος τῆς Μακεδονίας εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικός[11].

ΧΑΡΙΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

11. Snodgrass, Barbarian Europe and Early Iron Age in Greece, PPS 1965, σ. 230 κ.ἑ.

PREHISTORIC THASOS

In South Thasos two prehistoric settlements have been discovered in the summer of 1969:

I. Maries

Prehistoric settlement in a cave near the village Maries. Sherds of the end of Late Neolithic and Early Bronze Age have been collected (figs. 1 -7).

II. Theologos

Prehistoric settlement on the top of a rocky hill named « Kastri ».

A. The settlement

At the top there are some ruined walls of uncertain date (Prehistoric citadel?).

The surface finds from the settlement are:

1. Late Neolithic sherds (fig. 8) (black on red, graphite painted). A very few stone axes and blades (fig. 9).

A very interesting head of a clay figurine (fig. 10).

Εἰκ. 10. Θεολόγος Θάσου, προϊστορικὸς συνοικισμὸς Καστρί. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου

2. Some sherds of Early Bronze Age. Uncertain.

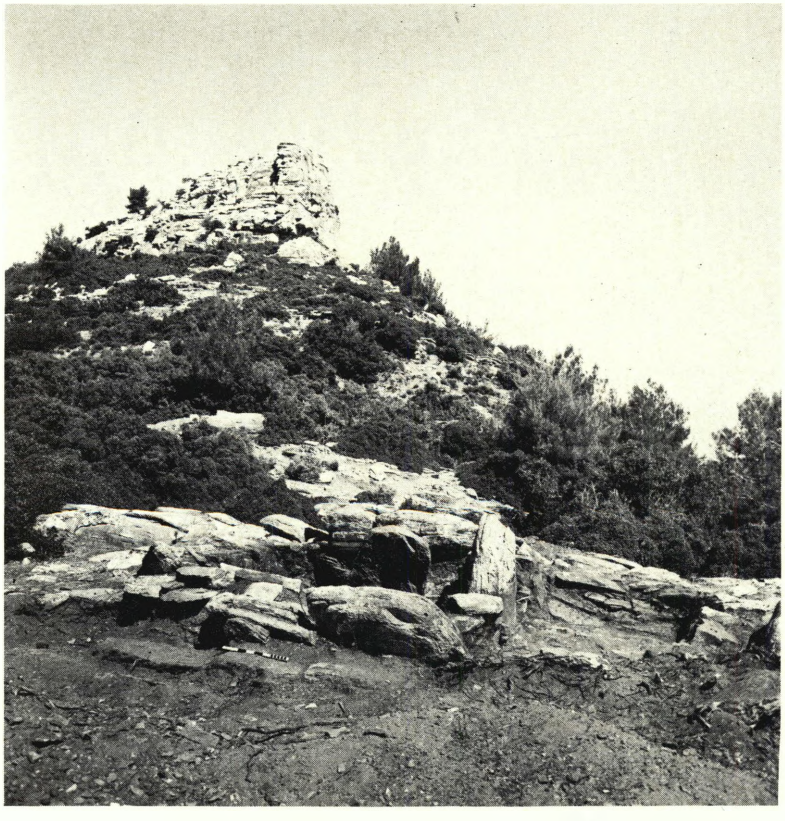
3. Many sherds of Early Iron Age.

B. The cemetery

At a distance, North, South, and West of the prehistoric settlement, the slope

of the neighbouring rocky hills, an extensive cemetery, with built Cist-tombs, has been discovered (fig. 11). A small excavation took place in the South cemetery (September 1969). According to the finds, this part of the cemetery is to be dated to the end of the Late Bronze Age and to the Early Iron Age. This cemetery is the first cemetery of this period to have been discovered in East Macedonia.

CHAIDO KOUKOULI - CHRYSANTHAKI

Εἰκ. 11. Θεολόγος Θάσου. Ἀνασκαφεῖσα συστὰς τάφων καὶ ἄποψις τῆς κορυφῆς τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Καστρί

Εἰκ. 1. Πρωτόρια Πάρου. Ἡμιηρειπωμένος ναὸς Θεοσκεπάστου

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΥΣ ΝΑΟΥΣ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Κατὰ τὸ τελευταῖον τετράμηνον τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν εἰς διαφόρους βυζαντινοὺς ναοὺς τῶν Κυκλάδων, ἐνῷ παραλλήλως συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι εἰς παλαιότερον ἀποτειχισθείσας τοιχογραφίας ἐκ ναῶν τῆς νήσου Νάξου, ἀποκειμένας νῦν εἰς τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Συντηρήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ὡς σημαντικώτεραι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν αἱ ἀποκαλύψεις εἰς τὸν ναὸν Δροσιανῆς[1] παρὰ τὸ χωρίον Μονὴ τῆς Νάξου. Αἱ ἐξόχως λεπταὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ τῆς Ὑπηρεσίας κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Ν. Δρανδάκη, ὅστις προέβη εἰς σχετικὰς ἀνακοινώσεις. Λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης μοναδικῆς σημασίας τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες κατὰ τὸν Καθηγητὴν Δρανδάκην «ἀποδεικνύονται αἱ ἀρχαιότεραι γνωσταὶ ἀκριβῶς χρονολογημέναι βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι εἰς τὸν χῶρον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», αἱ ἐργασίαι αὗται κατέλαβον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δραστηριότητος τῆς Ἐφορείας.

Πλὴν ὅμως ἐγένοντο καὶ ἄλλαι μικροτέρας ἐκτάσεως ἐργασίαι διὰ συνεργείου μαθητῶν τῆς Σχολῆς Συντηρητῶν τῆς Ὑπηρεσίας, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ

1. Περὶ τῶν παλαιοτέρων ἐργασιῶν καὶ σημαντικωτάτων ἀνακαλύψεων εἰς τὸν ναὸν τῆς Δροσιανῆς, ἔνθα τοιχογραφίαι προεικονομαχικῆς περιόδου, βλ. Ν. Β. Δρανδάκην, εἰς ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 401 - 403, Πίν. 421 - 428. Ἐπίσης ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 29.

κ. Στ. Μπαλτογιάννη. Οὕτως ἐν Πάρῳ, εἰς τὸν παρὰ τὴν θέσιν Πρωτόρια (παρὰ τὴν Νάουσαν) ἡμιηρειπωμένον ναΐσκον τῆς Θεοσκεπάστου[2] (εἰκ. 1-2) αἱ ἐργασίαι ἀπεσκόπουν εἰς τὴν λῆψιν μέτρων προστασίας τῶν ὀλίγων σωζομένων ἀξιολογωτάτων τοιχογραφιῶν (εἰκ. 3-4), χρονολογουμένων πιθανῶς εἰς τὸν 12ον ἢ 13ον αἰῶνα[3]. Ἡ ὕπαρξις τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα καθ' ὅσον, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν νῆσον παρατηρεῖται σπάνις μεσοβυζαντινῶν μνημείων ἀπὸ τοῦ 7ου ἢ 8ου αἰῶνος καὶ ἐφ' ἑξῆς, σωζομένου μόνον τοῦ τοιχογραφημένου ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Θαλασσίτου[4]. Διὰ τοῦτο ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τῶν λειψάνων αὐτῶν τῶν τοιχογραφιῶν, οὕτως

Εἰκ. 2. Πρωτόρια Πάρου. Ὁ ναὸς τῆς Θεοσκεπάστου ἀπὸ Δ.

ὥστε, εὐθὺς ὡς αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι ἐπιτρέψουν, νὰ προχωρήσωμεν εἰς σοβαρωτέρας ἐργασίας.

Εἰς τὴν Μύκονον, εἰς ἀπόστασιν τριῶν περίπου τετάρτων τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς Χώρας, εἰς τὴν θέσιν Πόρτες, εὑρίσκεται ναΐσκος ἁπλοῦς μονοκάμαρος[5] (εἰκ. 5)

2. Π. Λαζαρίδης, εἰς ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 396.

3. Ὁ κ. Π. Λαζαρίδης (ἔ.ἀ.) χρονολογεῖ τὰς τοιχογραφίας εἰς τὸν 12ον αἰ., καὶ εἰς τοῦτο συνηγορεῖ ἡ ὅλη δομὴ τοῦ προσώπου (εὐρὺ πλάσιμο, μεγάλοι ὀφθαλμοί) καὶ ἡ λειτουργία τῶν χρωμάτων, ἰδίᾳ εἰς τὸν διάκονον. Τὸ περιβάλλον ὅμως τὸ στηθάριον τοῦ ἀγγέλου κόσμημα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ περιβάλλον τὸν φωτοστέφανον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰς Καλύβια Κουβαρᾶ (M. Chatzidakis, Aspects de la Peinture Murale du XIIIe Siècle en Grèce, Symposium de Sopoçani, Beograd, 1967, εἰκ. 10), χρονολογουμένου εἰς τὸν 13ον αἰ. Ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῶν τοιχογραφιῶν θὰ καταστῇ δυνατὴ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν.

4. Ἀ. Ὀρλάνδος, εἰς ΑΒΜΕ, Θ΄ (1961), τ. 2, σ. 113-114.

5. Τὸν ναόν, ὅστις καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Παναγία τοῦ Κουζῆ, μοῦ ὑπέδειξε καὶ μοῦ ἐγνώρισε τὴν ὕπαρξιν τῶν τοιχογραφιῶν ὁ συνάδελφος κ. Κ. Τσάκος.

Εἰκ. 3. Πρωτόρια Πάρου. Τοιχογραφία 'Αρχαγγέλου

ὡς πλεῖστοι ἄλλοι γραφικοὶ ναΐσκοι τῆς νήσου. Διαφορὰν ἐκ τούτων ἐμφανίζει μόνον ἡ κόγχη μὲ τὴν εὐρύτητά της. Ἡ κόγχη αὕτη, ἀνήκουσα πιθανώτατα εἰς παλαιότερον ναόν, φέρει ἐσωτερικῶς τοιχογραφίας εἰς τρία στρώματα. Τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης καλύπτει ὑπερμεγέθης Πλατυτέρα, εἰκονιζομένη μέ-

Εἰκ. 4. Πρωτόρια Πάρου. Τοιχογραφία Ἁγίου Διακόνου (;)

χρι τοῦ στήθους μὲ τὰς χεῖρας εἰς θέσιν δεήσεως καὶ τὸν Χριστὸν πρὸ τοῦ στήθους της εὐλογοῦντα. Εἰς τὸν κύλινδρον ἄγγελοι ἀντωποὶ σεβίζουν (εἰ κ. 6). Τὸ νεώτερον αὐτὸ στρῶμα δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἐκ τυχαίων φθορῶν εἰς τὸν κύλινδρον ἐφάνη ὅτι σώζονται, ὑπὸ τὴν φαινομένην παράστασιν, τοιχογραφίαι εἰς δύο εἰσέτι στρώματα. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων αὐτὴν τὴν

Εἰκ. 5. Πόρτες Μυκόνου. Παναγία τοῦ Κουζῆ

στιγμὴν στοιχείων, ἤτοι τῆς ποιότητος τῶν χρωμάτων, τῶν φαινομένων τμημάτων τῆς διακοσμητικῆς ζώνης καὶ τῶν γραμμάτων τοῦ δευτέρου στρώματος, δυνάμεθα προχείρως νὰ τὸ χρονολογήσωμεν εἰς τοὺς πρὸ τῆς Ἁλώσεως χρόνους (εἰκ. 7), ἐνῷ τὸ πρῶτον στρῶμα δὲν ἀποκλείεται νὰ μᾶς ἐπιφυλάσσῃ ἐκπλήξεις, ὡς εἰς τὴν γειτονικὴν Νάξον, καθ' ὅσον ἡ σύνθεσις τοῦ κονιάματος, ὡς καὶ τοῦ μείγματος τῶν χρωμάτων, ἐπιτρέπει τοιαύτας ἐλπίδας. Ἐπειδὴ μέχρι σήμερον, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἔχουν ἐπισημανθῆ τοιχογραφίαι ἐκ τῆς βυζαντινῆς περιόδου εἰς Μύκονον, αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναΐσκου ἀποκτοῦν ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τῶν δύο παλαιοτέρων στρωμάτων, οὕτως ὥστε κατὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀποτείχισις καὶ ἀποκάλυψις τῶν παλαιοτέρων στρωμάτων.

Εἰς τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἐφυλάσσοντο τοιχογραφίαι ἀποτειχισθεῖσαι παλαιότερον (1966) ἐκ διαφόρων ναῶν τῆς Νάξου[6]. Αἱ τοιχογραφίαι κατὰ τὴν ἀποτείχισιν, ὡς γνωστόν, ὁπλίζονται κατὰ τὴν ἐζωγραφημένην ἐπιφάνειαν αὐτῶν. Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐπεδιώχθη ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ ὁπλισμοῦ, ἡ δημιουργία καταλλήλου ὑποστρώματος καὶ ἡ μεταφορά, οὕτως εἰπεῖν, τῆς τοιχογραφίας εἰς αὐτό. Δεδομένου ὅτι ἡ πρὸς ἐργασίαν τοιχογραφία δὲν ἦτο ἐπίπεδος, ἀλλὰ ἡμικυλινδρική, καὶ εἰς σχῆμα τεταρτοσφαιρίου, αἱ δυσκολίαι τῶν ὡς ἄνω κατασκευῶν αὐξάνουν ὑπερμέτρως.

6. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 30, Πίν. 54.

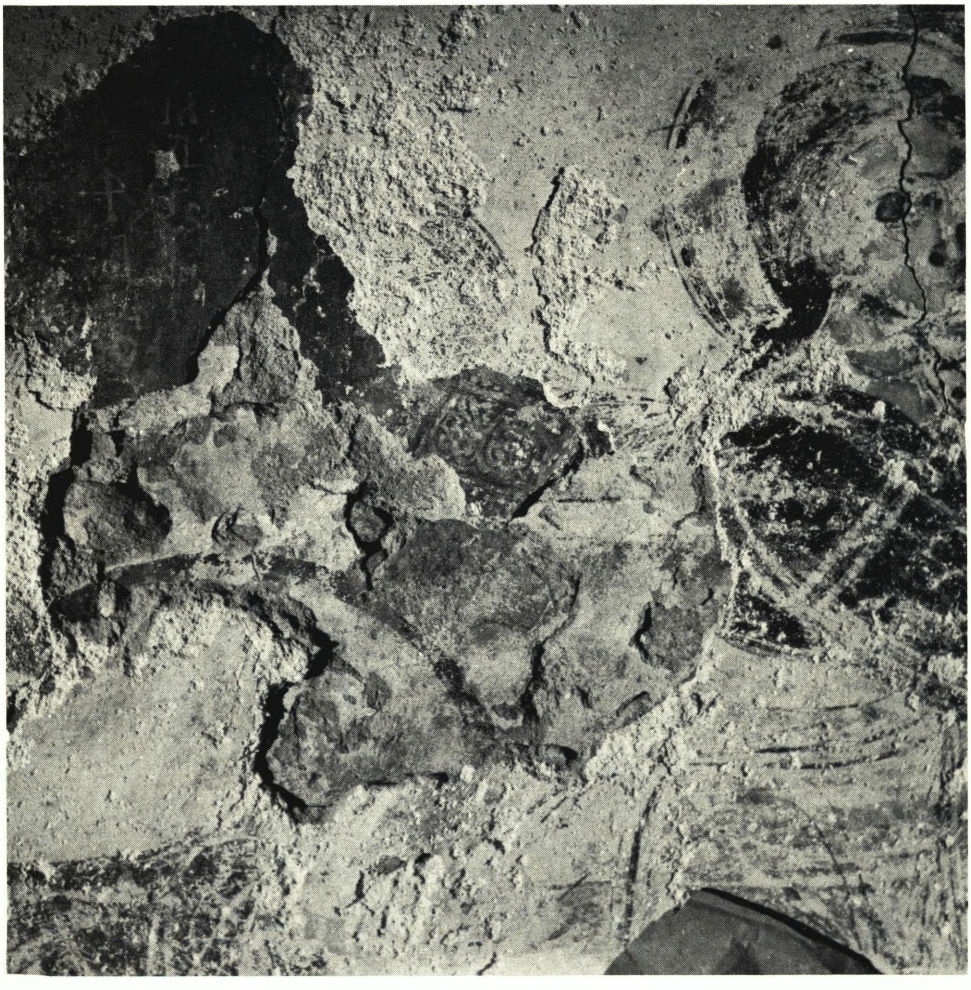

Εἰκ. 6. Πόρτες Μυκόνου. Παναγία τοῦ Κουζῆ. Τοιχογραφίαι κόγχης

Αἱ τοιχογραφίαι προέρχονται ἀπὸ τὸν ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Λαθρήνου (ἢ Ἁγ. Νικολάου, κατὰ τὸν Καθηγητὴν Ν. Β. Δρανδάκην)[7]. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον εἰκονίζεται ἡ Δέησις — ὁ Χριστὸς εἶναι πολὺ κατεστραμμένος — καὶ εἰς τὸν κύλινδρον ὁ Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος[8]. Ἐκ τῶν ἐξαιρέτου τέχνης τοῦ 13ου αἰ. αὐτῶν τοιχογραφιῶν, ἡ Παναγία ἔχει δη-

7. Ν. Β. Δρανδάκη, Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἰωάννινα 1969, σ. 23, ὑποσ. 46.

8. Ὁ Ἅγ. Βασίλειος, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Β. Δρανδάκη, ἔ.ἀ., πίν. 4α.

Εἰκ. 7. Πόρτες Μυκόνου. Παναγία τοῦ Κουζῆ. Λεπτομέρειαι β΄ στρώματος τοιχογραφιῶν

μοσιευθῆ ἐπανειλημμένως[9]. Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου (εἰκ. 8), συνδυάζουσα ἰσχυρὰν ἐκφραστικότητα μετὰ φιλανθρωπίας καὶ ἀσκητικότητος, τὸ πρῶτον δημοσιεύεται ἐνταῦθα.

9. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 30, Πίν. 54, Μ. Chatzidakis, ἔ.ἀ., εἰκ. 19.

Ἀναλυτικώτερον ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: ἀφῃρέθησαν τὰ προστατευτικὰ τῆς ἐζωγραφημένης ἐπιφανείας ὑφάσματα (εἰκ. 9). Κατεσκευάσθη ἐξ ἐλαφρῶν, ἀμεταβλήτων ὑλικῶν κόγχη (κύλινδρος καὶ τεταρτοσφαίριον) καὶ εἰς αὐτὴν ἐτοποθετήθη ὁ ζωγραφικὸς φλοιός, ἄνευ μεταβολῆς τοῦ ἀρχικοῦ του σχήματος (εἰκ. 10). Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν

Εἰκ. 8. Ἅγιος Γεώργιος Λαθρήνου Νάξου. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἐκ τῆς Δεήσεως, μετὰ τὴν συντήρησιν

Εἰκ. 9. Ἅγιος Γεώργιος Λαθρήνου Νάξου. Ἡ Θεοτόκος τῆς Δεήσεως

ἔχομεν ἀποτέλεσμα διπλῆς χρησιμότητος: ἡ ζωγραφικὴ αὐτὴ δύναται νὰ διατηρηθῇ εἰς οἱονδήποτε Μουσεῖον ἀλλά, ὅπερ καὶ σημαντικώτερον, δύναται νὰ ἐπανατειχισθῇ εἰς τὸν ἀρχικὸν ναὸν ἄνευ πλέον κινδύνων ἐξ ὑγρασίας, ἁλάτων κλπ.

Ν. Θ. ΖΙΑΣ

RESTORATION OF CHURCHES OF THE CYCLADES

Various works of restoration in wall-painted churches of the Cyclades took place during the last months of 1969. Of these the discoveries in the church of Drossiani on the island of Naxos were, certainly, the most important, where frescoes of the 6th - 7th (?) century have appeared under later plaster (the work is under the supervision of Prof. N. Drandakis).

In the island of Paros there are the ruins of the little Byzantine church of Theoskepastos, with remains of 12th-13th century fresco decoration. The work was intended to protect the frescoes awaiting further restoration which

will take place this year (figs. 1 - 4).

In the island of Mykonos, on the road from the town to Plati Yalos, there is a little barrel - vaulted church, called Panaghia tou Cousí. Three periods of decoration are preserved in the bema of the church, two of them from the Byzantine era. As far as I know these are the oldest wall-paintings in Mykonos. The work of cleaning and conservation will be continued this year (figs. 5 - 7).

In the laboratories, finally, of the Athens Byzantine Museum, work of cleaning and conservation on frescoes from churches of Naxos (Lathrino, 13th cent.) was continued and finished (figs. 8 - 10).

N. ZIAS

Εἰκ. 10. Ἅγιος Γεώργιος Λαθρήνου Νάξου. Ἡ κόγχη μετὰ τὴν συντήρησιν

ΝΕΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΛΙΜΕΝΑ ΚΝΩΣΟΥ

Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ λήξαντος ἔτους 1969 ἀνεσκάφη, διὰ πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὑφ' ἡμῶν εἰς θαλαμοειδὴς λαξευτὸς τάφος τῶν ΥΜ ΙΙΙ Α χρόνων ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Καιράτου (νῦν Κατσαμπᾶ), ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου (οἱ παλαιότερον ἀνασκαφέντες καὶ δημοσιευθέντες — βλ. Ὑστερομινωϊκοὶ τάφοι Λιμένος Κνωσοῦ, Ἀθῆναι, 1967 — εὑρίσκονται ἅπαντες ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄχθης). Ὁ νέος τάφος εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ προαστείου Ἁλικαρνασσός, καὶ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς νεκροπόλεως, ὡς καὶ διὰ τὰ ὅρια τοῦ μινωϊκοῦ οἰκισμοῦ. Ἐνετοπίσθη ὑπὸ τοῦ χρησιμεύσαντος ὡς ἀνιχνευτοῦ καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφάς, τ. ἀρχιφύλακος τοῦ Μουσείου κ. Χ. Παπαδάκη, ὁ ὁποῖος παρετήρησε τὴν κοιλότητα τοῦ ἐδάφους, τὴν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου.

Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εὑρίσκεται εἰς βάθος 5.30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὁ θάλαμος εἶναι περίπου ὀρθογώνιος μὲ ἀνίσους τὰς πλευράς. Ἐξ αὐτῶν ἡ νοτία (μήκους 2.95, ἔναντι 4.10 τῆς ἀνατολικῆς) εἶναι ἐλαφρῶς κυρτή. Ἡ εἴσοδος εἶναι ἐκ Δ. (εἰκ. 1) καὶ ἔχει πλάτος 0,94 μ., ἐκλείετο δὲ διὰ φράγματος λίθων σωζομένου μέχρις ὕψους 1.10 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνος λόγῳ τοῦ μεγάλου βάθους, ἐχρειάσθη δὲ νὰ ληφθοῦν μέτρα ὑποστυλώσεως. Ὁ δρόμος δὲν ἀνεσκάφη. Ὁ νέος τάφος ἐκλήθη Θ.

Ὁ θάλαμος εἶχε συληθῆ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ἔδειξεν ἡ ἀνεύρεσις ὀστράκων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀπέδωσεν ὅμως ἐνδιαφέρουσαν καὶ ὁμοιογενῆ χρονολογικῶς ὁμάδα κεραμεικῆς, ἤτοι τρίωτον ἀνακτορικὸν ἀμφορέα, ὕψ. 0,85 μ., μὲ διακόσμησιν ἀνθέων παπύρου ὀρθίων ἢ ἀνεστραμμένων (εἰκ. 2), ψευδόστομον ἀμφορέα μὲ ταινίας καὶ σπεῖραν ἐπὶ τοῦ ψευδοῦς στομίου, δύο κύλικας διώτους (εἰκ. 3), ὧν ἡ μία μὲ ὑψωμένας λαβάς, καὶ ἄλλας δύο μονώτους, λεκανίδιον μὲ δύο ὁριζοντίους λαβὰς καὶ δύο ἄωτα κύπελλα. Ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων μεγάλων ἀγγείων, τὰ ἄλλα ἔφερον ἴχνη τοῦ συνήθους εἰς τὴν ταφικὴν κεραμεικὴν ἐπιχρίσματος κασσιτέρου (βλ. Immerwahr, Hesperia 35 (1966), σ. 381, κ.ἑ.). Τὰ μικρὰ

Εἰκ. 1. Λιμὴν Κνωσοῦ. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου Θ ἐκ τοῦ θαλάμου

ἀγγεῖα εὑρέθησαν in situ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου. Ὁ τρίωτος ἀμφορεὺς καὶ ὁ ψευδόστομος ἦσαν εἰς τεμάχια κατεσπαρμένα εἰς τὸ βόρειον καὶ τὸ δυτικὸν κυρίως τμῆμα.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὀδόντες τινὲς ἀγριοχοίρου ἐξ ἐπενδύσεως κράνους, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς σώζει καὶ τὰς ὀπὰς προσραφῆς (εἰκ. 4). Οἱ ὀδόντες, οἱ προελθόντες ἐκ τοῦ τάφου Θ, εἶναι διάφοροι τοῦ τύπου τῶν ὀδόντων τοῦ τάφου τοῦ Πόρου (Α. Λεμπέση, ΠΑΕ 1967, σ. 208, πίν. 192 β), οἱ ὁποῖοι εἶναι σχεδὸν ἀνεπεξέργαστοι, ὄντες οἱ παλαιότεροι γνωστοὶ ἐξ ἐπενδύσεως κράνους ἐν Κρήτῃ (ΥΜ Ι). Οἱ τοῦ τάφου Θ εἶναι ἀντιθέτως λεπτοὶ καὶ πλακοειδεῖς, σχηματισθέντες ἀσφαλῶς διὰ τμήσεως τοῦ φυσικοῦ ὀδόντος, ὡς οἱ τῶν λοιπῶν μυκηναϊκῶν κρανῶν (πρβλ. τὸ ἐκ Ζαφὲρ Παπούρας, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 693 α).

Ἀνευρέθη ἐπίσης μικρὸν λίθινον ἀντικείμενον, μήκους 0,027 μ. (εἰκ. 5), ἐπενδεδυμένον διὰ φύλλου χρυσοῦ, πιθανῶς δὲ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὅμοια εἰς τὸν τάφον, διότι εὑρέθη τμῆμα φύλλου ἀνῆκον ἀσφαλῶς εἰς ὁμοίαν ἐπένδυσιν. Πιθανῶς πρόκειται περὶ πεσσῶν ζατρικίου, ἀφοῦ καὶ εἷς ἀστράγαλος προῆλθεν ἐκ τοῦ τάφου. Ἄλλα εὑρήματα ἦσαν ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου καὶ ἑτέρα ἐκ χλωρίτου, ἀμφότεραι σφαιρικαί, ἀργυρᾶ σφενδόνη δακτυλίου, τρία τμήματα χρυσῶν ἐλασμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν σώζει ἔκτυπον διακόσμησιν δικτυωτοῦ, λαβὴ χαλκοῦ ἐγχειριδίου καὶ τμήματα χαλκοῦ σκεύους μὲ ἤλους. Φαίνεται ὅτι ὁ τάφος περιεῖχε μόνον ἕνα νεκρόν, ὁ ὁποῖος ἔκειτο κατὰ τὸ μέσον τοῦ θαλάμου, διότι ἐκεῖ παρετηρήθησαν ὀστᾶ τινα διαλελυμένα καὶ καστανὴ ὕλη, πιθανῶς ἐκ ξύλων ἢ καὶ δέρματος φορείου, σώζουσα καὶ ἴχνη τοῦ συνήθους κατὰ τοὺς ΥΜ ΙΙ καὶ ΙΙΙΑ χρόνους κυανοῦ χρώματος.

Ἡ κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ Α2 χρόνους, ὡς δεικνύει κυρίως ὁ τύπος καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ τριώτου ἀγγείου. Τοῦτο δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς φάσεως Α2 καὶ ἀποτελεῖ περαιτέρω ἐξέλιξιν (ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα) τῶν ΥΜ ΙΙ καὶ ΙΙΙ Α1 «ἀνακτορικῶν» ἀμφορέων (πρβλ. τὸν ἐξ Ἰσοπάτων, PM IV σ. 327, εἰκ. 270). Τὰ παπυροειδῆ μὲ τὰ περιγράμματα, τοὺς ὁριζοντίους στήμονας καὶ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παράλειψιν τῶν ἀνθήρων, εἰ-

Εἰκ. 2. Λιμὴν Κνωσοῦ. Τρίωτος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου Θ

Εἰκ. 3. Λιμὴν Κνωσοῦ. Κύλικες ἐκ τοῦ τάφου Θ

ναι πράγματι ἀνάλογα πρὸς τὰ τῆς λάρνακος τῶν Βασιλικῶν Ἀνωγείων ΥΜ ΙΙΙ Α2 χρόνων (αὐτ. σ. 338, εἰκ. 281 καὶ Μαρινᾶτος - Hirmer, ΚΜΗ 126 κάτω). Χαρακτηριστικὴ εἶναι, ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων στοιχείων, ἡ βαρύτης τοῦ σχή-

Εἰκ. 4. Λιμὴν Κνωσοῦ. Ὀδόντες ἐκ τῆς ἐπενδύσεως κράνους ἐκ τοῦ τάφου Θ

Εἰκ. 5. Λιμὴν Κνωσοῦ. Χρυσοῦν ἀντικείμενον ἐκ τοῦ τάφου Θ

ματος, ἡ αὔξησις τοῦ ὕψους καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς βάσεως, ἡ ἀναστροφὴ τῶν θεμάτων (εἰς τὰ ὑπὸ τὰς λαβὰς ἄνθη) καὶ τὰ τελείως σχηματικὰ φύλλα, τὰ ἐκφυόμενα ἑκατέρωθεν τοῦ στελέχους. Πιθανῶς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον γνωστὸν δεῖγμα τοῦ ἀνακτορικοῦ ἀμφορέως μεγάλης κλίμακος ἐκ Κρήτης. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα, ὁ ψευδόστομος ἀμφορεύς, αἱ κύλικες, τὸ λεκανίδιον, ἐνθυμίζουν, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως εἰς τὰ ΠΑΕ, ἀγγεῖα τοῦ τάφου Η Λιμένος Κνωσοῦ, τοῦ Χόνδρου Βιάννου, Κνωσοῦ, Πύλου, Μυκηνῶν, Δειράδος Ἄργους κ.λ.π.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

A NEW CHAMBER TOMB AT THE HARBOUR TOWN OF KNOSSOS

A new chamber tomb was excavated at the Harbour Town of Knossos (Katsaba) near Heraklion on the East bank of the Kairatos. The tomb (fig. 1) (which had been robbed in the 4th century B.C.) yielded a three-handled amphora decorated with papyrus flowers (fig. 2), a stirrup-jar, and some small vases incrusted with tin (fig. 3). The pottery belongs to the LM III A2 phase. Some boar's tusks from a helmet were found also (fig. 4) and a piece of stone (?) covered with gold (fig. 5), a knuckle bone, two beads, the bezel of a silver ring, three gold leaves, and some fragments of bronze.

S. ALEXIOU

Fig. 1. Salamis. Statue d' Hygie

UNE STATUE DE SALAMIS (CHYPRE) RECONSTITUÉE

L'étude du matériel conservé à l'état fragmentaire n'est jamais achevée. Ainsi la tête féminine couronnée, trouvée à Salamis au cours des fouilles de 1958 dans le remblai[1], se raccorde parfaitement avec le buste drapé retrouvé dans la cour du Musée de Nicosie qui fait partie de la statue acéphale, découverte à Salamis en 1890[2]. On recupère ainsi la statue com-

1. Karageorghis (with the collaboration of C.C. Vermeule), Sculptures from Salamis I, 1964, nr. 33.

2. V. Karageorghis - C. C. Vermeule, Sculptures from Salamis II, 1966, nr. 94; dans la suite, les sculptures sont citées par le nr. de ces deux volumes, accompagné par l'indication de la location actuelle.

plète (ht. conservée 217 cm) ; son identité ne fait pas de doutes: c'est une Hygie, variante, plus classicisante, d'un type, représenté dans les trouvailles de Salamis par un autre exemplaire, acéphale et de dimensions moins grandes (Nicosie, nr. 6). Notre statue (fig. 1) n'était pas conçue comme un monument isolé: elle faisait pendant à un Asclépios de belle prestance, exposé actuellement à Salamis même (nr. 18). C'est le même marbre, les dimensions correspondent; la facture et la technique sont identiques. Il faut espérer que la Bonne Fortune de Salamis permettra de récupérer également sa tête, pour retablir l'harmonie du couple divin.

V. KARAGEORGHIS - J. FREL

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ

Ἡ γνωστὴ ἀνάγλυφος πλάξ (εἰκ. 1), ἡ ὁποία ἔκλειεν ἄλλοτε τὸ ὑπὲρ τὴν πρόσοψιν κουφιστικὸν τρίγωνον τῆς κυριωτέρας καὶ ἐπισημοτέρας πύλης τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, κατὰ τὴν κλασσικήν της ἑρμηνείαν[1] συμβολίζει τὴν δύναμιν τοῦ δυνάστου τῶν Μυκηνῶν. Ὑπὸ τοῦ Καθ. Σπυρ. Μαρινάτου[2] ὅμως ἔχει θεωρηθῆ ὅτι συμβολίζει ἕνωσιν, καὶ δὴ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς ὑποτελοῦς αὐτῶν Κρήτης. Παραλλαγὴν τῆς γνώμης ταύτης, καὶ μάλιστα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κλασσικὴν ἑρμηνείαν, ἀποτελεῖ ἡ κατωτέρω διατυπούμενη γνώμη.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀποτελεῖται ἀφ' ἑνὸς ἐκ συμπλέγματος δύο θηλείων αἰλουροειδῶν — συνήθως ἑρμηνευομένων ὡς λεαινῶν —, ἕκαστον τῶν ὁποίων στηρίζει τὸ πρόσθιον σκέλος του ἐπὶ ἀντικειμένου (κατὰ τὴν κλασσικὴν τοῦ ἀναγλύφου ἑρμηνείαν θεωρουμένου ὡς μικροῦ βωμοῦ), καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξ ἑνὸς κίονος, ὁ ὁποῖος, ἱστάμενος μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντικειμένων, φέρει κιονόκρανον καὶ ἐπ' αὐτοῦ σειρὰν δισκαρίων. Ἐπὶ τῶν δισκαρίων δὲ τούτων, κατὰ τὸν Καθηγ. Σπυρ. Μαρινᾶτον[3], ἐστηρίζετο ἕτερον ἀντικείμενον πιθανῶς. Ὁ κίων τοῦ ἀναγλύφου τούτου ἦτο πάντως ἐλεύθερος, δὲν ἐστηρίζετο δηλαδὴ ὀροφὴ ἐπ' αὐτοῦ.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἓν πρὸς ἓν ἑρμηνευόμενα καὶ πρὸς ἄλληλα σχετιζόμενα,

1. Βλ. G. Mylonas, Mycenae and the Mycenaean Age, εἰκ. 16.

2. Σπυρ. Μαρινᾶτος εἰς Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 31 (1956), σ. 400 - 415.

3. Μαρινᾶτος - Hirmer, Κρήτη καὶ μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 141.

Εἰκ. 1 Ἀνάγλυφον Πύλης Μυκηνῶν

παρέχουν, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, τὰς ἀκολούθους πληροφορίας ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀναγλύφου:

Τὰ δύο ἀνάγλυφα αἰλουροειδῆ τῆς πλακὸς ταύτης, τῶν ὁποίων δὲν ἐσώθησαν αἱ ἄλλοτε ὁλόγλυφοι — καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης πιθανῶς — κεφαλαί[4], ἡρμηνεύθησαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὡς πτερωτὰ καὶ δὴ ὡς Γρῦπες[5]. Ὅτι τὰ αἰλουροειδῆ ταῦτα ἦσαν πτερωτά, δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν. Δυνατὸν οὕτως αἱ πτέρυγές των, ἔνθετοι καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης πιθανῶς, νὰ ἀπωλέσθησαν, ὅπως καὶ αἱ κεφαλαί των, καθὼς καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν κίονος ἀντικείμενον. Δυνατὸν ὅμως τὰ ὄντα ταῦτα νὰ ἦσαν πτερωτὰ ἀλλ' ὄχι Γρῦπες, δηλαδὴ νὰ ἦσαν Σφίγγες, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον καθόσον αἱ Σφίγγες ἀπετέλουν τὸν συνήθη γλυπτὸν διάκοσμον πυλῶν καὶ χετταϊκῶν ἀκροπόλεων (Yezkapu (Boghazköy) καὶ Alaja Hoyük), τὰ γλυπτὰ τῶν ὁποίων φαίνονται ἐν μέρει τοὐλάχιστον ρυθμολογικῶς συνδεόμενα πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν.

Κατὰ τὸν H. Frankfort[6], αἱ χετταϊκαὶ Σφίγγες ἀκολουθοῦν συριακὰ πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀπόκλισιν τῶν γνησίων αἰγυπτιακῶν Σφιγγῶν. Κατὰ τὸν μέ-

4. Ὁλόγλυφοι κεφαλαὶ ἐπὶ ἀναγλύφων κορμῶν ἀπαντοῦν εἰς τὴν χετταϊκὴν τέχνην (H. Frankfort, Art and Architecture of the Ancient Near East, πίν. 128 A - B), ἡ τεχνικὴ δὲ αὕτη εἶναι μεσοποταμιακῆς καταγωγῆς (αὐτόθι πίν. 5 A).

5. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη εἰς ΑΕ 1965, 7 κ.ἑ.

6. Frankfort ἔ.ἀ., σ. 123, 157.

Εἰκ. 2. Μυκηναϊκὸς σφραγιδόλιθος

γαν τοῦτον ἐρευνητήν, μεταξὺ τοῦ 1950 καὶ τοῦ 1750 π.Χ. ἡ Αἴγυπτος, κυριαρχοῦσα τῆς Συρίας, ἐπιδρᾷ πολυσχιδῶς ἐπ' αὐτῆς. Τότε ἡ αἰγυπτιακή, ἄρρην μέχρι τότε, Σφὶγξ εἰσαγομένη εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Χαναὰν ἀποβαίνει καὶ θήλεια μορφή, βραδύτερον δὲ ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην μορφήν της ἐμφανίζεται βορειότερον, εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ νοτιώτερον καὶ μάλιστα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Αἴγυπτον ἢ τὰς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν της περιοχάς. Κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε ἐρευνητήν, ἐὰν ἡ ἄρρην Σφὶγξ ἀντεπροσώπευε τὸν βασιλέα καὶ τὴν ὑπερφυσικήν του δύναμιν, ἡ θήλεια Σφὶγξ ἀντεπροσώπευεν ἐφεξῆς, κατ' ἀντιστοιχίαν, τὴν βασίλισσαν. Αἱ δύο αἰλουροειδεῖς θήλειαι μορφαὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν συνεπῶς, ἐὰν ταυτισθοῦν πρὸς Σφίγγας, δυνατὸν νὰ ἀντεπροσώπευον δύο βασιλίσσας. Ἐὰν τοῦτο ἀποκλεισθῇ καὶ αὗται ταυτισθοῦν πρὸς λεαίνας μόνον, δυνατὸν καὶ πάλιν νὰ ἀντεπροσώπευον δύο βασιλίσσας, γνωστοῦ ὄντος ὅτι εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴν οἱ βασιλεῖς πολλάκις εἰκονίζοντο ὑπὸ μορφὴν ἰσχυρῶν θηρίων[7], ὁμοίως δ' ἐνίοτε καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν Μυκηνῶν[8].

7. Frankfort ἔ.ἀ., σ. 148 - 9 (ἡ στήλη τῆς Beth Shean — βορείου συριακῆς προελεύσεως — μὲ παράστασιν πάλης λέοντος καὶ μολοσσοῦ, οἱ ὁποῖοι συνεβόλιζον δύο λαοὺς ἢ τοὺς θεούς (ἢ καὶ τοὺς βασιλεῖς των). Βλ. καὶ ἀνακοίνωσιν Καθηγ. Σπ. Μαρινάτου εἰς Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1968, σ. 183 - 190, Πίν. 1 - 3.

8. Αὐτόθι.

Εἰκ. 3. Χετταϊκὸς σφραγιδοκύλινδρος

Οἱ Μυκηναῖοι βασιλεῖς, οἱ Φάνακτες τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, κατὰ τὸν Webster καὶ τὸν Palmer ἐπιστεύοντο ὅτι εἶχον θείαν ἰδιότητα, ἐνῷ ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Καθηγητὴν Γ. Μυλωνᾶν[9], οὐδαμῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπεδίδετο τοιαύτη ἰδιότης εἰς αὐτούς. Εἰς τὴν πινακίδα ὅμως Un 219 τῆς Πύλου ὁ Φάναξ ρητῶς φέρεται συνδεδεμένος πρὸς τὴν θεὰν Πότνιαν, ἀναφέρεται δὲ πρῶτος εἰς τὴν ὁμάδα θεῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, κατὰ τὸν Webster[10], οὗτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶχε θείαν ἰδιότητα. Κατὰ τὸν Καθηγ. ὅμως Μυλωνᾶν ὁ Φάναξ οὗτος δὲν ἦτο ἐπίγειος μορφὴ ἀλλὰ θεός.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο μὲ τὰς ἀντινομίας τῶν διαφόρων προτεινομένων λύσεων, εἶναι δυνατόν, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, νὰ λυθῇ ἱκανοποιητικώτερον ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιστοίχων ἀντιλήψεων τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Οὕτω: Κατὰ τὰς χεττα ϊκὰς ἀντιλήψεις, ὁ Χεττα ῖος ἡγεμὼν ἐν ζωῇ μὲν δὲν ἐπιστεύετο ὡς θεός, ἀποθεούμενος ὅμως μετὰ θάνατον ἐξισοῦτο εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ὑπηκόων του πρὸς τὸν θεόν[11]. Ἐξ ἄλλου καὶ κατὰ τὰς Β. συριακὰς ἀντιλήψεις, ὅπως ἀπεκαλύφθησαν διὰ τοῦ χαναναϊκῆς καταγωγῆς πολιτισμοῦ τῆς Ugarit (Ras - Shamra), συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην ὡρισμένων ἐρευνητῶν, ὁ βασιλεὺς ἀποθεούμενος μετὰ θάνατον ἔφερε πρὸ τοῦ ὀνόματός του τὴν προσωνυμίαν Il=Θεός[12]. Ὁ Φάναξ λοιπὸν τῶν πυλιακῶν πινακίδων δυνατὸν νὰ ἦτο ἀποθεωθεὶς νεκρὸς Μυκηναῖος ἡγεμών. Τὸ αὐτὸ δυνατὸν νὰ συνέβαινεν ἐκ παραλλήλου καὶ εἰς τὴν Μυ-

9. Ὁ Φάναξ τῶν πινακίδων εἰς ΑΕ 1966, σ. 133, ἔνθα καὶ ἡ περὶ τῆς ἀντιθέτου γνώμης βιβλιογραφία.

10. T. L. Webster, Companion to Homer, σ. 455.

11. O. R. Gurney, Boghazköy εἰς Archaeology and the Old Testament, 111.

12. J. Cray, Ugarit, αὐτόθι 154.

Εἰκ. 4. Χεττα ϊκὸς σφραγιδοκύλινδρος

Εἰκ. 5. Χαλκιδικὴ ὑδρία (Μόναχον)

κηναιαν ἄνασσαν. Ἡ Σφὶγξ οὕτω, συμβολίζουσα τὴν νεκρὰν Ἄνασσαν, τὴν Ἄνασσαν - θεάν, φυσικὸν ἦτο νὰ παρέμεινε καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ὡς ἡ χθονία θηλεία ὑπερφυσικὴ δύναμις, ἡ σχέσιν κυρίως ἔχουσα πρὸς τοὺς νεκρούς.

Αἱ δύο λοιπὸν αἰλουροειδεῖς θήλειαι μορφαὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν δυνατόν, ἐὰν ταυτισθοῦν πρὸς Σφίγγας, νὰ ἀντιπροσωπεύουν δύο νεκρὰς Ἀνάσσας - θεάς. Ὁ μεταξὺ ἐξ ἄλλου τῶν δύο τούτων ὄντων κίων φαίνεται νὰ ἔφερεν ἐπ' αὐτοῦ ἀντικείμενον (βλ. ἀνωτέρω)[13] (σχέδ. 1-2), τοῦτο δὲ ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιστοίχου παραστάσεως (εἰκ. 2) ἐπὶ σφραγιδολίθου[14] εἶχεν εἰδικωτέραν σημασίαν πιθανῶς:

Ὁ κίων τοῦ σφραγιδολίθου τούτου φαίνεται πλαισιούμενος μὲν ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑπὸ Σφιγγός, στηρίζων δὲ ἀντικείμενον ὁμοιάζον πρὸς τριπέταλον ἄνθος. Τὸ ἄνθος τοῦτο, ἐπὶ τῇ βάσει χετταϊκῶν ἱερογλυφικῶν παραστάσεων (εἰκ. 3-4), οὐδὲν ἄλλο φαίνεται νὰ ἦτο εἰμὴ συμβολικὴ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ[15], οἵαν περίπου διέσωσε καὶ ἡ πρώϊμος ἐξ ἄλλου παράστασις τοῦ ἑλληνικοῦ κεραυνοῦ (εἰκ. 5). Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ Στῦλοι τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος Ἰαχοὺμ καὶ Βοὰς[16] ἔφερον ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου αὐτῶν «ἐργασίαν κρίνου», κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οἱ Στῦλοι δὲ οὗτοι, κατὰ μίαν γνώμην, συνδεόμενοι πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ κεραυνοῦ, θεωροῦνται φοινικικῆς καταγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς φαίνεται, εἶχε διοχετευθῇ ἥ τε χετταϊκὴ καὶ ἡ μυ-

13. Σχετικὰς ἀναπαραστάσεις βλ. ὑπὸ Åström καὶ Blomé εἰς Opuscula Atheniensia V (1965), 190, εἰκ. 16 καὶ 191, εἰκ. 17 (σχέδ. 1-2).

14. Βλ. Mylonas, Mycenae and the Mycenaean Age, πίν. 124, ἀριθ. 43.

15. Ugaritica III, σ. 26, εἰκ. 34, σ. 29, εἰκ. 36, σ. 46, εἰκ. 63, σ. 50, εἰκ. 68· πρβλ. ἐξ ἄλλου καὶ πίνακα ἱερογλυφικῶν (αὐτόθι).

16. ΑΕ 1966, σ. 155.

κηναϊκὴ παράδοσις. Σημειωτέον ἐξ ἄλλου ὅτι τὸ χετταϊκὸν ἱερογλυφικόν, ὑπὸ μορφὴν ἄνθους, σύμβολον τοῦ κεραυνοῦ ἐταυτίζετο πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν θεὸν τοῦ κεραυνοῦ Teshub καὶ ὑπάρχουν ὅλαι αἱ ἐνδείξεις ὅτι ὁ θεὸς τοῦ κεραυνοῦ (καὶ τῆς θυέλλης) ἐλατρεύετο καὶ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν, ὅπου καὶ χετταϊκῆς προελεύσεως ἀγαλμάτιον τοῦ θεοῦ τούτου ἔχει εὑρεθῆ. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι ἀντίστοιχος δοξασία, ταυτίσεως τοῦ κεραυνοῦ πρὸς τὸν θεόν, ἐπέζησε καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν εἰς τὴν μορφὴν τοῦ Διὸς - Κεραυνοῦ.

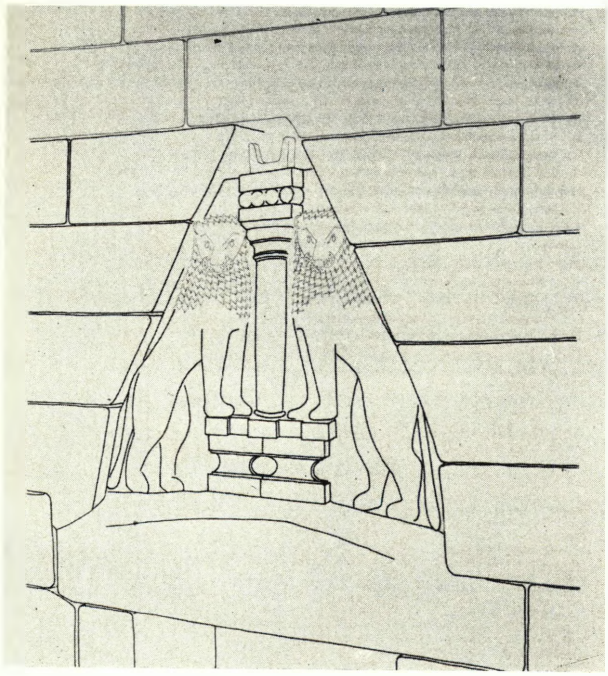
Ἡ παράστασις, λοιπόν, τοῦ ἀναγλύφου τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν εἰκόνιζε πιθανῶς δύο Ἀνάσσας καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν Φάνακτα, εἴτε τὰ δύο αὐτῆς αἰλουροειδῆ ἦσαν λέαιναι (σχέδ. 3) εἴτε Σφίγγες. Τὰ σώματα τῶν αἰλουροειδῶν τούτων πάντως παρουσιάζουν σχετικὴν διαφοροποίησιν καὶ δὲν ἀποκλείεται διὰ τῆς διαφοροποιήσεως ταύτης νὰ ὑπεδηλοῦτο γηραιότερον καὶ νεώτερον αἰλουροειδές.

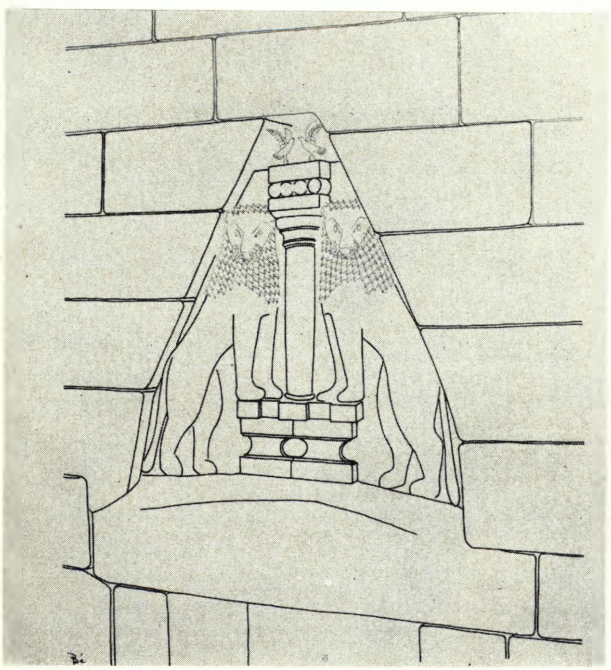
Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἐπιτρέπεται συνεπῶς νὰ θεωρηθῆ ὡς παράστασις ἀντίστοιχος μέν, συμβολικὴ δὲ πρὸς τὴν τοῦ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ συμπλέγματος (εἰκ. 6), ἤτοι τῆς γνωστῆς Τριάδος, ἡ ὁποία εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Wace κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1939[17] ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκροπόλεως. Τὸ ἐλεφάντινον τοῦτο σύμπλεγμα, εἰκονίζον ἐπίσης ἕνωσιν, παριστᾷ δύο καθημέ-

17. Helen Wace, Ivories from Mycenae 1, 1939, The Ivory Trio.

Εἰκ. 6. Ἐλεφάντινον σύμπλεγμα Τριάδος ἐκ Μυκηνῶν

Σχέδ. 1 - 2. Ἀναπαραστάσεις ἀναγλύφου Πύλης Μυκηνῶν ὑπὸ Åström καὶ Blomé

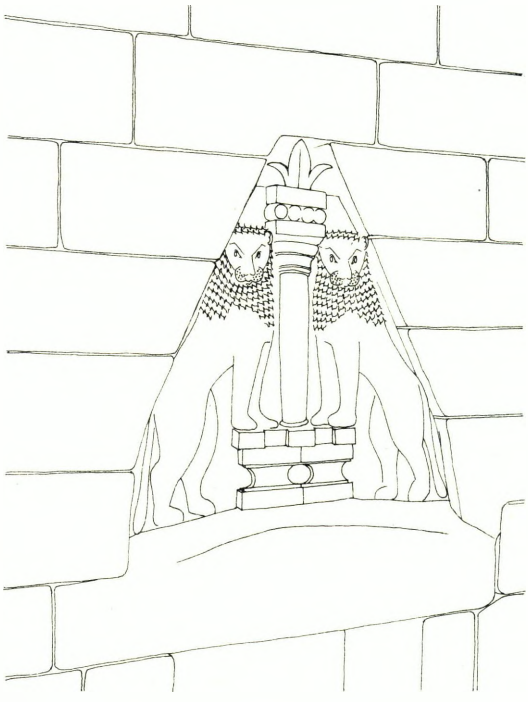
νας γυναικείας μορφάς, αἱ ὁποῖαι φέρουν μινωϊκὸν ἔνδυμα καὶ συνδέονται μεταξύ των εἰς ἱερὰν ἑνότητα διὰ τοῦ κοινοῦ ἐπὶ τῆς ράχεώς των πέπλου, διὰ τῶν βραχιόνων των, τῆς μὲν ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς δέ, καθὼς καὶ διὰ νηπίου ἱσταμένου πρὸ τῶν γονάτων ἀμφοτέρων. Ἡ Τριὰς αὕτη, ὡς γνωστόν, ἔχει ἑρμηνευθῆ ὡς θεὸς μεταξὺ τῶν δύο θείων μητέρων του, ἡ μία δὲ τούτων πιστεύεται πρεσβυτέρα τῆς ἑτέρας.

Ἡ ὕπαρξις θεοῦ μὲ τὰς δύο θείας μητέρας του, ἀνακαλοῦσα εἰς τὴν μνήμην μυθικὰς μορφάς, ὅπως π.χ. τὸν Δία, τὴν Ρέαν καὶ τὴν Γῆν, ἐκφράζει ἴσως τὸν συγκερασμὸν καὶ τὴν ἕνωσιν δύο διαφορετικῆς προελεύσεως πληθυσμῶν. Ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν ἦτο ἄσχετος ἴσως πρὸς ἐπιγαμίαν, ἡ ὁποία ἐπεκύρωσεν ἐπισήμως αὐτήν: παλαιοῦ δυνάστου τῶν Μυκηνῶν μετά τινος ἄλλου δυναστικοῦ οἴκου. Βασίλισσα δὲ Μήτηρ, μετὰ θάνατον ἀποθεουμένη, ἀντιπροσωπεύουσα τὸ ἕν, τὸ ἐντόπιον ἴσως, στοιχεῖον πληθυσμοῦ καὶ Νέα Βασίλισσα (σύζυγος), ἀντιπροσωπεύουσα ἕτερον στοιχεῖον πληθυσμοῦ, τροφοὶ καὶ μητέρες τοῦ νέου βασιλικοῦ βλαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξισοῦτο πρὸς τὸν γεννήτορα, ἐξέφραζεν ὅμως τὴν ἕνωσιν τῶν δύο πληθυσμῶν, μετὰ θάνατον δὲ ἀπεθεοῦτο καὶ ἐξισοῦτο πρὸς τὸν θεόν (πρβλ. Διόνυσον - Κάδμον), ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ κύριον θέμα καὶ τοῦ μικροῦ ἐλεφαντίνου συμπλέγματος καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν.

Δὲν ἦτο δὲ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο συνεπῶς πολιτικῆς σημασίας, οἵαν ὑπονοεῖ ἡ κλασσικὴ του ἑρμηνεία ὡς θυρεοῦ, τρόπον τινά, τοῦ δυναστικοῦ οἴκου τῶν Μυκηνῶν, ἀλλ' εἶχε θρησκευτικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος φαίνεται ὅτι ἐτονίζετο ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως

κάτωθεν αὐτοῦ, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης, μικροῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ἔχει ταυτισθῆ ὡς Ἱερόν[18]. Εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐτιμᾶτο ἡ ὡς ἄνω θεία Τριάς.

ΧΡ. Π. ΚΑΡΔΑΡΑ

Σχέδ. 3. Ἀναπαράστασις ἀναγλύφου Πύλης Μυκηνῶν

THE MEANING OF THE LION GATE RELIEF

The two lionesses of the relieving triangle over the Main Gate of Mycenae (fig. 1) may have been sphinxes originally. Sphinxes occur on Gates in Anatolia and in North Syria as well. According to H. Frankfort, the male Egyptian sphinx symbolized the king's supernatural power. This male hybrid creature was replaced by the female in North Syria (probably in the period between 1950 and 1750 B.C., when Egypt dominated the Levant) which from there was introduced Northward, as well as Southward, being invented for the queen as a counterpart to the male sphinx. The Mycenaean sphinx, therefore, with its Anatolian and Canaanite affinities probably represented the Mycenaean queen, who like the Φάναξ, was deified after death. The Mycenae lionesses, however, may also have represented these queens, for the Mycenae lions seem to have occasionally represented the Mycenae kings.

As has already been noticed by Professor Marinatos, the column between the two feline creatures of the relief of this Gate seems originally to have carried an object (plans 1-2). On the analogy of a Mycenaean sealstone (fig. 2) with a similar composition, this object may have been a flower (plan 3). In the Hittite pictorial tradition (figs. 3-4), however (from the survival of which Greek Art made borrowings subsequently) (fig. 5),

18. Σ. Χαριτωνίδης εἰς ΑΜ 75 (1960), 1 κ.ἑ. Ἀντίστοιχον Ἱερὸν παρὰ τὴν πύλην φαίνεται νὰ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν πόλιν VI τῆς Τροίας (C. Blegen, Troy III, σ. 96-100), ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Καθηγητὴς Μυλωνᾶς (Mycenae and the Mycenaean Age, σ. 18, σημ. 17).

flowers of this type are symbolic renderings of the thunderbolt, often identified with Teshub the Thundergod.

The composition, therefore, of the relief over this Gate may have been analogous to that of the Ivory Trio (fig. 6), found by Alan Wace at Mycenae in 1939, possibly a symbolic rendering of this group which shows:

Two women, one older than the other, and a boy. The women could be two queens uniting two houses by the marriage of the younger. The unification is emphasized physically by the effect of a consecutive embrace, of the younger woman by the elder, continued by the caressing gesture of the younger woman toward the boy (the youthful king?) — and also by the enveloping wrap which unites the group.

That this relief over the Gate may show a unification has been already proposed by Professor Marinatos. Our explanation, therefore, in a modified form, corroborates this conception.

CHRYSOULA KARDARA

ΕΚ ΤΗΣ ΑΝΑΔΙΦΗΣΕΩΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Περὶ τῆς ἐν Τροιζῆνι ἐν ἔτει 1959 εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς, ἥτις εἶναι ψήφισμα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφορᾷ εἰς τὰ ληπτέα, στρατιωτικὰ κυρίως, μέτρα πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπ' Ἀνατολῶν ἐπερχομένης θυέλλης, ἔχουν γραφῆ ἱκανὰ παρὰ ξένων καὶ ἡμετέρων[1]. Ἐπεδείχθη ἴσως ὑπερβολικὴ κριτικὴ καὶ σχετικὴ προσκόλλησις εἰς συνήθεις μεθόδους ἐρεύνης, εἰς βάρος τῆς ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως ἐνατενίσεως τῶν γεγονότων. Βέβαιον εἶναι τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχῃ αὕτη χαραχθῆ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος· αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων ἐλέγχουν τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐὰν αὕτη ἀντεγράφη ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνακαινίσεως τοῦ κτίσματος, εἰς ὃ ἡ στήλη ἐφυλάσσετο, ἢ ἂν ἐπειδὴ ἄλλως ἐφθάρη ὁ λίθος, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ὡς ἓν πάντως τῶν σπουδαιοτέρων ἐγγράφων τῆς ἱστορίας τῆς Τροιζῆνος, ὅπερ εἰς μὲν τὴν ἰσχυρὰν γείτονα ἀνεμίμνησκεν εὐεργεσίαν εἰς χαλεπὰς διὰ ταύτην ἡμέρας[2], εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους Τροιζηνίους μίαν καλὴν πρᾶξιν τῶν προγόνων των, ἔδει νὰ διατηρήσῃ τὴν παλαιὰν θέσιν του ἐκεῖ. Συνταχθὲν ὅμως πρὸ δύο καὶ ἡμίσεος αἰώνων δὲν θὰ ἦτο εὔληπτον[3] πλέον εἰς τοὺς ἐθισμένους εἰς τὴν χρῆσιν τῆς Κοινῆς. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν λοιπὸν ἀντικαταστάσεως τοῦ λίθου, ἐφ'

1. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εὕρηται ἐν ΑΑΑ II (1969), σ. 151 κ.ἑ.

2. *[Τὰ τέκ]ν[α καὶ τὰς γυναῖκ]ας ε[ἰς] Τροιζῆνα καταθέσθαι*, στίχ. 8.

3. Ἡ διδακτικὴ ἀξία τοῦ ψηφίσματος ἐζύγιζε περισσότερον τῆς ἀρχειακῆς τοιαύτης.

οὗ τοῦτο ἦτο χαραγμένον, ὑπεισῆλθεν εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς ἀττικῆς διαλέκτου ἡ σύγχρονος ὁμιλουμένη.

Αὐτὴ περίπου πρέπει νὰ εἶναι ἡ παλαιοτέρα ἱστορία τοῦ λίθου· διότι ὑπάρχει καὶ ἡ νεωτέρα. Εἰς τὸν κ. Εὐγένιον Vanderpool, κάλλιον εἰπεῖν εἰς τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν ἐρευνητικότητά του, ὀφείλω τὴν κατωτέρω διαπίστωσιν. Ἐν ΑΕ 1855, φυλλάδ. 40 (σ. 1273), ἀριθ. ἐπιγρ. 2581, ὁ Πιττάκης γράφει: «Τὸ » 1847 Ἰουλίου 23 ἐφημίσθη, ὅτι εἰς Τροι- » ζῆνα ἀνευρέθη ψήφισμα τῶν Τροιζη- » νίων ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἢ τῶν Ἀθη- » ναίων ὑπὲρ τῶν Τροιζηνίων, διὰ τὴν » ὁποίαν ἔδειξαν πρὸς αὐτούς, κατὰ τὰ » Μηδικά, φιλοξενίαν, πληροφορηθεὶς » τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην, καὶ μαθών, ὅτι » ὁ λίθος μετεκομίσθη εἰς Καλαύρειαν » (Πόρον) ὅπως ἐκποιηθῇ (εἶτα δὲ ἔμελ- » λε νὰ μετακομισθῇ εἰς Πειραιᾶ, ἵνα » ἐκεῖθεν κρύφα καὶ μετ' εὐκολίας ἐξα- » χθῇ) ἔγραψα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὴν » ἀπὸ 25 Ἰουλίου καὶ ὑπ' ἀριθ. 2283 ἀνα- » φοράν μου, ζητήσας παντὶ σθένει νὰ » εὑρεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ καὶ νὰ μοὶ παρρη- » σιασθῇ, τοῦτο ἐπέτυχον διὰ τοῦ ἀπὸ » 6 Αὐγούστου 1847 καὶ ὑπ' ἀριθ. 1799 ἐγ- » γράφου τοῦ ἐπάρχου Ὕδρας, καὶ τὴν μὲν » ἐπιγραφὴν ταύτην εἰς τὴν ὑπὸ τὴν στοὰν » τοῦ Ἁδριανοῦ Ἀρχαιολογικὴν Συλ- » λογὴν ἔθεσα· ἰδὼν δὲ τὸ περιεχόμενον » αὐτῆς τῷ κ. Ραγκαβῇ καὶ ταύτην ἐτοί- » μως ἔδειξα, ὥσπερ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλ- » λους. Ἔκτοτε αὕτη ὑπάρχει εἰς τὴν ῥη- » θεῖσαν Συλλογήν, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν πύρ- » γον τοῦ Κυρρήστου, ὡς λέγει ὁ κ. Ραγ- » καβῆς. Ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως δὲ ταύ- » της δηλοῦται, ὅτι αὕτη δὲν εὑρέθη εἰς » Λεβαδείαν, ἀλλ' εἰς Τροιζῆνα (ὅρα An- » tiquités Helléniques, Ραγκαβῆ, ἐπιγρ. » 785, σελ. 399, τόμ. 2)».

Ὁ ἐνεπίγραφος ὅμως λίθος, ὅστις «ἐφημίσθη, ὅτι ἀνευρέθη εἰς Τροιζῆνα» καὶ ἦτο «ψήφισμα τῶν Τροιζηνίων ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἢ τῶν Ἀθηναίων ὑπὲρ τῶν Τροιζηνίων, διὰ τὴν ὁποίαν ἔδειξαν πρὸς αὐτούς, κατὰ τὰ Μηδικά, φιλοξενίαν», δὲν παρεδόθη τότε εἰς τὰς ἑλληνικὰς Ἀρχάς. Ἀντὶ τούτου παρεδόθη ἄλλος λίθος, ἐκεῖνος ἐφ' οὗ εἶναι χαραγμένη ἡ ἐν IG IV 823 οἰκοδομικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Τροιζῆνος, καὶ δὴ τὸ ἄνω μέρος τούτου (τὸ κάτω μέρος ἀπόκειται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τροιζῆνος). Διὰ τὴν λαθροχειρίαν ταύτην σιωπᾷ ὁ Πιττάκης· ἴσως διότι ἠλέγχοντο μὴ ἐξηκριβωμέναι αἱ πληροφορίαι του, ἴσως ὅμως καὶ διότι σκοπὸς τοῦ δημοσιεύματός του ἦτο κυρίως ἡ κατὰ Ραγκαβῆ πολεμική.

Προφανῶς ὁ παραδοθεὶς ἐνεπίγραφος λίθος ἐκρίθη ἧσσονος σημασίας, ἐνῷ ὁ ἕτερος, καθ' ὃ σπουδαιότερος, ἀπεκρύβη δολίως. Βεβαίως τὸ περιεχόμενον, οἷον παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Πιττάκη, δὲν συμφωνεῖ κατὰ κυριολεξίαν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς μας, ἀλλ' ὁ ἴδιος δὲν εἶδε ταύτην[4]. Ὁ πληροφορήσας τοῦ-

4. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 41 φυλλάδιον καὶ εἰς σ. 1310 τοῦ ἰδίου τόμου τῆς ΑΕ δημοσιεύεται ἡ σχετικῶς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν διεξαχθεῖσα μεταξὺ τῶν Ἀρχῶν ἀλληλογραφία. Ὁ Πιττάκης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 2203 ἔγγραφον τῆς ἐφορείας ἀρχαιοτήτων σημειοῖ: «πληροφοροῦμαι ὅτι λιθογρά- »φος τις ἐξ Ἀθηνῶν -- ηὗρεν ἐν Τροιζῆνι »ψήφισμά τι τῶν Ἀθηναίων εὐχα- »ριστήριον πρὸς τοὺς Τροιζη- »νίους», ὁ Νομάρχης Ἀργολίδος: «ἐξ ἀ- »ναφορᾶς τοῦ ἐπάρχου Ὕδρας πληροφορούμε- »θα, ὅτι περιηγητής τις ἀνακαλύψας ἐν Δα- »μαλᾶ τῆς Τροιζηνίας λίθον τινὰ ἀρχαῖον, ἐπι- »φέροντα ἐπιγραφὴν δυσανάγνωστον, μετέφερε »τοῦτον εἰς Πόρον διὰ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς εἰς »Ἀθήνας μετακομισέώς του, οὗ ὁ Δημαστυνό- »μος Τροιζῆνος ἐμπόδισε τὴν μεταφορὰν κλπ.».

τον εἶχε διαπιστώσει, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο ψήφισμα τῆς ἑτέρας τῶν πόλεων καὶ εἶχε σχέσιν μὲ τὴν κατάθεσιν τῶν τέκνων καὶ τῶν γυναικῶν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Τροιζῆνα, κατὰ τὰ Μηδικά. Δὲν ἀποκλείεται, ὁ λίθος, ὅστις ἐφημίσθη ὅτι ἀνευρέθη, νὰ ἦτο ἄλλος μὲ παραπλησίου περιεχομένου ἐπιγραφήν, βέβαιον εἶναι ὅμως, ὅτι, καίτοι παρῆλθον ἔκτοτε πλέον ἢ 120 ἔτη, λίθος μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ ὡς εἴρηται περιεχομένου, οὐτινος ἐσκοπεῖτο ἡ ἐξαγωγή, οὐδαμοῦ ἐνεφανίσθη. Ἀπεκρύβη προφανῶς τότε, ἀφοῦ δὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς συμφωνεῖ περίπου πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς μας, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ ἰδίου ἐνεπιγράφου λίθου πρόκειται.

Ὁ λίθος κατὰ ταῦτα εἶχεν ἤδη ἀνευρεθῆ τότε· λυπηρὸν εἶναι, ὅτι δὲν ἔφθασε μέχρι Μουσείου, ἵνα διαφυλαχθῆ. Ἐκτεθειμένος, τίς οἶδεν ἐπὶ πόσον χρόνον, εἰς τὰς καιρικὰς ἐπιδράσεις, πρὶν ἢ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τροιζῆνος, ὑπέστη φθορὰς εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του. Αὐλακώσεις ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς, ἐπενεχθεῖσαι διὰ μεταλλικοῦ ἐργαλείου, πιθανῶς ἀρότρου, διακόπτουσαι τὴν συνέχειαν τοῦ κειμένου, δὲν φαίνεται νὰ ἔγιναν πρὸ μακροῦ χρόνου.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

GROPING AFTER OLD PAPERS

Opinions have been expressed on the chronology and the genuineness of the famous decree of the Athenians which was found in 1959 and which concerned military measures which were to be taken on the proposal of Themistocles in the affair of the Medians (Persians). Then followed the story about the discovery of the stone which appears to have been found first in 1847 at Troezen when there was a plan for sending it away. The suitable authorities were informed about this and they asked for its transfer to Athens. An inscribed stone was sent, but containing another inscription. The stone with the decree of the Athenians was then hidden to be found again about 120 years later.

MARKELLOS TH. MITSOS

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΔΥΟ ΝΕΑ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΕΚ ΚΩ

Πρό τινος χρόνου περιῆλθον πλέον καὶ τυπικῶς εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Δημοσίου τὰ ἀπὸ τοῦ 1966 κατατεθέντα[1] ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Σοφοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κῶ δύο ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, καταβληθέντος εἰς τὸν καταθέτην ποσοῦ 45.000 δρχ. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ὡς συμβαίνει συνήθως, τὸ κράτος δὲν ἐφείσθη ἐξόδων, προκειμένου νὰ ἀμείψῃ τὸν εὑρόντα καὶ καταθέσαντα τὰ ἀρχαῖα ἰδιώτην.

Τὰ δύο ἀνάγλυφα εὑρέθησαν ἐντὸς ἀγροῦ, ἰδιοκτησίας τοῦ καταθέτου, κειμένου παρὰ τὴν θέσιν «Μεσαριὰ» εἰς ἀπόστασιν ἓξ περίπου χιλιομέτρων δυτικῶς τῆς πόλεως Κῶ. Ἀμφότερα εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς τοίχωμα ρωμαϊκοῦ τάφου.

Τὸ κλασσικὸν ἀνάγλυφον ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου τῆς Κῶ ἔχει ὕψος 0,58, μῆκος 0,85 καὶ πάχος 0,11 μ., ἐνῷ τὸ ἕτερον, Ἑλληνιστικὸν πιθανῶς, εἶναι ἐκ παρομοίου μαρμάρου, ὕψους 0,51, μήκους 0,735 καὶ πάχους 0,11 μ. Ἀμφότερα προέρχονται ἐξ ἱεροῦ τῶν Χαρίτων, τὸ ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὑρίσκετο πλησίον τοῦ ἀγροῦ τοῦ Νικ. Σοφοῦ, καθ' ὅσον κατά τινα ἐπίσκεψίν μου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην διεπίστωσα, ὅτι καὶ τοῖχοι ἀρχαῖοι ὑπάρχουν εἰς παρακειμένους ἀγροὺς καὶ διάσπαρτα τεμάχια ἡμικατειργασμένων ἀρχαίων λίθων, ὡς ἐπίσης καὶ ὄστρακα. Ἡ εἰς τὸ μέλλον, ὅθεν, ἐκτέλεσις ἐξερευνητικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν θέσιν ταύτην θὰ εἶχε, κατὰ τὴν γνώμην μου, πολλὰ νὰ προσφέρῃ.

Τὸ εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. χρονολογούμενον κλασσικὸν ἀνάγλυφον (εἰκ. 1 καὶ εἰκὼν ἐξωφύλλου) εἶναι ἐξαιρετικῆς διατηρήσεως καὶ τέχνης. Βεβαίως εἰς Κῶ ἔχουν καὶ παλαιότερον ἔλθει εἰς φῶς ἀνάγλυφα, ὡς π.χ. τὸ ἐξαίρετον ἀρχαϊκὸν ἀνάγλυφον[2] καὶ ἓν τμῆμα μεγάλου κλασσικοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, ἀποκείμενα ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖόν της, ἐξ ὧν θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ ἱστορικὸς τῆς Τέχνης νὰ σχηματίσῃ γνώμην περὶ τοῦ ὕψους τῆς καλλιτεχνικῆς στάθμης τῆς νήσου κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς καὶ κλασσικοὺς χρόνους, τὸ ἀνάγλυφον ὅμως τῶν Χαρίτων, μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του καὶ ἀπὸ ἀπόψεως συλλήψεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτελέσεως, προσθέτει ἓν σπουδαιότατον στοιχεῖον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς τέχνης τῆς νήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ὅσον τὸ ἔργον τοῦτο ἐντασσόμενον εἰς τὰ πλαίσια τῆς κλασσικῆς τέχνης, ἥτις κατ' ἐξοχὴν ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀποτελεῖ δεῖγμα τοπικοῦ, κωακοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐργαστηρίου, ὅπου ἡ ἰωνικὴ ἐπίδρασις ὑπῆρξε πάντοτε ἰσχυρά. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ὁ μελετητὴς τοῦ κωακοῦ ἀναγλύφου τῶν Χαρίτων θὰ ἀνεύρῃ συγγενικοὺς δεσμοὺς αὐτοῦ πρὸς τὸ ροδιακὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Κριτοῦς καὶ Τιμαρίστας[3], ἐκτεινομένους ἴσως καὶ μέχρι τῆς σημασίας τοῦ μᾶλλον ὀρθῶς συμπεπληρωμένου

1. Πρώτη παρουσίασις τῶν ἀναγλύφων ἐγένετο ἐν ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 449, Πίν. 416.

2. AM 77 (1962), σ. 121 κ.ἑ., Beilage 35. Cl. Rh. 9 (1938), 73, πίν. 6.

3. Cl. Rh. 1, σ. 21, εἰκ. 3.

κυρίου ὀνόματος τῆς ἐπιγραφῆς *[Τιμόξ]ενος*.

Τὸ ἕτερον ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον (εἰκ. 2), μετρίας τέχνης, ἐλλιπὲς κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν, φέρει εἰς τὸ ἄνω μέρος τὴν ἐπιγραφήν: *Δαικράτης Πασία Χάρισιν*.

Καὶ τοῦτο παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως θέματος, οὕτως ὥστε καὶ τούτου ἡ μελέτη νὰ εἶναι βέβαιον, ὅτι θὰ ἀποτελέσῃ συμβολὴν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν τῆς νήσου.

Βασικὸν πάντως θέμα παραμένει ἡ ἀνάγκη ἐκτελέσεως ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς «Μεσαριάν», ὅπου εὑρέθησαν τὰ ἀνάγλυφα.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 1. Κῶς. Μεσαριά. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον κλασσικῶν χρόνων

COMMENTS ON TWO NEW VOTIVE RELIEFS FROM KOS

In the Museum of Kos have been placed, by a private citizen, found by chance on the site « Mesaria », two votive reliefs with a representation of the Graces, from a shrine to which they belonged. Of these one is to be dated to the end of the fifth century (cover plate; fig. 1) and the other is probably of the Hellenistic period (fig. 2).

GR. KONSTANTINOPOULOS

Εἰκ. 2. Κῶς. Μεσαριά. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Ἑλληνιστικῶν χρόνων

Εἰκ. 1. Κρήτη. Ἄποψις ἀπο τῆς κορυφῆς τοῦ Θύλακα

ΤΟ ΜΙΝΩΪΚΟΝ ΟΡΕΙΝΟΝ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΘΥΛΑΚΑ

Εἷς τῶν πλέον μελετηθέντων τόπων λατρείας ἐν Κρήτῃ εἶναι τὰ ὀρεινὰ ἱερά, τὰ ὑπαίθρια ἢ μή, τὰ κείμενα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἑνὸς ὑψηλοῦ ὄρους δεσπόζοντος μιᾶς περιοχῆς, ἔνθα ἐλατρεύετο ἀπὸ τῶν Πρωτομινωϊκῶν μέχρι καὶ τῶν Ὑπομινωϊκῶν χρόνων ἡ μινωϊκὴ θεά, πιθανῶς ὑπὸ διπλῆν ὑπόστασιν, ὡς οὐρανία καὶ ὡς πότνια θηρῶν, διὰ θυσιῶν ἐντὸς πυρᾶς καὶ διὰ προσφορᾶς ἀναθημάτων[1]. Τὰ ἱερὰ ταῦτα ἐμελετήθησαν διεξοδικῶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος[2], ὅστις καὶ περιέγραψε λεπτομερῶς τὰ χαρακτηριστικά των, ὁ ἀριθμὸς δὲ τούτων ἐπλουτίσθη ἐν συνεχείᾳ διὰ τῶν ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν τοῦ Faure[3], ὁ ὁποῖος προσέθεσεν εἰς τὸν κατάλογον τὸ σημαντικὸν ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Ζάκρου, τὸν Τραόσταλον, ἀνασκαφὲν ἐν συνεχείᾳ ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ κ. Δαβάρα, ὡς καὶ σειρὰν ἑτέρων ἱερῶν εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ ἀνατολικὴν Κρήτην. Τελευταίως ὁ χαρακτὴρ τῶν ἱερῶν τούτων καὶ ἡ διάρκεια τῆς εἰς ταῦτα λατρείας ἐμελετήθησαν ὑπὸ τῆς Press[4], κυρίως δὲ ὑπὸ τοῦ Rutkowski[5]. Ἓν ὅμως ὀρεινὸν ἱερόν, πρὸ πολλοῦ ἀνασκαφὲν καὶ ἐν μέρει δημοσιευθέν, διέφυγε μέχρι τοῦδε τῆς δεούσης προσοχῆς, ἂν καὶ θὰ πρέ-

1. Εὐχαριστῶ τοὺς φίλους κκ. Ρ. Καπετανάκην, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ αἱ εἰκ. 1 - 2, καὶ Ἐ. Πλατάκην διὰ χρησίμους πληροφορίας, ἐπίσης δὲ τὸν Καθ. κ. P. Faure.

2. Κρητ. Χρον. 5 (1951), σ. 96 - 160.

3. BCH 86 (1962), σ. 36 κ.ἑ., 87 (1936), σ. 493 κ.ἑ., 91 (1967), σ. 115 κ.ἑ.

4. Atti e Memorie del I Congresso Internazionale di Micenologia, Roma 1967, I, σ. 158 - 162.

5. Ἔ.ἀ., σ. 163 - 168.

πει νὰ ἦτο τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν σημαντικῶν μινωϊκῶν κέντρων τοῦ βορείου τμήματος τοῦ λεγομένου ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας, ἴσως τῶν Γουρνιῶν καὶ τῆς Ψείρας, τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Θύλακα[6].

Ἡ ὕψους 521 μ. κορυφὴ τοῦ ὄρους τούτου, κειμένου νοτιοδυτικῶς τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἐλέγχει ὁλόκληρον τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμβέλλου, ἀπὸ τῆς γειτονικῆς Λατοῦς καὶ τοῦ Καλοῦ Χωριοῦ μέχρι τῶν Γουρνιῶν, τῆς νησῖδος Ψείρας καὶ τοῦ Μόχλου, τῶν ἀκρωτηρίων Θόλος, Τραχέλα καὶ Μπαμπακιὰ τῆς Σητείας, ἀκόμη τοῦ Κάβο - Σίδερο καὶ τῶν νησίδων Διονυσάδων πρὸς ἀνατολάς, τοῦ ὄρους Ἀξιὰ ἢ Ὀξά, τῆς Ἐλούντας καὶ τῆς Σπιναλόγκας πρὸς βορρᾶν (εἰκ. 1).

Ὁ Θύλακας ἀναφέρεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν βιβλιογραφίαν τὸ 1901 ὑπὸ τοῦ P. Demargne[7]. Τὸ 1910 ἀνελήφθη ἀνασκαφὴ τῆς κορυφῆς του, τὰ πορίσματα δὲ ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ A. Reinach εἰς Rev. Arch. 21 (1913), σ. 278 - 300, ὑπὸ τὸν τίτλον: «L'autel rustique du mont Phylakas»[8]. Ἡ δημοσίευσις αὕτη, ἡ μόνη μέχρι τοῦδε διὰ τὸν Θύλακαν, εἶναι ἀρκούντως γραφική, τυπικὴ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ εἶχεν ἀναλάβει τὴν διερεύνησιν τῶν περὶ τὴν Λατὼ ἀρχαιοτήτων, οὐχὶ ὅμως σύμφωνος πρὸς τὰ σήμερον κρατοῦντα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐξετάζεται τὸ ἱερὸν ἐνταῦθα.

Ἐν ἀρχῇ ὁ Reinach περιγράφει διὰ μακρῶν τοπογραφικῶς τὴν περιοχήν, συσχετίζων τὸν κόλπον τοῦ Μεραμβέλλου πρὸς τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως καὶ τὴν Ψεῖραν πρὸς τὸ Κάπρι, ἐν συνεχείᾳ δὲ περιγράφει τὰ τῆς ἀνασκαφῆς του ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης, τὰ ἴχνη τῆς συγχρόνου μάνδρας, τὰ ὁποῖα ἀνεῦρε κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς κορυφῆς, τὸ διὰ τριώρου ἐργασίας ἀποκαλυφθὲν ὑπαίθριον «τέμενος», μετὰ τῆς μικρᾶς αὐλῆς ἀνατολικῶς τούτου, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς κορυφῆς, τὸν «βωμόν», ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου εἶναι ἐντελῶς ὑποθετική, δεδομένου ὅτι, ὡς ἀναφέρεται, «οὔτε ὀστᾶ, οὔτε ὄστρακα, οὔτε ἀναθηματικὰ εἰδώλια» ἀνευρέθησαν, οὔτε κτίσμα τι, πλὴν συγχρόνου σωροῦ λίθων, τέλος δὲ περιγράφει τὰς συνθήκας ἀνευρέσεως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην τῶν εἰδωλίων καὶ διὰ μακρῶν ἐκλεκτικῶς τινὰ τούτων.

Ὡς σημειοῦται καὶ εἰς τὸ σχέδιον (Reinach 279, εἰκ. 1), τὰ εἰδώλια ταῦτα

Εἰκ. 2. Κρήτη. Οἰκοδομικὰ λείψανα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Θύλακα

6. Τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Θύλακα ἐταυτίσθη ἐπιτυχῶς πρὸς μινωϊκὸν ὀρεινὸν ἱερὸν ὑπὸ τοῦ Faure, BCH 91 (1967), σ. 122, 129.

7. BCH 25 (1901), σ. 286, 289, 303 - 4.

8. Ὁ Reinach προτιμᾷ τὴν ὀνομασίαν Φύλακας, παρὰ τὰ ἤδη μαρτυρούμενα ὑπὸ τῶν Raulin καὶ Demargne. Θύλακας καὶ Θυλάκι ἀπαντοῦν καὶ ἀλλαχοῦ ὡς τοπωνύμια ἐν Κρήτῃ.

ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς κορυφῆς, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ λεγομένου «τεμένους» καὶ τοῦ «βωμοῦ», οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ διάσπαρτα κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος εἰς πολλὰ σημεῖα σχηματίζει σχισμάς. Ταῦτα εἶναι κυρίως εἰδώλια ἀνθρώπων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ζώων, κυρίως βοῶν, τινὰ δὲ πτηνοῦ, κυνὸς καὶ χοίρου, ἀποσπασματικὰ εἰδώλια ἀνθρώπων, πλασμένα οὕτως ἐξ ὑπαρχῆς, ὁμοίως δὲ καὶ βοῶν. Παρὰ τὰ εἰδώλια ἀνευρέθησαν ἐπίσης συναπτόμενά τινα κοτυλίδια, ἀνάγλυφά τινα καὶ μία λυχνία. Πολλὰ τῶν εἰδωλίων τούτων περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Reinach, τινὰ δὲ καὶ ἀπεικονίζονται, βεβαίως δέ, ὡς ἦτο σύνηθες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, περιγράφονται καὶ ἀπεικονίζονται τὰ ὡραιότερα καὶ τὰ πληρέστερα τούτων, χαρακτηριστικῶς δὲ τονίζεται ἡ ἁπλότης τῶν τύπων, τὸ χονδροειδὲς καὶ πλειστάκις χειροποίητον τῆς κατασκευῆς των. Τέλος, ταῦτα θεωροῦνται ἀφιερώματα εἰς μίαν ἀγροτικὴν θεὰν τῆς γονιμότητος καὶ χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ 750 καὶ τοῦ 250 π.Χ.

Καὶ διὰ μὲν τὸ κατώτερον ὅριον χρονολογίας ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως καλῶς χρονολογουμένων δειγμάτων, ὄχι ὅμως καὶ διὰ τὸ ἀνώτερον, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸς ὁ Reinach ἀνευρίσκει δυσκολίας. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ Θύλακα ὑπάρχουν πολλὰ ἀναμφισβητήτως μινωϊκά, διακρινόμενα οὕτω καὶ εἰς τὴν δημοσίευσιν, παρὰ τὰς ἀτελεῖς περιγραφὰς καὶ τὰς παλαιὰς κακὰς ἀπεικονίσεις.

Τὸ ἐπὶ μικρᾶς πλίνθου ἀπεικονιζόμενον ἀνδρικὸν εἰδώλιον «κούρου» (Reinach 286, 2) δὲν ἀπηχεῖ ἁπλῶς μινωϊκὴν ἐπίδρασιν, ἀλλ' εὑρίσκει ἀκριβῆ ἀντίστοιχα εἰς τὴν στάσιν καὶ τὸ πλάσιμον εἰς εἰδώλια ἐκ Πετσοφᾶ[9], τὸ δὲ ἀναφερόμενον ἔνδυμα, ἀποδιδόμενον προφανῶς διὰ χρώματος, διὰ τοῦ ὁποίου καλύπτεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν μηρῶν, δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ τὸ μινωϊκὸν ζῶμα[10], τὸ ὁποῖον τὰ εἰδώλια τοῦ τύπου τούτου φέρουν.

Αἱ ἀνδρικαὶ κεφαλαὶ (Reinach 287, 6 a - j) εἶναι ἐπίσης κεφαλαὶ ἀνδρικῶν μινωϊκῶν εἰδωλίων, ὡς δεικνύεται ἐκ τοῦ πλασίματος τούτων, τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ κοιλάνσεως ἢ διὰ μικρῶν ἐπιθέτων τεμαχίων πηλοῦ. Ἡ γυμνότης τοῦ κρανίου τινῶν τούτων εἶναι ἐπίσης γνωστὸν μινωϊκὸν χαρακτηριστικόν, πιθανώτατα δὲ τὰ εἰς Reinach, εἰκ. 6 c - d, ἀπεικονιζόμενα εἰδώλια φέρουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἁπλῆν λωρίδα κόμης, ἡ ὁποία, ὡς παρετήρησε πρῶτος ὁ P. Demargne[11], συνάπτει τὸν τύπον πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις τῶν ἀνθρωπίνων κεφαλῶν ἐπὶ τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ[12].

Διὰ τοὺς κορμοὺς εἰδώλων γυναικῶν (Reinach 289 - 290, 11, 18, 41) εἶναι δύσκολον, λόγῳ τῶν κακῶν ἀπεικονίσεων, νὰ γίνουν παρατηρήσεις διὰ τὸ πλάσιμον, καὶ πάλιν ὅμως ἡ χειρονομία τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους εἶναι τυπικὴ τῶν μινωϊκῶν εἰδωλίων[13]. Λόγῳ

9. Myres, BSA 9 (1902 - 3), πίν. X.

10. Ἐ. Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη, Μινωϊκὸν ζῶμα (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

11. BCH 53 (1929), σ. 410, εἰκ. 22β.

12. Πρβλ. Grumach, Πεπραγμένα Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Χανίων I, σ. 294 κ.ἑ., μεταγενέστερον δὲ Δαβάραν, Kadmos 6 (1967), σ. 101, ἄνευ μνείας τῆς παρατηρήσεως τοῦ Demargne.

13. Πρβλ. εἰδώλια ἐκ Πισκοκεφάλου, Zervos, Crète, εἰκ. 396 - 7.

κακῆς ἀπεικονίσεως εἶναι ἐπίσης δύσκολον νὰ διακριβωθοῦν τὰ μινωϊκὰ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων εἰδωλίων βοῶν, τινὰ ὅμως τούτων (Reinach 291, 49,51) ὁμοιάζουν μινωϊκά, μινωϊκὸν δ' ἄλλωστε εἶναι τὸ ἔθιμον τῆς προσφορᾶς μεμονωμένων μελῶν εἰδωλίων ζώων (Reinach 293, 19, 19′, 20· 295, 69, 73) ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων (Reinach 296, 75), γνωστόν, ὡς καὶ ὁ Reinach ἐσημείωσεν, ἐν Πετσοφᾷ. Ταῦτα δὲν εἶναι ὅμως μινωϊκαὶ ἐπιβιώσεις, ἀλλὰ πραγματικαὶ μινωϊκαὶ δημιουργίαι. Τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Reinach, ὅτι τὰ μινωϊκὰ εἰδώλια βοῶν διακρίνονται τῶν μεταγενεστέρων ὡς καλυπτόμενα διὰ χρώματος, εἶναι φυσικὰ ἀσύστατον. Τέλος μινωϊκὰ εἶναι καὶ τὰ ἀναφερόμενα δείγματα συναπτομένων κοτυλίσκων (Reinach 296, 77, 77 a), παράλληλα τῶν ὁποίων ἀνευρίσκει ὁ Reinach μόνον εἰς Ψυχρόν. Τὸ ἐκ Ψυχροῦ δεῖγμα ὅμως, ὡς ἔδειξεν ὁ Boardman[14], εἶναι ἀναμφισβητήτως μινωϊκόν.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων κατεδείχθη ἀρκούντως ἡ ὕπαρξις μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ Θύλακα καὶ δειγμάτων προερχομένων ἐκ τῶν μινωϊκῶν χρόνων. Ἐκ τῆς ἐν γένει ὅμως μελέτης τῆς θέσεως τούτου, δεσπόζοντος, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, μιᾶς ὁλοκλήρου περιοχῆς, τῆς μελέτης τῶν εὑρημάτων καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ταῦτα ἦλθον εἰς φῶς, ὡς αὗται ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Reinach, δύναται ἀσφαλῶς νὰ ταυτισθῇ τὸ « autel rustique » τοῦ Θύλακα πρὸς ἓν μινωϊκὸν ὀρεινὸν ἱερόν.

Τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Θύλακα ἔχει ὅλα τὰ κύρια ἀλλὰ καὶ τὰ δευτερεύοντα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἱερῶν κορυφῆς, ὡς ταῦτα διηκριβώθησαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ μινωϊκοῦ ἱεροῦ κορυφῆς Μαζᾶ[15]. Ὁ τύπος τῶν εἰδωλίων ὁλοκλήρων μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, κυρίως δὲ βοῶν, ἡ εἰς τεμάχια κατάθεσις τούτων, ἔτι δὲ ἡ αὐτοτελὴς κατάθεσις μεμονωμένων μελῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων εἰς τὰς σχισμὰς τοῦ βράχου, εἶναι τυπικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ εἴδους τούτου τῶν ἱερῶν, τὴν πρόσοψιν τῶν ὁποίων γνωρίζομεν νῦν ἐκ τοῦ ρυτοῦ τοῦ Ζάκρου[16]. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀπουσία καὶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγγείων, ὡς καὶ ἀναθημάτων ἐκ χαλκοῦ[17], ἥτις εἶναι τυπικὴ τῶν ὀρεινῶν ἱερῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Reinach ἀνασκαφὲν « τέμενος » ἐπὶ τοῦ Θύλακα ἀνάγεται εἰς τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους, ὡς ἡ λεγομένη Casa Sancta τοῦ Γιούχτα, ἢ τὸ ἀνάλογον οἰκοδόμημα τοῦ Πετσοφᾶ, τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι βέβαιον. Ἡ ὕπαρξις εἰς τὸν Θύλακα ἀναθημάτων μεταγενεστέρων χρόνων δὲν ἀποκλείει τὴν χρῆσιν τούτου καὶ κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἁπλῶς δεικνύει τὴν συνέχειαν τῆς λατρείας. Ἡ κατ' ἐξακολούθησιν χρῆσις εἰς Κρήτην τοῦ αὐτοῦ λατρευτικοῦ χώρου, κυρίως γνωστὴ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Καθ. Σπ. Μαρινάτου εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Εἰλειθυίας παρὰ τὴν Ἀμνισόν[18], συναντᾶται καὶ εἰς ὀρεινὰ ἱερὰ εἰς Γιούχταν Ἀρχανῶν, Προφήτην Ἠλίαν Μαλίων, Χριστὸν Μεσσαρᾶς κλπ., ἔνθα ἡ λατρεία συνεχίζεται μέχρι σήμερον.

14. Cretan Collection, 57.

15. Βλ. σημ. 2.

16. Πλάτων, ΠΑΕ 1963, πίν. 152β.

17. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Τραοστάλου, ἔνθα ἀνευρέθησαν χαλκᾶ τινα εἰδώλια καὶ φύλλα χρυσοῦ (Faure, BCH 89 (1965) 30, σημ. 1).

18. ΠΑΕ 1929, 103.

Οὕτω, διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ ὀρεινοῦ ἱεροῦ τοῦ Θύλακα πρὸς ἓν μινωϊκὸν ὀρεινὸν ἱερόν, γνωρίζομεν πιθανώτατα τὸ ὀρεινὸν ἱερὸν τῶν σπουδαίων μινωϊκῶν κέντρων τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμβέλλου, προσέτι δὲ δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο εὑρεθέντα εἰδώλια διὰ τὴν ἐπὶ μέρους μελέτην τῆς μινωϊκῆς πλαστικῆς. Πιθανῶς μικρὰ σκαφὴ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἔνθα παρὰ τὰς καὶ κατὰ τὴν κατοχὴν γενομένας καταστροφὰς διακρίνονται ἐπιφανειακῶς οἰκοδομικὰ λείψανα (εἰκ. 2), θέλει φέρει εἰς φῶς περαιτέρω ἐνδείξεις τῆς χρήσεως τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους.

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

THE MINOAN PEAK SANCTUARY OF THYLAKAS

Among the most intensively studied places of worship in Crete are the so-called peak sanctuaries, open or closed sanctuaries which are found on the peaks of high mountains looking over a vast area. There the Minoan goddess was worshipped from the early Minoan until Subminoan times, probably in her double status as celestial and as πότνια θηρῶν with burning sacrifices and offerings[1]. These sanctuaries were studied at length by N. Platon[2], who described their characteristics in detail. Their number was augmented later by the surface research of P. Faure[3] who added to the catalogue the important peak sanctuary of the palace at Kato Zakro, Traostalos, which was later partly excavated by K. Davaras, as well as many sanctuaries in central and East Crete. Recently the character of those sanctuaries and the duration of the worship were studied by L. Press[4] and mainly by B. Rutkowski[5]. One peak sanctuary, however, long ago excavated and published, escaped the observation of the scholars, although it could very well be the peak sanctuary of the important Minoan centres of the North part of the so-called Isthmus of Hierapetra, perhaps of Gournia and Pseira, that is, the sanctuary of Thylakas[6].

The peak 521 m. high of that mountain, NW of H. Nikolaos, looks over the entire SW part of the Mirabello Gulf, from Lato in the vicinity and

1. Thanks are due to the friends Roussos Kapetanakis, to whom the figs. 1 - 2 are due and to E. Platakis for useful information, as well as to Prof. P. Faure.

2. Kret. Chron. 5 (1951), 96 - 160.

3. BCH 86 (1962), 36f., 87 (1963), 493f., 91 (1967), 115f.

4. Atti e Memorie del I Congresso internazionale di Micenologia, Roma 1967, I, 158 - 162.

5. Op. cit., 163 - 168.

6. The peak sanctuary of Thylakas was successfully identified as a Minoan peak sanctuary by P. Faure, BCH 91 (1967) 122, 129.

Kalo Chorio, to Gournia, the island of Pseira, Mochlos, the capes Tholos, Trachela and Bambakia of Sitia, even the cape Sidero and the islands Dionysades to the East, the mountain Axia or Oxa, Elounta and Spinalonga to the North (fig. 1).

Thylakas is first referred to in the archaeological bibliography in 1901 by P. Demargne[7]. In 1910 an excavation was made there and the results were published by A. Reinach in Rev. Arch. 21 (1913), 278-300 under the title «L'autel rustique du mont Phylakas».[8] This publication, the only one so far of Thylakas, is very picturesque and typical of the heroic age of Cretan archaeology, when the French expedition researched the area around Lato, but not in agreement with the present state of knowledge. For that reason the sanctuary is discussed here.

Reinach describes at length in the beginning of his article the topography of the site, comparing the Mirabello Gulf with the gulf of Naples in Italy and the island of Pseira to Capri. Continuing, he describes the excavation on the peak, the remains of the «mandra», that he found on the SE part of the peak, and the open «temenos» with a small court on its E side, which was revealed during a three-hour excavation. He describes the «altar» on the SW part of the peak, the existence of which is quite problematic since, as is admitted, «neither bones, nor sherds, nor votive idols» were found, nor any building, except for a modern heap of stones. Lastly he describes the circumstances of the find of idols in that excavation and at length some selected ones.

As is shown also in the plan (Reinach 279, fig. 1) these idols were found on the W part of the peak, in the process of clearing the rock, in the area between the so-called «temenos» and the «altar», not on the surface, but scattered throughout the many clefts in the rock. These are mainly male and female human idols, but there are also animals, mainly oxen, some of them birds, dogs, and pigs, as well as reproductions of parts of the bodies of human beings and of oxen. Besides the idols were found some little joined cups, some reliefs and a lamp. Many of the idols are described by Reinach and some of them are illustrated but, as was usual at that time, only the most beautiful are described or depicted. Reinach goes on characteristically to stress the simplicity and crudity of the often hand-made idol types. Finally he considers the idols to be offerings to a fertility goddess and dates them between 750 and 250 B.C.

There are no objections to the lower terminus of this dating, because of the existence of some well-dated examples, but there are for the higher, for the definition of which even Reinach found some difficulties. As we shall see later, among the finds of Thylakas some are doubtless Minoan, which is clear also in the publication, although the de-

7. BCH 25 (1901), 286, 289, 303-4.

8. Reinach prefers the name Phylakas, although the earlier references of Raulin and Demargne are Thylakas. Thylakas and Thylaki are also found elsewhere in Crete.

scriptions are incomplete and the quality of the photographs poor.

The depicted idol of « a kouros » standing on a plinth (Reinach 286, 2) does not simply betray the Minoan tradition, but finds exact parallels in position and workmanship among idols from Petsofa[9]. Its dress as described, rendered apparently with colour, with which it is covered from the waist to the limbs, is nothing more than the Minoan zoma[10] which the idols of this type wear. The heads of the male idols (Reinach 287, 6a - j) are of the type of male Minoan idols, as is shown by their carving and by the rendering of the eye as a hollow or with small added pieces of clay. The bare skull is also a well known Minoan characteristic. The idols pictured in fig. 6 c - d wear possibly a simple strip of hair on the head, which, as P. Demargne first long ago remarked[11], connects this type with the representation of human faces on the Phaistos disc[12].

As for the bodies of female idols (Reinach 289 - 290, 11, 18, 41) it is difficult, because of the poor quality of the pictures, to make observations on the carving, but once more the gesture of placing the hands on the breasts is typical of Minoan idols[13]. For the same reason it is also difficult to distinguish the Minoan from the later idols of oxen, but some of them (Reinach 291,49, 51) are similar to Minoan examples; Minoan is also the custom of offering parts of animals as well as of human idols (Reinach 293, 19,19', 20; 295, 69, 73; 296, 75). This is known, as was also mentioned by Reinach, from Petsofa. These are not Minoan survivals, but real Minoan creations. Reinach's assumption that the Minoan idols of oxen can be distinguished from the later ones, because they are covered with colour, is of course unfounded. Certainly Minoan are also the examples of joined small cups (Reinach 296,77, 77a), parallels of which were found by Reinach in Psychro. But the Psychro example, as was shown by Boardman[14], is without doubt Minoan.

These observations should have demonstrated sufficiently the existence of idols dating to Minoan times among the finds of Thylakas. But from the further study of the position of Thylakas, as already mentioned above, surveying the entire area, from the study of the finds and of the circumstances in which they came to light, as these are described by Reinach, it is possible to identify with certainty the so-called « autel rustique » of Thylakas as a Minoan peak sanctuary.

The peak sanctuary of Thylakas has

9. Myres, BSA 9 (1902-3), pl. X.

10. Efi Sapouna - Sakellarakis, Minoikon Zoma (in print).

11. BCH 53 (1929), 410, fig. 22b.

12. Cf. Grumach, Proceedings of the Second Cretological Congress at Chania, I,294, f., and later K. Davaras, Kadmos 6 (1967), 101, without mention of Demargne's observation.

13. Cf. idols from Piskokephalo, Zervos, Crète, fig. 396-7.

14. Cretan Collection, 57.

all the main as well as the secondary characteristics of the Minoan peak sanctuaries, as these were established by N. Platon in the publication of the peak sanctuary of Maza[15]. The type of idols as complete or parts of human and animal figures, as well as their offering in the splits of the rock, is a typical characteristic of that type of sanctuary, the façade of which we know now from the Zakro sanctuary-rhyton[16]. Characteristic is also the absence from this sanctuary of vases, as well as of bronze offerings[17] which is also typical of the peak sanctuaries. It is possible that the « temenos » on Thylakas, which was excavated by Reinach, is of Minoan date, as the so-called « Casa Sancta » of Juktas, or the analogous building of Petsofa, but .this is not certain. The existence of offerings dated to later times at Thylakas does not exclude its use also in Minoan times, but simply shows the continuity of the cult. The continuous use of the same cult centre in Crete, mainly known from the excavation of Sp. Marinatos in the Eileithyia cave at Amnisos[18] is found also in the peak sanctuaries, at Juktas near Archanes, at Prophitis Helias of Malia and at Christos Messara, where the cult continues until the present.

Through the identification of the peak sanctuary of Thylakas as a Minoan peak sanctuary, we know, possibly, the peak sanctuary of some important Minoan centres in the Mirabello Gulf, and we can use the idols found there in the study of Minoan sculpture. Possibly a small excavation on the peak, where some surface building remains are discernible (fig. 2), in spite of the destruction of recent times, would bring to light some further clues to the use of the sanctuary in Minoan times.

J. A. SAKELLARAKIS

15. Supra n. 2.

16. Platon, Praktika 1963, pl. 152β.

17. The only exception is the peak sanctuary of Traostalos, where some bronze idols and gold plates were collected (Faure, BCH 89 (1965), 30, n.1).

18. Praktika 1929, 103.

Εἰκ. 1. Σπάρτη. Λεπτομέρεια τῆς ἐπιγραφῆς ἑνὸς τῶν ὀρθοστατῶν, κατὰ φωτογραφίαν ἐκτύπου (ἔργον Σ. Μελετζῆ)

ΙΟΥΛΙΑ ΜΑΜΑΙΑ ΕΚ ΣΠΑΡΤΗΣ

Τὸ θέρος τοῦ 1968, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἐν Σπάρτῃ παρὰ τὴν δημοτικὴν ἀγοράν, ἦλθεν εἰς φῶς τάφος παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου εἶχον χρησιμοποιηθῆ ἀρχαῖα ὑλικά. Εἰς τὰ ὑλικὰ ταῦτα κατελέγοντο καὶ δύο μεγάλοι ὀρθοστάται ὑπολεύκου λίθου ἐνεπίγραφοι, οἵτινες μετ' ἄλλων στοιχείων ἀπετέλουν βάθρον τεσσάρων τοὐλάχιστον ἀγαλμάτων (εἰκ. 1, εἰς τῶν ὀρθοστατῶν) (βλ. καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 135 κ.ἑ.). Ἡ ἐπὶ τῶν δύο ὀρθοστατῶν σωζομένη ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τιμωμένους δύο συναυτοκράτορας, καλουμένους σω]*τῆρας τῆς οἰκουμένης*, γυ-

ναῖκα καλουμένην *μητέρα κάστρων*, ὡς καὶ ἑτέραν γυναῖκα καλουμένην μητέρα ἱερῶν στ]*ρατευμάτων*.

Ἀκολουθεῖ κατάλογος ἀνδρικῶν ὀνομάτων, Λακεδαιμονίων, κατὰ τὸ πλεῖστον μετὰ τῶν πατρωνύμων αὐτῶν, οἵτινες σχετίζονται προσωπογραφικῶς μετ' ἄλλων Λακεδαιμονίων γνωστῶν ἄλλοθεν. Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ *γερόντων*, οἵτινες ἀνέθεσαν τὸ βάθρον μετὰ τῶν ἀγαλμάτων.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς σωζομένης ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκεται ἡ φράσις *τεχνείτου δὲ τῶν θείων ἀγ*[αλμάτων... ἀναφερομένη ἄνευ ἀμφιβολίας εἰς τὸν γλύπτην τὸν ποιήσαντα τὰς εἰκόνας τῶν αὐτοκρατόρων.

Οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ αὕτη οἰκογένεια ἐπλήγη διὰ damnationis memoriae, διότι τὰ ὀνόματα ἔχουσιν ἐκκολαφθῆ ἐπιμελῶς. Πάντα τὰ στοιχεῖα ὁδηγοῦσιν εἰς τὸν Ἐλεγάβαλον, τὸν Σεβῆρον Ἀλέξανδρον καὶ τὴν Ἰουλίαν Μαμαίαν, οἵτινες εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπέστησαν damnationem memoriae. Ἡ κατασκευὴ τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἡ ἀνάθεσις αὐτῶν δύναται ἐκ λόγων ἱστορικῶν νὰ τεθῇ εἰς τὸ 221/2 μ.Χ., ἡ δὲ ἐκκόλαψις τῶν ὀνομάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας εἰς τὸ 235 μ.Χ.

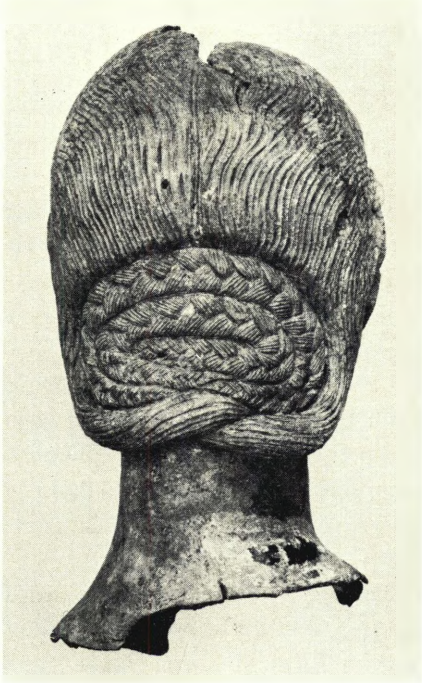
Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1964 ἐν τῇ ἀκροπόλει τῆς Σπάρτης, αἵτινες διεξήχθησαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τότε Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων καὶ νῦν Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης κ. Χρυσάνθου Α. Χρήστου, ἦλθεν εἰς φῶς χαλκοῦν ἄγαλμα γυναικὸς διατηρούμενον εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ἀποτεθειμένον μετὰ προσοχῆς ἐντὸς λίαν εὐμεγέθους οἰκοδομήματος. Ὁ κ. Χρήστου, ἐκθέτων τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ 1964 ἐν τῷ Ἔργῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (Ἀθῆναι 1965), σ. 110, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἰουλίας Μαμαίας. Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος μόνον ἔχει ὑποστῆ δεινὸν σφυροκόπημα· διακρίνονται ἴχνη κρούσεως σφύρας, ἓν μὲν ἐπὶ τοῦ πώγωνος, δύο δ' ἐπὶ τῆς ῥινός. Τὰ τελευταῖα δύο παρεμόρφωσαν τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος. Τὰ ἐπενεχθέντα ταῦτα πλήγματα νομίζω ὅτι ἐγένοντο ἐκ προθέσεως πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς damnationis memoriae (εἰ κ. 2-4). Παρὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ προσώπου τὸ ἄγαλμα, κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδικῶν, εἶναι πολὺ καλῆς τέχνης, ποιηθὲν ὑπὸ ἱκανοῦ γλύπτου, ὅστις ἀσφαλῶς θὰ ἀνέγραφε τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματός του. Νομίζω ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἰουλίας Μαμαίας ἵστατο ἐπὶ τοῦ βάθρου, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν οἱ ὀρθοστάται.

Περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀγγελίαν τῆς εἰδήσεως τῆς ἀνευρέσεως τῶν δύο ἐνεπιγράφων ὀρθοστατῶν, ἐπειδὴ ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ Δρος τῆς Νομικῆς κ. Δ. Γκόφα καὶ τοῦ ὑπογραφομένου προσεχῶς.

Εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν Καθηγητὴν κ. Χρ. Α. Χρήστου, ὅστις προφρόνως ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν τῶν φωτογραφιῶν τῆς Ἰουλίας Μαμαίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν τ. Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης κ. Ἄγγελον Δεληβορριᾶν διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἐπιγραφῆς.

Σ. Ν. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

Εἰκ. 2-4. Σπάρτη. Κεφαλὴ ἐκ χαλκοῦ ἀγάλματος τῆς Ἰουλίας Μαμαίας

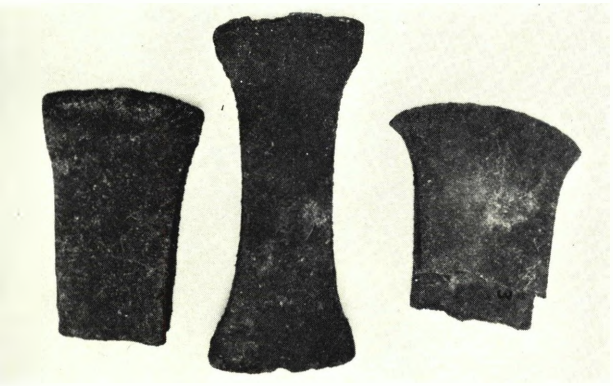

JULIA MAMAEA

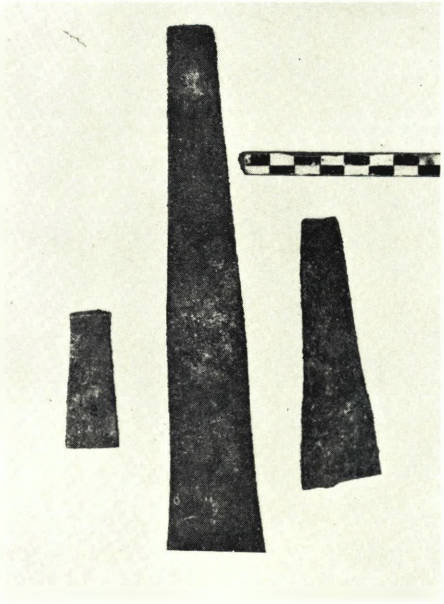
L'auteur annonce brièvement la découverte à Sparte en 1968 d'une partie de la base commune de statues impériales d'Héliogabale, d'Alexandre Sévère, de Julia Mamaea et d'un autre membre de leur famille. Leurs noms ont subi la *damnatio memoriae*.

Il pense que la statue en bronze (fig. 2-4), découverte par le professeur Chr. A. Christou, il y a quelques années, dans l'acropole de Sparte, appartient à la base découverte en 1968 (fig. 1). La destruction du visage de la statue est dûe à un martelage à la suite de la *damnatio memoriae*, appliquée non seulement aux noms des membres de la famille impériale, mais aussi aux visages des statues.

S. N. KOUMANOUDES

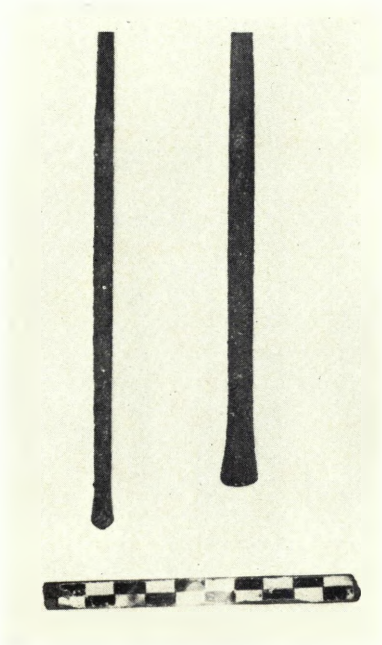
Εἰκ. 1. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Διπλοῖ πελέκεις

Εἰκ. 2. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Σμῖλαι

ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΧΑΛΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΞ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ

Εἰς μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί», ἐγκριθεῖσαν ὡς ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβήν, ὁ ὑπογραφόμενος μελετᾷ τὰ ἐκ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου εὑρήματα τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων, τὰ θησαυρισθέντα καὶ ἀποκρυβέντα εἰς κρισίμους καιροὺς ὑπὸ τῶν κατόχων των, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐχάθησαν ἢ ἄλλως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβουν ταῦτα, καταλιπόντες εἰς ἡμᾶς ταῦτα τεκμήρια εἰδολογικῆς ποικιλίας καὶ μεταλλευτικῆς καὶ ἄλλης δραστηριότητος, ὡς καὶ ἀφώνους μάρτυρας τραγικῶν συμβάντων. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην δημοσιεύονται τοιοῦτοι θησαυροὶ ἐκ Μυκηνῶν (3), Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν (1), Ἀνθηδόνος καὶ ὁ γνωστὸς θησαυρὸς Τίρυνθος. Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἐργασίας, ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος θησαυρός, περὶ τοῦ ὁποίου προφορικὰς πληροφορίας ὀφείλω εἰς τὸν Καθηγητήν μου κ. Σπ. Μαρινᾶτον, εἰς ἑρμάρια προθηκῶν τοῦ Μουσείου Χαιρωνείας. Οὐδὲν ἀνεγράφετο περὶ θησαυροῦ καὶ συνθηκῶν εὑρέσεως αὐτοῦ, πλὴν τῆς προελεύσεώς του ἐξ Ὀρχομενοῦ. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως περισυνέλεξα τὰ τεμάχια τῆς ὁμάδος καὶ ἐμελέτησα αὐτά, διαπιστώσας τὴν ὁμοιότητά των πρὸς τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν θησαυρῶν ὅμοια ἀντικείμενα. Εἰς ἄλλον τόπον θὰ ἐκτεθῶσι βεβαίως πλείονα περὶ τούτου, ἐνταῦθα δὲ σημειῶ μόνον, ὅτι τὸ εὕρημα τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σημαντικῶν καὶ πλουσίων τῆς κατηγορίας του καὶ διὰ τὸ εἶδος τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων (κατωτέρω) καὶ διὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, ἀριθμούντων 102 τεμάχια καὶ θραύσματα.

Εἰκ. 3. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Σμίλη καὶ τρύπανον

Εἰδολογικῶς καὶ ἀριθμητικῶς κατανέμονται ταῦτα ὡς ἑξῆς:

Α΄. Ἐργαλεῖα:

1. Διπλοῖ πελέκεις ἀριθ. 1 - 7 (εἰκ. 1). 2. Σμίλαι - σκέπαρνα ἀριθ. 8 - 17 (εἰκ. 2 - 3). 3. Τρύπανον ἀριθ. 18 (εἰκ. 3). 4. Δρεπανοειδῆ μαχαίρια ἀριθ. 19 - 36 (εἰκ. 4). 5. Μαχαίρια διάφορα ἀριθ. 37 - 46.

Β΄. Ὅπλα:

1. Ἐγχειρίδια εἰς θραύσματα ἀριθ. 47-61. 2. Ξίφη εἰς θραύσματα ἀριθ. 62 - 65. 3. Λόγχαι ἀριθ. 66 - 67 (εἰκ. 5).

Γ΄. Ἀντικείμενα προσωπικῆς χρήσεως:

1. Πόρπαι ἀριθ. 71 (εἰκ. 6). 2. Τριχολαβίδες ἀριθ. 68 - 70.

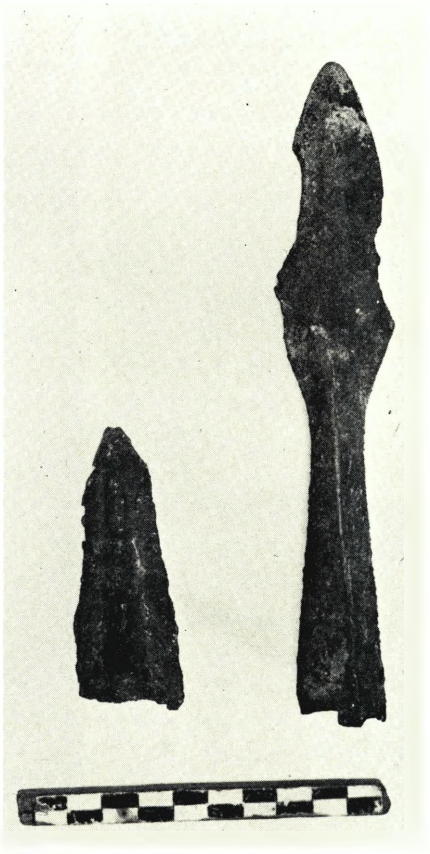
Δ΄. Ἀγγεῖα (θραύσματα) ἀριθ. 72 - 84 (εἰκ. 7 καὶ 8).

Ε΄. Διάφορα ἀριθ. 85 - 102 (εἰκ. 9 καὶ 10).

Ὁ θησαυρὸς οὗτος θὰ δημοσιευθῇ συντόμως, πιστεύω, καὶ λεπτομερῶς, ἐνταῦθα δὲ μὲ τὴν πρώτην παρουσίασιν αὐτοῦ διὰ φωτογραφικοῦ κυρίως ὑλικοῦ παρατηρῶ μόνον τὰ ἑξῆς: Τὸ εὕρημα προσθέτει μίαν εἰσέτι ἔνδειξιν εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς μεταλλουργίας καὶ διακινήσεως χαλκῶν ἀντικειμένων εἰς τοὺς ὑστέρους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Εἶναι καταφανὴς ὁ χαρακτὴρ του ὡς θησαυρίσματος μεταλλοχύτου (Bronze Founder's Hoard), τὰ ἐν τῷ θησαυρίσματι δὲ ἀντικείμενα προωρίζοντο βεβαίως (πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων· πρβλ. τὴν σμίλην τῆς εἰκ. 2 καὶ τὰ ἐργαλεῖα τῆς εἰκ. 3) νὰ ἐπαναχυθοῦν καὶ χρησιμεύσουν ὡς ὕλη διὰ τὴν κατασκευὴν νέων. Ἐργαλεῖα τοῦ τεχνίτου τούτου ὅμως δὲν εὑρέθησαν μετὰ τοῦ εὑρήματος. Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω κατηγορίαι ἐργαλείων καὶ σχεδὸν καὶ πάντες οἱ τύποι τῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων ἀπαντοῦν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς θησαυρούς, ἰδίως ἐκείνους τῶν Μυκηνῶν, γνωστὰ δὲ εἶναι ἄλλως τε τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Ἐν ὄψει τῆς μικρᾶς ἀλλαγῆς εἰς τὸ σχῆμα καὶ τοῦ διατηρησίμου τῶν ἐκ μετάλλου ἀντικειμένων, τυπολογικαὶ διαφοροποιήσεις καὶ ἐξελίξεις δὲν σημειοῦνται συχνὰ εἰς τὰ ἀντικείμενα τῶν θησαυρῶν, καὶ τοῦ παρόντος βεβαίως. Τοῦτο, ὡς εἶναι εὐνόητον, καθιστᾷ δυσχερεστάτην τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῶν εὑρημάτων τούτων, τὰ ὁποῖα δὲν συνοδεύονται ὑπὸ κεραμεικοῦ ὑλικοῦ, ἀμφιβόλου ἄλλως τε χρησιμότητος καὶ ὅταν ὑπάρχῃ. Εἰς χρονολογικὸν προσδιορισμὸν ὑπηρετοῦν ἐλάχιστοι τύποι ἀντικειμένων καὶ δὴ τὰ ὅπλα (ξίφη - ἐγχειρίδια - λόγχαι), διότι

Εἰκ. 4. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Δρεπανοειδῆ μαχαίρια

Εἰκ. 5. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Λόγχαι

ταῦτα, προσαρμοζόμενα εἰς τὴν κρατοῦσαν ἑκάστοτε τακτικὴν καὶ ἐξάρτυσιν, τροποποιοῦνται καὶ ἀλλάσσουν συχνότερον ἢ ἄλλοι τύποι ἀντικειμένων, ἐπιδεχόμενα οὕτω παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐξελικτικῶν (αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ χρονολογικαὶ) βαθμίδων των.

Ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ εἰς ἐργαλεῖα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰς ἀσχολίας τῶν κατοίκων τοῦ τόπου, ὅπου εὑρέθη ὁ θησαυρός.

Τὴν χρονολογίαν τοῦ θησαυροῦ δὲν θὰ δώσω ἐνταῦθα εἰ μὴ ἐν γενικότητι, διότι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ κυριώτερον καὶ δυσχερέστερον πρόβλημα τῆς μελέτης τῶν τοιούτων εὑρημάτων. Πιστεύω ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τοὺς περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνους, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς λοιποὺς θησαυρούς, τὸ δὲ εὕρημα εἶναι ὁμοιογενές, διότι παρὰ τὸ δυσεξήγητον ἐνίων τύπων ἀντικειμένων, εὑρίσκονται ταῦτα ἐντὸς τῶν γνωστῶν μορφῶν χαλκῶν ἀντικειμένων τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

A LATE MYCENAEAN BRONZE FOUNDER'S HOARD FROM BOEOTIAN ORCHOMENOS

In my dissertation, to be published later under the title « Late Mycenaean, Helladic Hoards » I, publish and discuss some close finds of Late Mycenaean date, known as bronze founder's hoards. They come from Mycenae, Athens (Acropolis), Anthedon in Boeotia and Tiryns (the well-known Treasure). I know from information kindly given to me by Prof. Marinatos, that years ago an analogous find came to light in Orchomenos, somewhere in a well but nothing was known of it afterwards and the find itself had not been found or identified. I was not able to incorporate the Orchomenos bronze hoard into my thesis because at that time the find was unknown to me, as it was to every one. Happily enough I identified the hoard among other antiquities stored in the cupboard of a vitrine in the Museum of Chaironeia, and I began a systematic study of it, so that I hope to be able to publish it after a short time. Here I give only some introductory notes about the number of the objects, belonging to the hoard, and their categories in brief.

Εἰκ. 6. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Πόρπη καὶ τριχολαβίδες

Εἰκ. 7. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Θραύσματα χαλκῶν ἀγγείων

102 objects belong to the find, which are listed as follows:

A. Tools:

1. Double Axes nos. 1 - 7 (fig. 1), 2. Flat Axes - Chisels nos. 8 - 17 (figs. 2 - 3), 3. Drill no. 18 (fig. 3), 4. Sickles nos. 19 - 36 (fig. 4), 5. Knives (different kinds) nos. 37 - 46.

B. Weapons:

1. Daggers (fragments only) nos. 47 - 61, 2. Swords (fragments only) nos. 62 - 65, 3. Spear-heads nos. 66 - 67 (fig. 5).

Εἰκ. 8. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Θραύσματα χαλκῶν ἀγγείων

C. Objects of Personal Use:

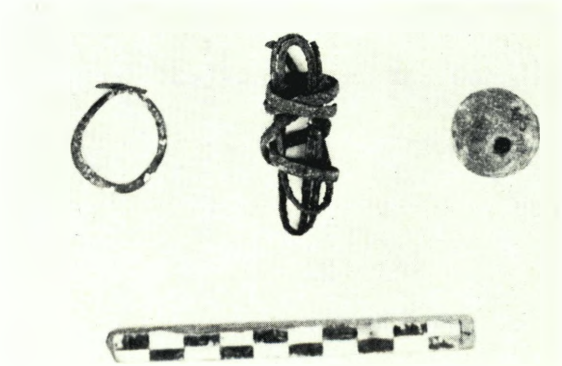
1. Depilatory Tweezers nos. 68 - 70,
2. Fibulae no. 71 (f i g. 6).

D. Bronze Vessels (only fragments) nos. 72 - 84 (f i g s. 7 - 8).

E. Miscellanea nos. 85 - 102 (f i g s. 9 - 10).

Only one or two of the objects in this hoard can be considered as intact and consequently be taken as a product of the bronzesmith's craft (see the flat Axe, f i g. 2, and the Drill, f i g. 3), the rest being destined only to be remelted and recast. Consequently we may characterize this find properly as a « bronze founder's hoard », although we have not among the objects found those used by the founders in their working. A more detailed study about the character of this find, its importance for the enrichment of our knowledge about the bronzesmith's abilities and techniques of the time, and a comparison with other hoards of the same period will be given as soon as possible, and then its chronological problems will be discussed. Here I may say only that this hoard, like the majority of those included in my thesis, dates to the closing years of the LH IIIB period or to the beginning of the following LH IIIC period.

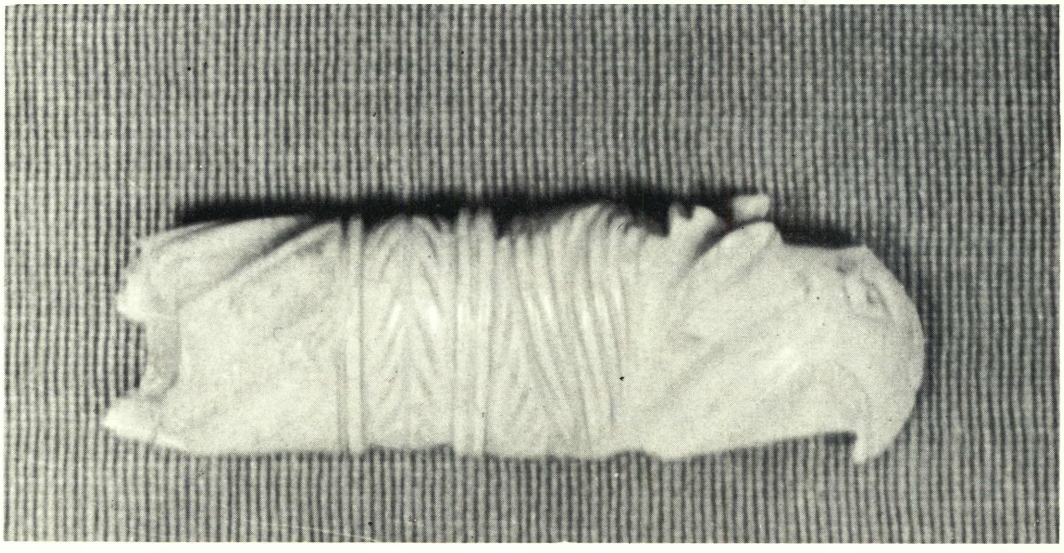
THEODORE G. SPYROPOULOS

Εἰκ. 9 - 10. Θησαυρὸς Ὀρχομενοῦ. Διάφορα ἀντικείμενα

ΕΛΕΦΑΝΤΙΝΗ ΓΛΥΠΤΗ ΛΑΒΗ ΕΚ ΘΗΒΩΝ

Εἰκ. 1. Ἐλεφαντίνη λαβὴ ἐκ Θηβῶν

Ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα ἐλεφαντίνη λαβὴ (σωζ. μήκ. 0,07 μ.) ἀνήκει εἰς τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν οἰκοπέδων τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, τὰ ὁποῖα ἐγκλείουν τόσον ἀξιολόγους ἀρχαιότητας, ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας.

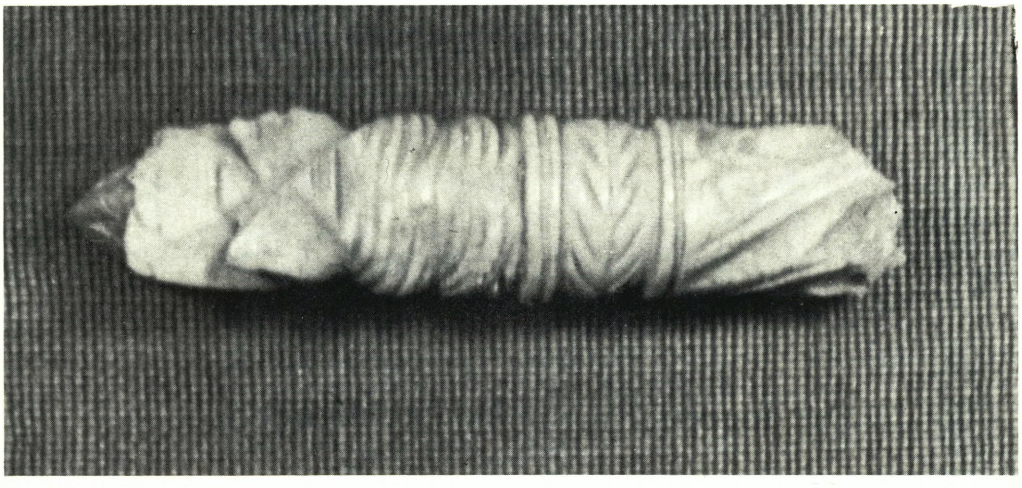
Εὑρέθη κατὰ τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Στάϊκου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου, περὶ τὰ 150 μ. Ν.-ΝΑ. τοῦ Καδμείου. Ἀπέκειτο ἐπὶ τῆς τελευταίας πρὸς τὰ ἄνω σειρᾶς λίθων τοίχου μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ δὴ πρὸς τὸ ἔξω μέρος αὐτοῦ, στηριζομένη ἐπὶ λίθου καὶ μερικῶς ἐπὶ τῆς παρὰ τὸν τοῖχον ἐπιχώσεως. Παρ' αὐτὴν συνελέγησαν ὄστρακα ΥΕ III Α2 - III Β χρόνων. Ἱκανὰ λείψανα τοίχων ἑνὸς μυκηναϊκοῦ κτηρίου (δωματίου) ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο (περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἀλλαχοῦ) καὶ προφανῶς εἰς τοὺς κατοικοῦντας τὸ κτήριον τοῦτο ἀνῆκεν ἡ παροῦσα λαβή.

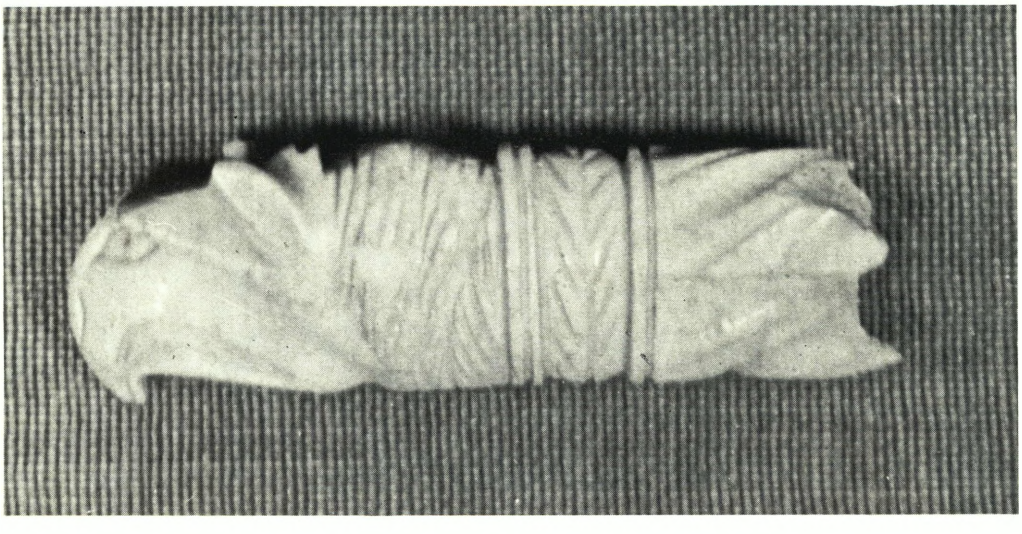
Σώζεται εὐθεῖα ράβδος ἐλέφαντος, μορφουμένη εἰς λαβὴν ἀποδίδουσαν πρόσθεν μὲν κεφαλὴν καὶ τμῆμα τοῦ σώματος γρυπός, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν καθαυτὸ λαβήν, ὁριζομένην μὲν κατὰ τὴν ἀρχήν της ὑπὸ ἀναγλύφου δακτυλίου καὶ ἐντομῆς, καὶ γλυφομένην εἰς πλατείας ἀβαθεῖς ραβδώσεις, ὁριζομένας διὰ στενῶν αὐλακώσεων, φερομένων δὲ ὅλων λοξῶς, ὥστε τὸ τμῆμα τοῦ-

το τῆς λαβῆς θὰ ἐμορφοῦτο ὡς στρεπτόν (εἰκ. 1). Ἀναλόγους γλυφάς, κοσμουμένας ὅμως ὑπὸ ροδάκων, παρουσιάζει ἡ λαβὴ τοῦ κατόπτρου ἐκ Μυκηνῶν[1]. Τὸ μεῖζον τῆς οὕτω μορφουμένης λαβῆς ἔχει καταφανῶς ἀποκρουσθῆ, μεταξὺ δὲ τοῦ ὁρίζοντος αὐτὴν δακτυλίου καὶ τοῦ εἰς τὸ τέρμα τοῦ σώματος τοῦ γρυπὸς «διπλοῦ» τοιούτου, ὑπάρχει ταινία, εἰς ἣν εἶναι ἐγγεγλυμμένον κόσμημα προελεύσεως φυτικῆς, διότι ἀποτελεῖται ἐκ κεντρικῆς γραμμῆς (δίκην μίσχου ἢ κλάδου), ἀφ' ἧς «ἐκφύονται» πρὸς τὰ

1. Πρβλ. Wace, Mycenae, εἰκ. 55α καὶ 56, Μαρινᾶτος - Hirmer, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, πίν. 221 (ἐκ τοῦ θόλου τῆς Κλυταιμνήστρας).

Εἰκ. 2 - 3. Ἐλεφαντίνη λαβὴ ἐκ Θηβῶν (βλ. εἰκ. 1)

πλάγια ἄνω εἰς πυκνὰς σειρὰς ἐπάλληλοι τοιαῦται. Τοῦ ζώου ἔχει ἀποκρουσθῆ τὸ ἄκρον τῆς μιᾶς (δεξιὰ) τῶν πλακῶν τῶν ἐπικαλυπτουσῶν τὴν κεφαλήν (εἰκ. 2) (αἱ πλάκες αὗται δηλοῦν προφανῶς τὰς παχείας ὀφρῦς τὰς καλυπτούσας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ζώου), καὶ μικρὸν τμῆμα τοῦ μέσου τοῦ πρώτου ἀριστεροῦ πλοκάμου τῆς χαίτης (εἰκ. 3). Τὸ παρασταθὲν τμῆμα αὐτοῦ ἀπεδόθη ὁλόγλυφον, αἱ δὲ λεπτομέρειαι ἐδηλώθησαν δι' ἐγχαράξεων, πλὴν τῶν ὤτων, ἅτινα ἔτυχον πλαστικῆς ἐπεξεργασίας, τῶν προμνησθεισῶν πλακῶν καὶ τοῦ λοφίου· τὸ τελευταῖον εἶναι ὑβρίδιον λοφίου καὶ διάφορον τοῦ γνωστοῦ τύπου λοφίου ἐκ τῶν σωθέντων μνημείων[2]. Πρὸ καὶ ὄπισθεν τῶν ὤτων ἐξέχουν μικραὶ τριγωνικαὶ ἰσόπλευροι καὶ ἀντικόρυφοι ἐξάρσεις, ὧν ἡ πρώτη πεπλατυσμένη ἄνω, ἡ δὲ δευτέρα καὶ ὑψηλοτέρα αὐλακουμένη εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Τὰ δύο ταῦτα μέλη, ἀποχωριζόμενα ἀλλήλων διὰ τῶν ὑπὲρ τὰ ὦτα αὐλακώσεων, ἀποδίδουν καταφανῶς τὸ λοφίον τοῦ ζώου, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐδόθη πλούσιον καὶ ὑψηλὸν τοιοῦτον, ὡς εἰς τὰ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀνάγλυφα τοῦ ζώου, διὰ λόγους σταθερότητος τοῦ μέλους τούτου τῆς κεφαλῆς. Ἡ λιτότης δὲ εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ζώου γενικώτερον, ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρατοῦσαν συνήθειαν (ἕλικες, περιδέραιον, κύκλοι μὲ στιγμάς), εἶναι πάλιν ἀποτέλεσμα κατασκευαστικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἐν τούτοις δὲν στερεῖ τὴν ἀπόδοσιν τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ μυθικοῦ ὄντος. Τὰς τελευταίας αὐτὰς ἰδιότητας δὲν μετριάζουν ἐπίσης αἱ μικραὶ διαστάσεις τῆς ὅλης μορφῆς.

2. Α. Σακελλαρίου, Μυκηναϊκὴ Σφραγιδογλυφία, σ. 20.

Ρομβοειδεῖς ἐγχαράξεις δηλοῦν τὸ περίγραμμα τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὁποίων ἡ κόρη, μικρὰ στρογγύλη ὀπὴ νῦν, ἔφερεν ἔνθετον ὕλην ἄλλου σώματος (pinned in). Κολπωταὶ ἐγχαράξεις ἀποδίδουν τὸ κάτω τμῆμα τοῦ ράμφους καὶ εὐρεῖα αὐλαξ (ράβδωσις) ἐκκινοῦσα ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὴν χαλαρὰν ἐπιφάνειαν τοῦ μαλακοῦ λαιμοῦ. Ὀγκηροτέρα καὶ ἐκφράζουσα τὴν ζωώδη μυϊκὴν στιβαρότητα εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ τραχήλου μὲ τὰ ὀξέα ὦτα, τὰς πρισματικὰς πλάκας τῶν ὀφρύων καὶ τὸν ὄγκον τοῦ τραχήλου, ἀφ' οὗ πίπτουν ἑκατέρωθεν οἱ βόστρυχοι τῆς κόμης εἰς πλουσίους πλοκάμους. Δύο πλόκαμοι βοστρύχων ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν ὤτων (καὶ περαιτέρω) κατέρχονται καὶ ἀπολήγουν τριγωνικοὶ εἰς τὸν λαιμόν, ἐνῷ αἱ λοιπαί, ἀσφαλῶς μὴ μακραί, τρίχες τοῦ σώματος ἀποδίδονται ὡς λεπταὶ λοξαὶ γραμμαί, καταλήγουσαι εἰς τὸν εἰς τὸ τέρμα τοῦ παριστωμένου τμήματος τοῦ σώματος τοῦ ζώου δακτύλιον καὶ θεωρούμεναι ὅτι προεκτείνονται περαιτέρω.

Αἱ προσεκτικαὶ αὐταὶ διαφοροποιήσεις εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν λεπτομερειῶν προδίδουν ἀξιοθαύμαστον παρατηρητικότητα καὶ λαμπρὰν δεξιοτεχνίαν δηλώσεως ἀνατομικῶν χαρακτηριστικῶν. Παρ' ὅλην τὴν περιωρισμένην ἐπιφάνειαν, τὴν προωρισμένην πρὸς ἀπόδοσιν τμήματος τοῦ ζώου, ἡ ἐκτέλεσις εἶναι αὐτόχρημα ἀριστουργηματική, ἡ δὲ ἐπεξεργασία καὶ ἀπόδοσις, ἐν συνδυασμῷ μαλακῶν καὶ σκληροτέρων ἐπιφανειῶν, ἀνταποκρινομένων εἰς ἀντίστοιχα μέλη τοῦ ζώου, ἓν ἐπίτευγμα φυσιοκρατικῆς πιστότητος, ἀνάλογον πρὸς τὰ καλύτερα ἔργα τῆς μυκηναϊκῆς ἐλεφαντουργίας καὶ τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης γενικώτερον. Εἰς τὸ θραῦσμά μας ἔχει προσ-

αρμοσθῆ ἡ πλαστικὴ αὐτοτέλεια τοῦ ζώου πρὸς τὴν χρηστικὴν ἀποστολὴν τῆς λαβῆς καθ' ὅλου, ἥτις ἐν τομῇ εἶναι περίπου ἐλλειψοειδής. Αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐν θραύσματι διατηρηθείσης λαβῆς δὲν εἶναι νῦν σαφής, καὶ διὰ τὴν κατάστασιν διατηρήσεως, ἥτις δὲν ἐπιτρέπει παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς βάσεως αὐτῆς καὶ τῆς προσαρμογῆς της πρὸς συνεχόμενον μέλος. Θεωρῶ πιθανὰς δύο ἐκδοχάς, ἤτοι ὅτι ἡ λαβὴ ἐστήριζε κάτοπτρον ἢ ὅτι ἦτο τοιαύτη σκήπτρου. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἥτις φαίνεται ἴσως καὶ πιθανωτέρα, τὸ μὴ σωθὲν πέρας τῆς λαβῆς θὰ ἔφερε σχισμήν, ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ ἐστηρίζετο ὁ μετάλλινος δίσκος τοῦ κατόπτρου συγκρατούμενος καὶ δι' ἥλων, ὡς μαρτυροῦν τὰ σωζόμενα παραδείγματα χαλκῶν δίσκων κατόπτρων καί τινες λαβαὶ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ[3].

Ἐὰν ἡ λαβὴ ἐφέρετο μέχρι τοῦ πέρατος αὐτῆς ὁμοία πρὸς τὸ σωθὲν ἐν ἀρχῇ τμῆμα αὐτῆς ἢ ἐὰν ἐπλατύνετο ἐκεῖ (εἰς μικρὰν ἐπίπεδον πλάκα ἴσως, πρβλ. AE 1888, πίν. 8, 3), τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι γνωστόν[4].

Ὁπωσδήποτε πάντως τοιαύτη χρῆσις καὶ διάταξις τῆς λαβῆς, καὶ παρὰ τὸν διακοσμητικὸν χαρακτῆρα τῆς καθ' ὅλου πλαστικῆς της ἐπεξεργασίας, θὰ περιώριζεν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν τὸ ἄλλως κύριον θέμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ κεφαλὴ τοῦ γρυπός, παρὰ τὸν οἱονδήποτε χρηστικὸν χαρακτῆρα τοῦ σωθέντος θραύσματος. Ἐὰν ὅμως τὸ θραῦσμα μας ἀνῆκεν εἰς λαβὴν σκήπτρου ἢ συναφοῦς ἀντικειμένου, ἐκτὸς τῆς ἀναδείξεως τοῦ κατ' ἐξοχὴν γλυπτοῦ μέλους τῆς λαβῆς, δηλ. τῆς κεφαλῆς τοῦ γρυπός, θὰ εἶχεν ἡ τελευταία καὶ τὴν ὀρθήν της (κατὰ κυριολεξίαν) θέσιν. Πρὸς τὸ τελευταῖον θὰ ἦτο σύμφωνος καὶ ἡ ἀνάλογος διάταξις τῶν ἀναγεγλυμμένων μορφῶν ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως ἐλεφαντίνων ἀντικειμένων τοῦ μυκηναϊκοῦ κύκλου. Ἐγὼ πάντως δὲν γνωρίζω παράδειγμα λαβῆς, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ παριστώμεναι μορφαὶ νὰ εἶναι ἀνάστροφοι[5].

3. Βλ. γενικῶς Catling, Cypriot Bronzework in the Mycenaean World, σ. 226 - 7 : Λαβαὶ κατόπτρων, BSA XXV, πίν. 59 (τάφου Κλυταιμνήστρας), RT, πίν. XXXIII (Δενδρῶν), Μαρινάτος - Hirmer, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, πίν. 222 (Ροῦτσι), καὶ J. Schäfer, Elfenbeingriffe des zweiten Jahrtausends, AM 73 (1958), σ. 79 - 80 (κατάλογος) (ἐξ Ἑλλάδος καὶ Κρήτης) καὶ σ. 83 (ἐκ Κύπρου).

4. Ὁ Catling, ἔ.ἀ., σ. 225 κ.ἑ., πιστεύει ὅτι ὁ μετὰ συμφυοῦς λαβῆς τύπος τοῦ κατόπτρου, ὅστις πάντως ἀπαντᾷ εἰς ὑστέρους μόνον χρόνους (YE IIIB - Γ1) καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον εἰς Κύπρον καὶ Ρόδον, ἐδέχετο λαβὴν ἐκ ξύλου ἢ ἐλεφαντοστοῦ, ἥτις δὲν ἀπέληγεν ἄνω εἰς πλάκα, ἀλλά, σχετικῶς στενὴ οὖσα, ἐδέχετο ἐντὸς ὑποδοχῆς (σχισμῆς) τὸν χαλκοῦν δίσκον (βλ. καὶ πίν. 40, F). Μία τοιαύτη ἐκδοχὴ θὰ ἦτο πιθανὴ διὰ τὸ παράδειγμά μας, παρὰ τὴν ἔλλειψιν οἱασδήποτε ἄλλης σχετικῆς ἐνδείξεως. Ἀνάλογοι ἄλλως τε λαβαὶ δὲν ἔχουν εὑρεθῆ, ἐφ' ὅσον γνωρίζω (βλ. καὶ ἐν συνεχείᾳ). Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μεταλλίνου κατόπτρου εἰς τὰς λαβὰς καὶ τὸ σχῆμα τῶν τελευταίων ἰδὲ J. Schäfer, σ. 73 κ.ἑ. καὶ πίν. 58 - 63, βλ. καὶ σημ. 1.

Ἐὰν τὸ παρὸν θραῦσμα ἀνήκει εἰς λαβὴν κατόπτρου, ἡ ἐλεφαντίνη πλάξ, ἥτις θὰ ἔφερε τὸν δίσκον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι εἴτε συμφυὴς πρὸς τὴν λαβὴν εἴτε χωριστὸν τμῆμα προσαρμοζόμενον ἐπ' αὐτῆς ὡς εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Ἔγκωμης (Βρετ. Μουσεῖον· βλ. Schäfer, ἔ.ἀ., σ. 83 καὶ πίν. 61 καὶ 62).

5. Διὰ τὴν κατὰ προτίμησιν φυτικὴν (φοίνικος) διαμόρφωσιν τῶν λαβῶν κατόπτρων, οὖσαν διάφορον τῆς παρούσης λαβῆς ἐκ Θηβῶν, καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ θέματος ἰδὲ Schäfer, ἔ.ἀ., σ. 82. Τὸ φυτικὸν μοτίβον, οὗ ἐμνήσθην ἐν ἀρχῇ, εἶναι ἴσως τὸ μέρος ἀντὶ τοῦ ὅλου τῆς ὅλης ἀποδόσεως τῆς λαβῆς.

Παραδείγματα σκήπτρων in corpore ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου δὲν γνωρίζω πλὴν ἑνός, δηλαδὴ τοῦ παραδείγματος ἐκ Θηβῶν, τὸ ὁποῖον πάλιν καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης καὶ ἄλλου σχήματος ἐν γένει τυγχάνει[6].

Ἐν ὄψει τῆς σπάνιος αὐτῆς τῶν μνημείων δὲν εἶναι εὐχερὴς καὶ ἡ ἀνασύνθεσις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ σκήπτρου, τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἐπέστεφε τὸ σωθὲν τμῆμα τῆς λαβῆς μας. Ὁπωσδήποτε πάντως, εἴτε αὕτη ἐτίθετο κατακορύφως εἴτε ἐν γωνίᾳ πρὸς τὸ κυρίως στέλεχος τοῦ σκήπτρου, ἡ κεφαλὴ τοῦ γρυπὸς ἀνεδεικνύετο οὕτως εἰς τὸ κύριον μέλος τῆς διακοσμήσεως, προσφυῶς δέ, διότι τὸ βασιλικὸν ζῷον (Dessene, ἔ.ἀ., σ. 209 καὶ 211) ἐπέστεφεν ἓν σύμβολον βασιλικὸν par excellence. Τέλος, διὰ τὴν ὑποθετικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος τῆς λαβῆς μας, συνιστῶσης ἴσως εἶδός τι ἐξαρτήματος ἢ κοσμητικοῦ μέλους θρόνου ἢ συναφοῦς σκεύους πρβλ. τὴν πινακίδα ἐκ Πύλου τῆς σειρᾶς Ta, Documents 244, σ. 344:

ku - wa - ni - jo - qe po - ni - ki - pi ta - ra - nu a - ja - me - no ku - wa - no pa - ra - ku - we - qe ku - ru - so ku - ru - sa - pi - qe ko - ro - ni - pi.

«One chair of spring type inlaid with kyanos and silver and gold (which is) inlaid with men's figures in gold, and with a pair of gold finials, and with golden griffins of kyanos».

(Διὰ τὴν ταύτισιν: φοῖνιξ - γρύψ, αὐτόθι καὶ Dessenne, ἔ.ἀ., σ. 214 καὶ παραπομπαί).

Αἱ παραστάσεις γρυπῶν εἶναι βεβαίως πολυάριθμοι εἰς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κύκλον καὶ εἰς ποικίλης κατηγορίας μνημεῖα (A. Dessenne, ἔ.ἀ., σ. 203 κ.ἑ., πλήρης κατάλογος), ἐξ ἴσου δὲ ἄφθονοι εἶναι αἱ ἀνάγλυφοι ἀποδόσεις αὐτοῦ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ, ἀλλὰ πάντως εἶναι μοναδικὴ ἡ ἐκ Θηβῶν λαβὴ εἰς τὸν τρόπον ἀποδόσεως τοῦ θηρός, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει βεβαίως τὸ ἀνάγλυφον, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι ἓν περίοπτον γλυπτὸν μικροτέχνημα, ἐξ ἐκείνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιδίδεται ἡ μυκηναϊκὴ Τέχνη, καὶ τὰ ὁποῖα κατασκευάζει ἐκ διαφόρου ὕλης. Ἐὰν ἡ περίοπτος πλαστικὴ ἀπόδοσις συνδέεται μὲ μινωϊκὰς ἐπιδράσεις (Vermeule, Greece in the Bronze Age, σ. 218, Ἰ. Σακελλαράκης, Ἐλεφαντοστᾶ ἐκ τῶν Ἀρχανῶν, Atti e Memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia, 1, σ. 245 κ.ἑ.), ἀσκηθείσας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὴν λαβὴν ἐκ Θηβῶν, ἢ ἐὰν ὡρισμένα τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικά, ὑποκείμενα εἰσέτι εἰς διερεύνησιν (πρβλ. Dessenne, ἔ.ἀ., σ. 210, σημ. 1) ἐνθυμίζουν ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις, ταῦτα εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα ἐλπίζω ὅτι θὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς προσεχῆ διαπραγμάτευσιν.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

6. Βλ. Κεραμόπουλλον ἐν ΑΔ 3 (1917), σ. 197, εἰκ. 142, 6 καὶ 7.

MANCHE EN IVOIRE

Il provient d'une fouille sur la rue Pindare, où il a été trouvé déposé sur un mur mycénien. Par la céramique recueillie il a été daté du HR III A3-HR III B (fig. 1-3).

Son sommet à forme de griffon est conservé avec une partie du corps qui se terminait à une base qui manque.

L'exécution des traits du griffon est artistique (cou fort et compact, tresses abondantes de la crinière, sourcils) et tout le travail est un exemple de finesse et d'habileté.

Comme le manche y manque, on ne peut pas exactement savoir, ce qu'il supportait, ou bien d'où il a été enlevé.

Nous pouvons exprimer trois hypothèses, soit qu'il s'agit du manche d'un miroir — mais à cette supposition s'oppose la direction de la tête — soit qu' il est le couronnement d'un sceptre, soit qu' il ornait, comme un membre ajouté, un meuble ou un thrône. En tout cas ce fragment est un des meilleurs exemples des œuvres en ivoire de la Grèce Mycénienne.

TH. SPYROPOULOS

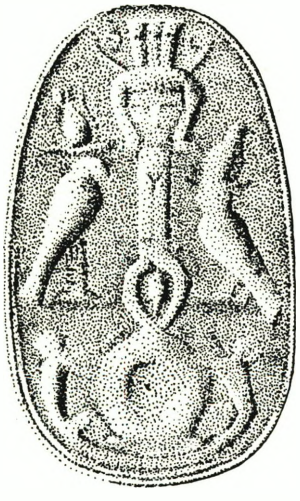

Fig. 1. Drawing of scarab from Grave Rho (Mycenae)

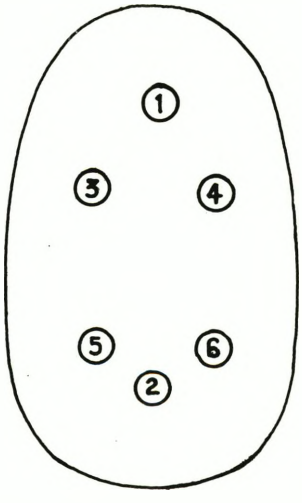

Fig. 2. Position of elements of the scarab (s. fig. 1)

A SCARAB FROM GRAVE CIRCLE B OF MYCENAE

In 1954, the late Dr. John Papadimitriou asked me to study a scarab of lapis lazuli found in Grave Circle B. The results of my efforts he included in his report of the 1954 excavation of the Circle, published in the Praktika for that year, p. 246. No photograph or drawing was published at that time and the scarab cannot now be found. Fortunately, I kept in the

Egyptian Collection of the National Archaeological Museum of Athens a cast made then by me along with a copy of the notes I had submitted to him. On the basis of the cast, and under my supervision, Miss Katherine Mavraghani made the drawing of fig. 1. The cast measures 0.015 m. in maximum length and 0.009 m. in maximum width.

The elements covering the face of the scarab can be easily identified. The center of the composition (No. 1, fig. 2), is dominated by the Head (form) Hathor (or Seshshit, Seshe-shet = sšš.t «Sistrum»), standing erect between two hawks (Nos. 3 and 4, fig. 2). Below, two apes (cynocephaloi) (Nos. 5 and 6, fig. 2) stand on either side of the circular symbol of Shen (Shenu) = šn (šn.w) «circle» etc. (No. 2, fig. 2). The elements are beautifully and symmetrically arranged on the face of the scarab and the carving is exact and clear.

Chronologically, the scarab can be placed between 1700 and 1600 B.C. (Hyksos Period). Thus, it is the oldest object from Egypt found to date on the mainland of Greece; consequently this small object is of great importance.

NICHOLAS BOUFIDES

Εἰκ. 1. Μουσεῖον Καΐρου. Ἀμενίρδις (ΚΕ′ δυν.)

Ο ΣΑΒΑΚΑ ΚΑΙ Η ΑΜΕΝΙΡΔΙΣ

Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μιᾶς σειρᾶς, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει νὰ καταστήσῃ βαθμηδὸν γνωστὰ ἀριστουργήματά τινα τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν*.

*Πρβλ. ΑΑ 1940, σ. 121 - 122.

Ι. ΟΙ ΦΑΡΑΩ ΟΙ ΛΕΓΟΜΕΝΟΙ « ΑΙΘΙΟΠΕΣ » ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ.

Προτάσσομεν τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς αἰθιοπικῆς (νουβικῆς ἢ κουσιτικῆς) περιόδου (ΚΕ′ δυναστείας, 745-663 π.Χ.), ἡ ὁποία κατ' ἀρχὴν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ (σχέδ. 1):

1. ΚΑΣΤΑ (νουβ. Kash - ato = « ὁ υἱὸς τοῦ ἵππου »), υἱὸς τοῦ *Μεριαμὼν Πιάγχι.

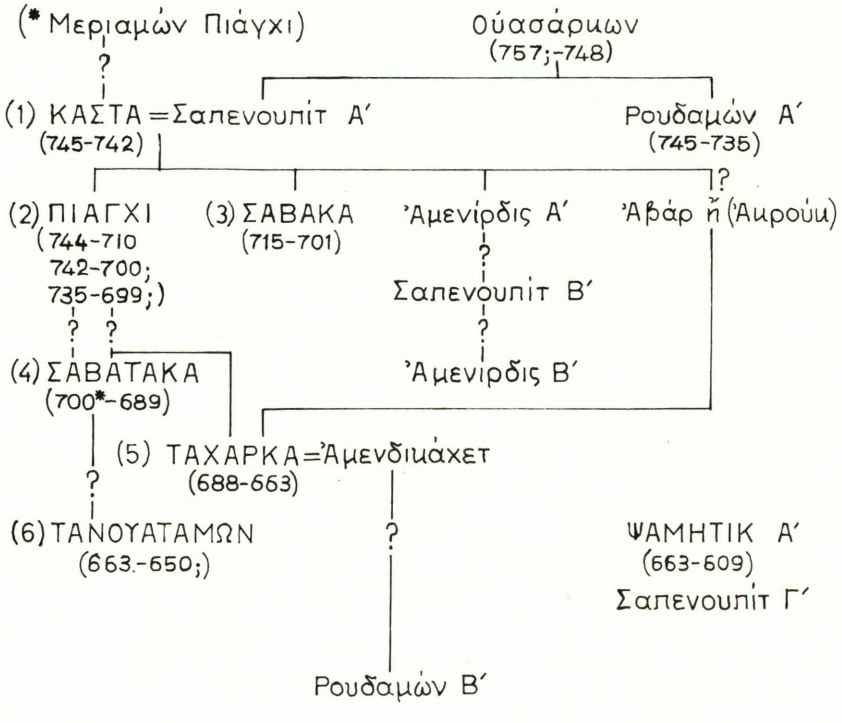
Σαπενουπὶτ Α′, θυγάτηρ τοῦ Μεριαμὼν Οὐασάρκων καὶ τῆς Θέντ.. (;), γυνὴ τοῦ Κάστα.

2. ΠΙΑΓΧΙ (*Μεριαμὼν Πιάγχι (;) ἢ Μεν - χεπερ - Ρὰ Γ′ Πιάγχι), υἱὸς τοῦ Κάστα.

Ἀβὰρ (Ἰβὰρτ ἢ Ἀκρούκ), θυγάτηρ τοῦ Κάστα (ἢ Μεριαμὼν Ἀμενροὺδ ἢ Ρουδαμὼν Α′;), ἀδελφὴ καὶ σύζυγος τοῦ Πιάγχι, μήτηρ τοῦ Ταχάρκα.

3. ΣΑΒΑΚΑ (Μεριαμὼν Νεφερ - κα - Ρὰ ΙΒ′ Σαβάκα, νουβ. Sab - ki = « ὁ αἴλουρος », ἀσσυρ. Sha - bu - ku - u, ἑβρ. Σω', Σωά, Σώ, ἑλλην. *Σαβάκων), υἱὸς τοῦ Κάστα. Αἰθίοψ (Κουσίτης) βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἱδρυτὴς τῆς ΚΕ′ (αἰθιοπικῆς) δυναστείας. Διεδέχθη τὸν πατέρα του εἰς τὸν θρόνον τῆς Αἰθιοπίας τῷ 715 π.Χ. Ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Αἰγύπτου, συνέλαβε τὸν Φαραὼ Βόκχορινν (Οὐαχ - κα-Ρὰ Β′ Βακένρενεφ, ΚΔ′ δυν., 718 - 712 π.Χ.) καὶ ἐστέφθη ἡγεμὼν τῆς χώρας. Ἐγένετο οὕτως ἀρχηγὸς νέας δυναστείας. Ἀπέθανε τῷ 701 π.Χ.

Σχέδ. 1. Τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς αἰθιοπικῆς περιόδου (ΚΕ′ δυναστεία)

Εἰκ. 2. Μουσεῖον Βερολίνου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰθιόπων (Κουσιτῶν) Σαβάτακα (ΚΕ΄ δυν.)

Ἀμενίρδις Α΄ (Μουτ - χα - νεφεροὺ Ἀμενίρδις Α΄, Ἀμενιρίτις), θυγάτηρ καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν Κάστα, ὃν ἀποθανόντα διεδέχθη τῷ 715 π.Χ., ἀδελφὴ τοῦ Σαβάκα (εἰκ. 1).

4. ΣΑΒΑΤΑΚΑ (Μεριαμὼν Σαβάτακα ἢ Ζεδ - καου - Ρὰ Σαβάτακα, νουβ. Sab - ato - ki = «ὁ υἱὸς τῶν αἰλούρων», ἑλλην. *Σεβιχώς), υἱὸς τοῦ Πιάγχι (ἢ τοῦ Σαβάκα;) (εἰκ. 2).

5. ΤΑΧΑΡΚΑ (Νεφερτουμ - [α] χουρὰ Ταχάρκα, ἀσσυρ. Tar - qu - u, ἑβρ. Trhqh, Tirhaqah, Θαρακά, Θιρακά, ἑλ-

Εἰκ. 3. Βρετανικὸν Μουσεῖον. Ψαμήτικ Α΄ (ΚΣΤ΄ δυν.)

λην. *Τάρκος, *Ταρακός, *Ἐτέαρχος), υἱὸς τοῦ Πιάγχι καὶ τῆς Ἀβάρ.

Σαπενουπὶτ Β΄ (Σεφινάπις), θυγάτηρ τοῦ Πιάγχι καὶ τῆς Ἀμενίρδιος Α΄, γυνὴ τοῦ Ταχάρκα.

Ἀμενίρδις Β΄, θυγάτηρ τοῦ Ταχάρκα καὶ τῆς Σαπενουπὶτ Β΄ (;), γυνὴ τοῦ Σαβάκα.

Ἀμενδικάχετ (Τεκαχατάμανι), θυγάτηρ τοῦ Πιάγχι, ἀδελφὴ καὶ σύζυγος τοῦ Ταχάρκα.

Ρουδαμὼν Β΄ (Ἀμενροὺδ Β΄), υἱὸς τῆς Ἀμενδικάχετ (;).

6. ΤΑΝΟΥΑΤΑΜΩΝ (Βα - κα - Ρά, Τανουαταμών, νουβ. Amon - ato= «ὁ υἱὸς τοῦ Ἄμμωνος;», ἀσσυρ. Ur - da - ma - ni - e), υἱὸς τοῦ Σαβάτακα καὶ τῆς Κάρχατα (;).

Κάρχατα, ἀδελφὴ καὶ σύζυγος (;) τοῦ Σαβάτακα, μήτηρ (ἢ ἀδελφή;) τοῦ Τανουαταμών.

ΨΑΜΗΤΙΚ Α΄ (Οὐαχιβρὰ Γ΄ Ψαμήτικ Α΄, ἀσσυρ. Tu - sha - me - il - ki, ἑλλην. Ψαμμήτιχος), (ΚΣΤ΄ δυν., 663 - 609 π.Χ.)[1] (εἰκ. 3), υἱὸς τοῦ Νεκαὼ Α΄.

1. F. Petrie, The Making of Egypt, London 1939 σ. 159, πίν. XXXVII 1.

Σαπενουπὶτ Γ′ (Νίτα - Κρὶς ἢ Νίτωκρις), θυγάτηρ τοῦ Ψαμήτικ Α′ καὶ τῆς Σανενουπὶτ Β′, γυνὴ τοῦ Νεκαὼ Β′ (ΚΣΤ′ δυν., 609 - 593 π.Χ.).

II. ΣΑΒΑΚΑ Ο ΑΙΘΙΟΨ (ΚΟΥΣΙΤΗΣ)

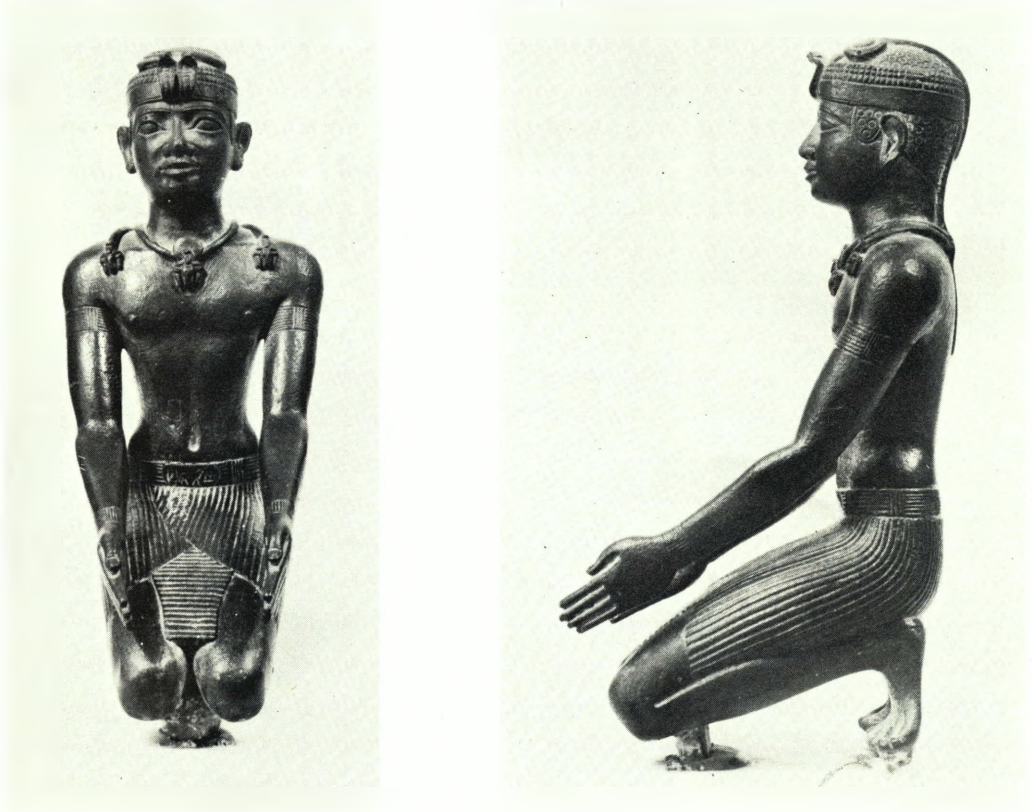
α. Τὸν βασιλέα τοῦτον τῶν Αἰθιόπων (Κουσιτῶν) παριστᾷ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, ὕψ. 0,155 μ., τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν Συλλογὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (ΑΝΕ 632). Ἀνῆκεν εἰς τὴν Συλλογὴν Ἰωάννου Δημητρίου. Ἡ ἀκριβὴς προέλευσίς του εἶναι ἄγνωστος. Προφανῶς εὑρέθη εἰς Αἴγυπτον. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ΚΕ′ δυναστείαν, ἤτοι περὶ τὸ 700 π.Χ. τῆς Αἰθιοπικῆς περιόδου (εἰκ. 4 - 5).

Τὸ σημαντικὸν τοῦτο ἀγαλμάτιον, ἓν ἀληθῶς ἀριστουργηματικὸν ἔργον τῆς ΚΕ′ αἰθιοπικῆς δυναστείας, εἶναι καθ' ὅλα ἄμεμπτον καὶ ἀρίστης διατηρήσεως, ὥστε νὰ προκαλῇ δικαίως τὸν θαυμασμόν.

Ὁ βασιλεὺς παρίσταται προσευχόμενος· εἶναι ἐνδεδυμένος τὸ περίζωμα (σενδζούτ)[2], φέρει κεφαλόδεσμον, συγ-

2. Ἡ λέξις αἰγυπτ. « σενδζοὺτ » (šndw.t= shendjut) « περίζωμα » (διάζωμα).

Εἰκ. 4 - 5. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Σαβάκα (ΚΕ′ δυν.)

κρατούμενον ὄπισθεν διὰ δύο πτερωτῶν σκαραβαίων καὶ ἀπολήγοντα εἰς δύο ταινίας, αἱ ὁποῖαι πίπτουν ἐπὶ τῆς ράχεως. Ὁ κεφαλόδεσμος καλύπτεται ὑπὸ πολεμικοῦ κράνους, τὸ μέτωπον τοῦ ὁποίου κοσμεῖται διὰ δύο οὐραίων (ὄφεων), συμβόλων τῆς διπλῆς βασιλείας. Διὰ τοῦ σώματός των καλύπτουν τὸ ἄνω μέρος τοῦ κράνους, τὸ δὲ ἄκρον τῆς οὐρᾶς των πίπτει ὄπισθεν ἐπὶ τοῦ αὐχένος. Φέρει τέσσαρα ψέλια καὶ περιδέραιον μετὰ τριῶν περιάπτων εἰς σχῆμα κεφαλῶν κριοῦ. Ἡ ζώνη, ἡ ὁποία συγκρατεῖ τὸ περίζωμα (σενδζούτ), φέρει ἱερογλυφικὴν σφραγῖδα (καρτοὺς)[3] μὲ τὸ κύριον ὄνομα «Σαβάκα» (S3 - b3 - k3) (σχέδ. 2). Πρόκειται ἑπομένως περὶ τοῦ Αἰθίοπος βασιλέως Σαβάκα, υἱοῦ τοῦ Κάστα, πατρὸς τοῦ Σαβάτακα καὶ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης Ἀμενίρδιος, τῆς ὁποίας τὸ ἀλαβάστρινον ἄγαλμα ἀποτελεῖ ἓν τῶν ὡραιοτέρων ἐκθεμάτων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Μουσείου τοῦ Καΐρου (εἰκ. 1).

Τὸ ἀγαλμάτιον ἡμῶν ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ἔργον τέχνης, εἶναι ἐπίσης καὶ κατὰ τοῦτο σημαντικόν, κατὰ τὸ ὅτι τυγχάνει ἡ μοναδικὴ παράστασις τοῦ Σαβάκα.

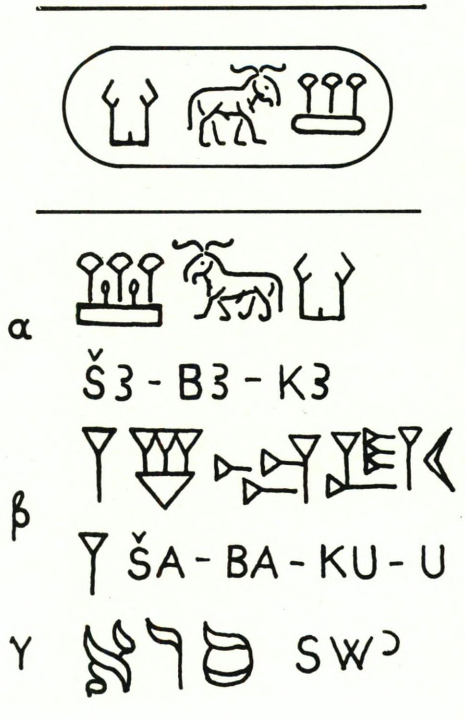
β. Ἐκτὸς τοῦ χαλκοῦ ἀγαλματίου καὶ εἷς σκαραβαῖος τοῦ E.M. (ANE 6405) σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸν Σαβάκα (Νεφερ - κα - Ρά), χρονολογεῖται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν ΚΕ΄ δυν., 700 π.Χ. Ἡ ὕλη του εἶναι ἐφυαλωμένος στεατίτης (glazed steatite), διαστ. 0,035 × 0,024 μ. Προέρχεται ἐπίσης προφανῶς ἐξ Αἰγύπτου. Ἀνῆκεν εἰς τὴν Συλλογὴν Ἀλεξάνδρου Ρόστοβιτς (1904). Ἐπὶ τῆς κάτω ὄψεως ὁ σκαραβαῖος φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: Nśwt bjtj Nfr - k3 - Rᶜ nb jrj ḥt «ὁ βασιλεὺς τῆς Ἄνω καὶ Κάτω Αἰγύπτου, Νεφερ - κα - ρά (= τὸ ἀγαθὸν [Νεφὲρ] πνεῦμα [Κᾶ] τοῦ Ἡλίου [Ρὰ] (Σαβακα), Κύριος ὁ δημιουργὸς τῶν πραγμάτων» (εἰκ. 6).

γ. Πιθανῶς καὶ ἓν λίθινον (καστανόχρους ἴασπις) περίαπτον εἰς σχῆμα κριοκεφαλῆς[4], εὑρισκόμενον εἰς τὴν

3. «Καρτοὺς» (δέλτος) ⊏⊐ (γαλλ., ἀγγλ. «cartouche»), βλ. Helck - Otto, Kleines Wörterbuch der Aegyptologie, Wiesbaden 1956, σ. 170: «Kartusche».

4. Ἡ κριοκεφαλὴ ἀποτελεῖ σύμβολον τοῦ θεοῦ τῆς πλημμύρας καὶ τῶν καταρρακτῶν Χνούμου. Πρβλ. Ludlow Bull, B. MetrMus XXX: 7 (1955), σ. 143 - 144, εἰκ. 2 (Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης, ΗΠΑ, ἀριθ. Εὑρ. Acc. No. 35.9.8).

Σχέδ. 2. Δέλτος τοῦ Σαβάκα

Εἰκ. 6 - 7. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Σκαραβαῖοι τοῦ Νεφερ-κα-Ρά (ΚΕ′ δυν.)

Συλλογὴν τοῦ E.M. (ANE 1006), δύναται νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸν Σαβάκα (εἰ κ. 8 α). Φέρει ἐπὶ τοῦ μετώπου οὐραῖον καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ὀπὴν ἀναρτήσεως. Αἰθιοπικῶν χρόνων (ΚΕ′ δυν., 712 - 663 π.Χ.). Ἀνῆκεν εἰς τὴν Συλλογὴν Δημητρίου (1880 - 1884) καὶ προέρχεται προφανῶς ἐξ Αἰγύπτου.

Ἡ ὁμοιότης τῆς κριοκεφαλῆς μας πρὸς τὸ περίαπτον τοῦ χαλκοῦ ἀγαλματίου τοῦ Σαβάκα (εἰ κ. 4 - 5) καθιστοῦν σχεδὸν βεβαίαν τὴν ἄμεσον αὐτῶν σχέσιν. Δὲν ἀποκλείεται, ἐν τούτοις, νὰ σχετίζηται καὶ πρὸς τὸν Ταχάρκα (βλ. εἰ κ. 11 α - β), τοῦ ὁποίου τὰ σωζόμενα ἀγαλμάτια φέρουν παρόμοια περιδέραια[5].

III. ΑΜΕΝΙΡΔΙΣ

Ἡ Ἀμενίρδις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ βασιλέως Σαβάκα (βλ. γενεαλογικὸν δένδρον, σχέδ. 1 καὶ εἰ κ. 1).

Εἰς τὴν κατοχὴν τῆς κυρίας Λίζας Ζαΐμη, ἐγγονῆς τοῦ Φωκίωνος Νέγρη[6], εὑρίσκεται χαλκοῦν μαχαίριον (ἢ ξυράφιον ;), τὸ ὁποῖον σχετίζεται πρὸς τὴν

5. Πρβλ. ἀγαλμάτια τοῦ Ταχάρκα εἰς Μουσεῖον τοῦ Ἐρμιτάζ, Λένινγκραντ (εἰ κ. 8 γ) (G. Posener - F. Hazan, Dict. de la Civ. Égypt., Paris 1959, σ. 109, Posener - Knaurs, Lex. d. ägypt. Kultur, München - Zürich, 1960, σ. 27), Μουσεῖον Καΐρου (Maspero, Hist. Anc. de l'Orient, III, 1899, σ. 323, σημ. 1., Maspero, Égypte - Ars - Una, Paris 1911, σ. 285, εἰκ. 535), Μουσεῖον Κοπεγχάγης (O. Koefoed - Petersen, Cat. des statues et statuettes égypt., Copenhague 1950, σ. 54, ἀριθ. 89 - 91 AEIN 1595, 1696, 605, πίν. 101). Εὐχαριστῶ τὸν ζωγράφον κ. Κ. Ἠλιάκην διὰ τὰ σχέδια τῆς εἰ κ. 8.

6. Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τὴν κ. Εἰρ. Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου καὶ τὴν κ. Λ. Ζαΐμη, διότι μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ μελετήσω καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸ « μαχαίριον τῆς Ἀμενίρδιος ». Ὁμοίως εὐχαριστῶ τὸν τεχνίτην κ. Στ. Κασσανδρῆν, ὁ ὁποῖος προέβη εἰς ἐπιμελῆ καθαρισμὸν αὐτοῦ.

Εἰκ. 8. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Περίαπτον σχήματος κριοκεφαλῆς (ΚΕ΄ δυν.)

βασίλισσαν ταύτην. Ἠγοράσθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Φ. Νέγρη εἰς Αἴγυπτον τὸ 1918. Ἔχει μῆκος 0,243 μ. Ἡ λαβή του, συμφυὴς μετὰ τῆς λεπίδος, κάμπτεται πρὸς τὰ κάτω, ἀπολήγουσα εἰς πόδα ζώου. Παρὰ τὴν ρίζαν τῆς λαβῆς ἐντὸς δέλτου ἡ ἐπιγραφή : [Dw3.]t ntr (ἢ [Hm.]t ntr) Jmn-jr - rdj - s «Ἡ Τει-νούτερ = ἡ ἐπαινέτις τοῦ θεοῦ (ἢ θεία λάτρις ἢ ἡ θεοῦ σύζυγος), Ἀμενίρδις (= ὁ Ἄμμων — πράττουσα καὶ δίδουσα) ». Αἰθιοπικῶν χρόνων (ΚΕ΄ δυν., 700 π.Χ.) (εἰ κ. 9 - 10).

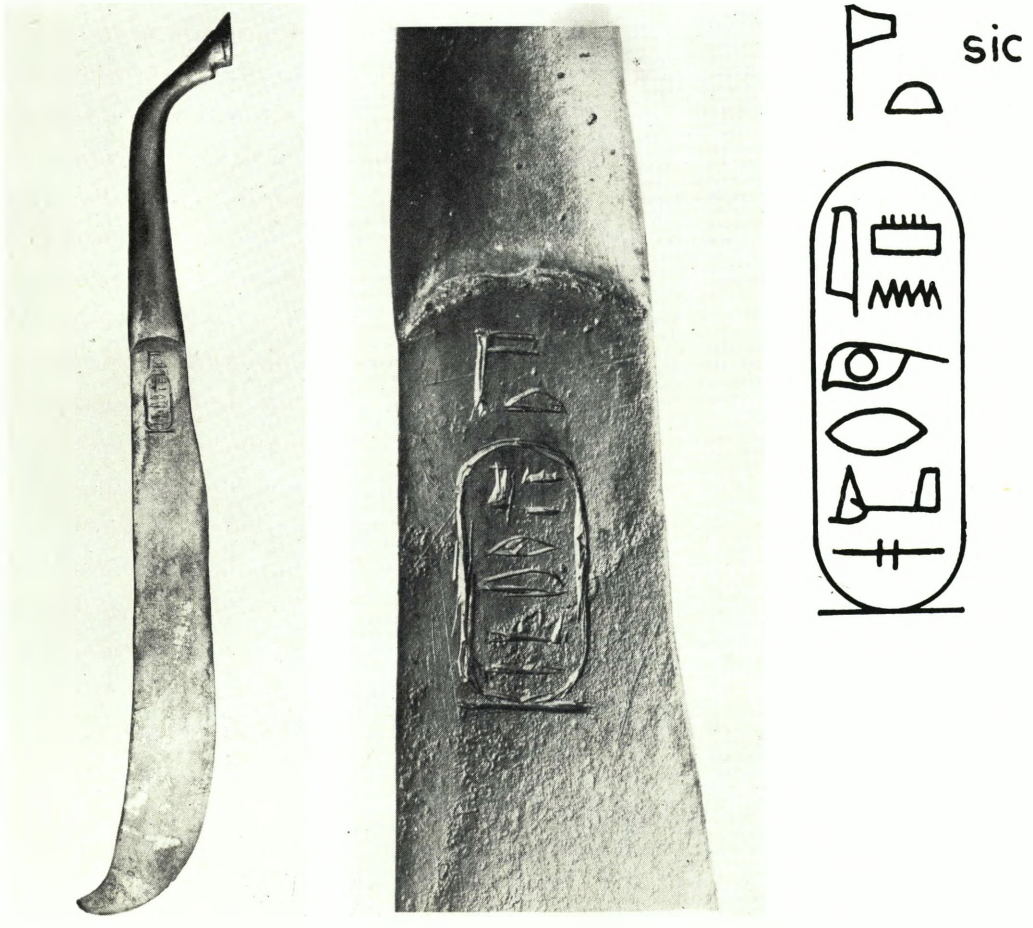
IV. ΤΑΧΑΡΚΑ

α. Ε.Μ. (ANE 965). Κεφαλὴ χαλκοῦ ἀγαλματίου τοῦ βασιλέως Ταχάρκα. Αἰθιοπικῶν χρόνων (ΚΕ΄ δυν., 680 π.Χ.), ὕψ. 0,03 μ. Ὁ ἐπ' αὐτῆς κόσμος ἐλλείπει. Ἀκριβὴς προέλευσις ἄγνωστος (Αἴγυπτος). Προέρχεται ἐκ τῆς Συλλογῆς Δημητρίου (1884) (εἰ κ. 11, α).

β. Ε.Μ. (ANE 633). Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ βασιλέως Ταχάρκα. Αἰθιοπικῶν χρόνων (ΚΕ΄ Δυν., 680 π.Χ.), ὕψ. 0,122 μ. Ἀκριβὴς προέλευσις ἄγνωστος (Αἴγυπτος). Ἐκ τῆς Συλλογῆς Δημητρίου, 1880 (εἰ κ. 11, β).

V. ΨΑΜΗΤΙΚ (ΨΑΜΜΗΤΙΧΟΣ)

Ἵνα κλείσῃ ὁ κύκλος τῶν μνημείων τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ε.Μ., τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν τῶν λεγομένων « Αἰθιόπων » Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου, παρουσιάζω ἐνταῦθα τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ε.Μ. (ANE 638), ὕψ. 0,093 μ., τὸ ὁποῖον παριστᾷ τὸν πρίγκιπα τῆς Σάϊδος Ψαμήτικ Α΄ (;). Ἀνῆκε καὶ τοῦτο εἰς τὴν Συλλογὴν Δημητρίου (1880) καὶ προέρχεται προφανῶς ἐξ Αἰγύπτου. Χρονολογεῖται εἰς τὴν Σαϊτικὴν περίοδον, ἤτοι τὴν ΚΣΤ΄ δυναστείαν (660 π.Χ.) (εἰ κ. 11, γ). Ἡ ὁμοιότης τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγαλματίου μας

Εἰκ. 9 - 10. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Μαχαίριον τῆς Ἀμενίρδιος (ΚΕ΄ δυν.)

πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰ κ. 3), τὸ ὁποῖον παριστᾷ τὸν Ψαμήτικ Α΄, ἰδίᾳ τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τῆς ρινὸς καὶ τῆς σιαγόνος, ὡς καὶ τοῦ οὐραίου, καθιστοῦν σχεδὸν βεβαίαν τὴν ταύτισίν του πρὸς τὸν ἐν λόγῳ πρίγκιπα τῆς Σάϊδος.

Ν. ΜΠΟΥΦΙΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

J. H. Breasted, Ancient Records of Egypt, Chicago, 1927[3] (τόμ. I - V).

Τ. Μαραγκοῦ, Ἀμενιρίτις, Ἀθήνα 1933.

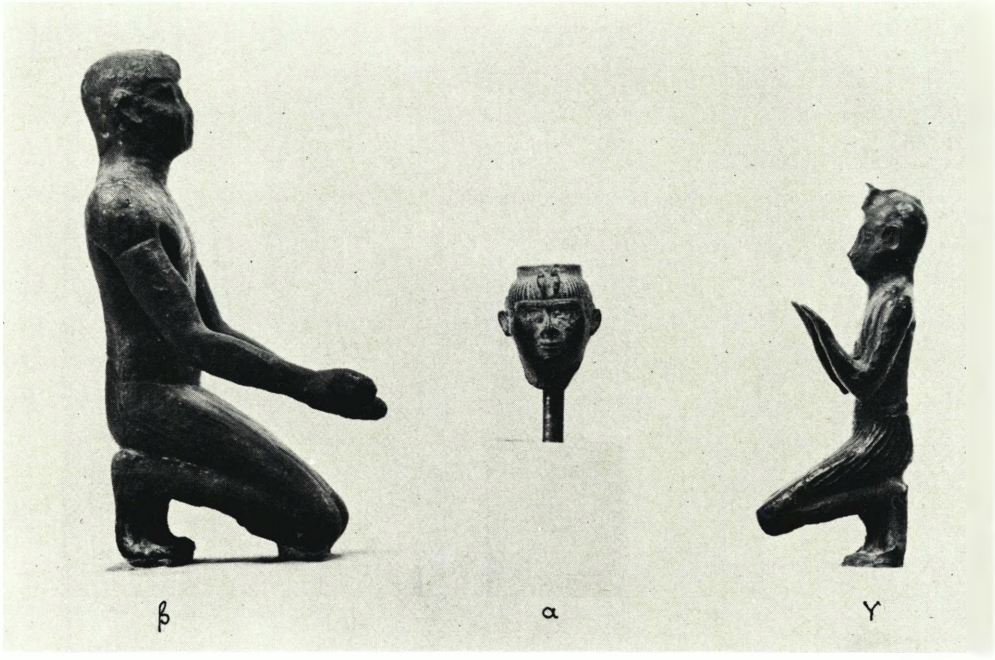
Τ. Μαραγκοῦ, Ψαμμίτιχος, Ἀλεξάνδρεια 1936.

R. Marcelin, Aegyptus. Histoire de l'Ancienne Égypte, Avignon 1937.

M. Hombert, Hérodote - L'Égypte Ancienne (Collection Lebègne - 2me série - No 14), Bruxelles 1946[2].

Δ. Φ. Ἀντωνιάδου, Αἱ Πυραμίδες καὶ οἱ ἱδρυταί των, Ἀθῆναι 1960.

S. Curto, Nubia storia di una civiltà favolosa, Novara 1965.

Εἰκ. 11. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Οἱ βασιλεῖς Ταχάρκα (α-β) καὶ Ψαμήτικ (γ) (ΚΕ΄-ΚΣΤ΄ δυν.)

SHABAKA AND AMENIRDIS

This short article is the first of a series, whose purpose is to make known some masterpieces of the Egyptian Collection of the National Museum in Athens.

I. The so-called «Ethiopian» Pharaohs in Egypt: This royal family, whose genealogy is given on plan 1 is represented by the following statuettes and objects of the Collection:

II. a) Athens NM (ANE 632) (figs. 4-5). Kneeling bronze statuette of king Shabaka (šȝ-bȝ-kȝ) (plan 2) Ethiopian (Kushite) period (25th Dynasty, ca. 700 B.C.). H. 0.155 m. Provenance unknown (Egypt). Demetrio Collection, 1880.

b) Athens NM (ANE 6405) (figs. 6-7,). Scarab of King Nefer-ka-ra (Nfr-kȝ-Rᶜ) (Shabaka). Ethiopian (Kushite) period (25th Dyn., ca. 700 B.C.). Glazed steatite (?): 0.035× 0.024 m. Provenance unknown (Egypt). Rostovits Collection, 1904.

Inscribed as follows: Nśwt bjtj Nfr-kȝ-Rᶜ nb jrj ht «King of Upper and Lower Egypt, Nefer-ka-ra (Shabaka), the Lord, the maker of things».

c) Athens NM (ANE 1006) (fig. 8 a), Ram's head amulet of brown jasper, glazed (H. 0.036 m.). Ethiopian (Kushite) period (25th Dyn., ca. 712-663 B.C.). Provenance unknown (Egypt). Demetrio Collection, 1880-1884.

III. Athens (Property of the M. Liza Zaimi, granddaughter of Phokion Negris) (figs. 9-10).

Bronze knife (or razor?) of Queen Amenirdis (Jmn - jr - rdj-s) (fig. 1). Ethiopian (Kushite) period (25th Dyn., 700 B.C.). L. 0.243 m. Provenance unknown (Egypt, 1918 ?).

Inscribed as follows : [Dw3].t ntr Jmn-jr-rdj-s «[Adoratrix] of the God, Amenirdis».

IV. a) Athens NM (ANE 965) (fig. 11, α). Head of a statuette (possibly of King Taharqa). Ethiopian (Kushite) period (25th Dyn., 680 B.C.). Bronze. H. 0.03 m. Provenance unknown (Egypt). Demetrio Collection, 1884.

b) Athens NM (ANE 633) (fig. 11, β). Bronze statuette of King Taharqa. Ethiopian (Kushite) period (25th Dyn., 680 B.C.). H. 0.122 m. Provenance unknown (Egypt). Demetrio Collection, 1880.

c) Athens NM (ANE 638) (fig. 11, γ). Bronze statuette of a King, or Prince (possibly Psamtik I, see also fig. 3). Saitic period (26th Dyn., ca. 660 B.C.). H. 0.093 m. Provenance unknown (Egypt). Demetrio Collection, 1880.

N. BOUFIDES

THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF PALAEOPOLIS IN KERKYRA

During 1969 the alienation of a considerable area in the heart of the ancient town of Kerkyra, now known as « Palaeopolis »[1], was completed after ten years of legal proceedings[2] (fig. 1).

A large area was cleared all around the early Christian basilica of Jovian (of the 6th cent. A.D.)[3] as far as the main road. This road leads from Kanoni Northwards past the site and the suburb of Anemomylos (Molino a Vento), round the bay of Garitsa (old name: Kastrades), to the modern town of Corfu.

Several houses that stood within the area were demolished, and a fence will shortly be added.

1. Ἰ. Παπαδημητρίου, Ὁ ναὸς τῶν Ἁγ. Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου ἐν Κερκύρᾳ, AE 1934-35, p. 39 ff.

2. Π. Καλλιγᾶ, Ἀρχαιότητες καὶ Μνημεῖα Ἰονίων Νήσων, ΑΔ 23 (1968) : Χρονικά, p. 315, and ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά (in press).

3. Ἰ. Παπαδημητρίου, Ὁ Ἰοβιανὸς τῆς Βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας, AE 1942-44, Χρονικά, p. 39 ff.

Part of the land which has already been acquired, lies on the opposite (Eastern) side of the road and it is hoped that in the future the area to be excavated will be extended later. Thus the road will run right through the area of excavations, and perhaps it may be possible to excavate below it, by raising the road on columns, thus linking the two parts of the excavation.

The area of Palaeopolis was almost certainly the heart of the ancient city of Kerkyra and was the site of its Agora, from the day the first Greek colony was established in the eighth century B.C.[4], until the late Roman period and the early Christian era.

The site was close by the harbour of « Alkinoos »[5], and it was the political and commercial centre of the wealthy city of Kerkyra, throughout the Classical period. At the end of the fifth century B.C. it witnessed fierce scenes during the civil war, so vividly described by Thucydides[6]. The open area, which from the Hellenistic period onwards was covered with a pavement, was surrounded by substantial buildings. Architectural fragments from these buildings were incorporated in the Christian church, which, during the medieval period, was known

4. Β. Καλλιπολίτου, ΠΑΕ 1955, pp. 190 - 2.

5. Π. Καλλιγᾶ, Τὸ ἐν Κερκύρᾳ Ἱερὸν τῆς Ἀκραίας Ἥρας, ΑΔ 24 (1969) : Μελέται, pp. 51 - 58.

6. Θουκ. I and III.

Fig. 1. Kerkyra. The archaeological site of Palaeopolis

under the name of the Virgin Mary (Beata Virgo).

It is interesting to note that nearby all the inscriptions dealing with public affairs were found in this area, namely : decrees, honorary decrees, proxenies on bronze, dedications, inscribed bases of statues. During the Roman imperial period an Odeion was erected somewhere in the neighbourhood, and parts of its « scaenae frons» were built into the later Christian church[7]. This Odeion seems to have been adorned with marble statues of philosophers and poets, to judge from a number of portrait heads that have been recovered in the area[8]. A fine head belonging to a copy of the statue of Menander, now in the Museum of Corfu, is known to have been found in this area[9].

Most of the antiquities mentioned above are now on view in the new Archaeological Museum in Corfu.

It is now time to embark upon the systematic excavation of this important area. With luck it should resolve many of the outstanding problems of the history of ancient Kerkyra.

P. CALLIGAS

7. Π. Καλλιγᾶ, 'Αρχαιότητες καὶ Μνημεῖα 'Ιονίων Νήσων, ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά (in press).

8. 'Ι. Παπαδημητρίου, Εἰκονικά, AE 1937 Β', p. 694 ff. For a head of a philosopher, possibly Pyrrhon, see : G. Dontas, Kopf eines Philosophen im Museum von Kerkyra, Antike Plastik VI, p. 111 ff.

9. M. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age, N. York (1955), p. 52.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Εἰκ. 1. Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ὁ μετεωρίτης τῆς Ἁγίας Τριάδος

Η ΕΜΦΑΝΙΣΙΣ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ὁ σίδηρος, ἐδίδασκον μέχρι πρό τινος αἱ ἐγκυκλοπαίδειαι καὶ τὰ βιβλία τοῦ σχολείου, εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, ὅπου τὸν ἐγνώρισαν πρῶτοι οἱ Δωριεῖς, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ὑπεροχήν του ἔναντι τοῦ χαλκοῦ, διὰ νὰ καταβάλουν τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ νὰ ἐξαπλωθοῦν εἰς τὴν Ν. Ἑλλάδα. Ἡ ἁπλῆ καὶ σχηματικὴ αὐτὴ εἰκὼν δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἀπεκάλυψεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἔρευνα : Ὁ σίδηρος δὲν ἦλθεν ἀπὸ Βορρᾶ καὶ οἱ Δωριεῖς δὲν ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς του.

Ὡς ὀρυκτὸν ὁ σίδηρος εἶναι τὸ κοινότερον καὶ συνηθέστερον, φθάνον μαζὶ μὲ τὰς διαφόρους ἑνώσεις του τὰ 4,2 % τοῦ φλοιοῦ τοῦ πλανήτου. Ὡς μέταλλον ὅμως εἶναι δυσδιάκριτος καὶ ἡ ἀπόκτησίς του ἀπαιτεῖ διαδικασίαν μακρὰν καὶ ἀρκετὰ περίπλοκον, ὡς ἐκ τούτου δὲ ὁ ἄνθρωπος ἤργησε πολὺ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ τὸν παραγάγῃ εἰς ὑπολογισίμους ποσότητας. Ἀρχικῶς τὸν συνήντησεν ὑπὸ τὴν μορφὴν μετεωριτῶν, μορφὴν ἡ ὁποία ἐξῆψε τὴν φαντασίαν του καὶ ἐτροφοδότησε τὴν δεισιδαιμονίαν του. Ἡ οὐρανία προέλευσίς των — τὴν ὁποίαν ὑποδηλώνει τὸ ἀρχαῖον αἰγυπτιακὸν καὶ τὸ μεταγενέστερον κοπτικὸν ὄνομα τοῦ σιδήρου —, καὶ τὰ τρομακτικὰ φαινόμενα (λάμψεις, κρότοι, ἀτμοσφαιρικαὶ διαταραχαί), ποὺ συνώδευον τὴν πτῶσίν των, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐμπνεύσουν τὴν πίστιν ὅτι οἱ μετεωρῖται αὐτοὶ ἀπετέλουν ἐμφανίσεις τῶν κατὰ καιροὺς καὶ τόπους θεοτήτων. Τὸ γνωστότερον ἴσως παράδειγμα παρομοίου φαινομένου εἶναι ἡ Καάμπα τῆς Μέκκας, δὲν ἀποκλείεται δὲ μερικὰ ἐπίθετα τοῦ Διὸς (Καταιβάτης, Καππώτας) νὰ ὀφείλωνται εἰς τὴν ἀνάλογον προέλευσιν ὡρισμένων ἀνεικονικῶν εἰδώλων του. Αἱ ἀντιλήψεις αὐταί,

ὅπως εἶναι φυσικόν, κάθε ἄλλο παρὰ συνέτειναν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς πραγματικῆς φύσεως τοῦ μετάλλου, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ πρῶτα ἀντικείμενα, — φυλακτά, φυσικά —, τὰ κατεσκεύασεν ὁ ἄνθρωπος κόπτων, τρυπῶν καὶ λειαίνων τὸ ὑλικόν, ἐφαρμόζων δηλαδὴ τὰς μεθόδους κατεργασίας τῶν λίθων. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἐμφανὲς εἰς τὸν μετεωρίτην τὸν εὑρεθέντα μαζὶ μὲ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς περιόδου 1600 - 1400 π.Χ. εἰς τὸ μινωϊκὸν ἀνάκτορον τῆς Ἁγ. Τριάδος, ὁ ὁποῖος φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του ἴχνη πριονισμοῦ (εἰκ. 1).

Τὰ πλουσιώτερα κοιτάσματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εὑρίσκοντο εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ Ταύρου, τοῦ Πόντου, τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Ἀρμενίας. Διόλου περίεργον λοιπὸν ὅτι τὰ παλαιότερα γνωστὰ ἀντικείμενα ἀπὸ κατασκευαστὸν σίδηρον, ἀναγόμενα εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 3ης χιλιετηρίδος π.Χ., προέρχονται ἀπὸ τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ἀπὸ τὸ Alaca Hüyük τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς μαλακτοῦ σιδήρου διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ μεταλλεύματος κατόπιν καμινεύσεώς του εἰς σπογγώδη μᾶζαν καὶ σφυρηλατήσεώς του ἐπενοήθη, καθὼς φαίνεται, εἰς τὴν ὀρεινὴν Ἀρμενίαν. Τὸ μέταλλον αὐτό, παραγόμενον δυσκόλως καὶ εἰς μικρὰς ποσότητας, μαλακὸν καὶ δύσχρηστον, ἐχρησιμοποιεῖτο καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 19ου μέχρι τοῦ 14ου αἰ. π.Χ. διὰ τὴν κατασκευὴν περιάπτων, κοσμημάτων καὶ τελετουργικῶν ὅπλων, γνωστῶν σήμερον ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Συρίας (Βύβλος, Qatna, Ugarit, Ἀλαλὰχ) καὶ τῆς Μεσοποταμίας (Mari). Κατὰ τὸ 1400 π.Χ. ἐφευρέθη, εἰς τὴν ἰδίαν πάντοτε δυσπρόσιτον περιοχήν, ἡ μέθοδος τῆς σκληρύνσεως τοῦ

Εἰκ. 2. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Δακτύλιος ἐκ Δεντρῶν

Εἰκ. 3. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ἀνάρτημα ἐκ Δεντρῶν

σιδήρου διὰ τῆς ἐνανθρακώσεώς του, καὶ ἐπετεύχθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παραγωγὴ μιᾶς πρωτογόνου μορφῆς χάλυβος, ἑνὸς μετάλλου δηλαδὴ σκληροῦ, ἀνθεκτικοῦ καὶ ἐνδεδειγμένου διὰ τὴν κατασκευὴν ὅπλων καὶ ἐργαλείων πολὺ ἀνωτέρων ἀπὸ τὰ συνήθη χάλκινα τῶν χρόνων ἐκείνων. Οἱ Χιττῖται, εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν ὁποίων ἀνῆκεν ἡ κοιτὶς τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, τὴν ἐκράτησαν ζηλοτύπως μυστικὴν καὶ ἐξησφάλισαν διὰ τοὺς ἑπομένους δύο αἰῶνας τὸ μονοπώλιον τοῦ προϊόντος της, τοῦ «καλοῦ σιδήρου», ὅπως τὸν ὀνομάζουν αἱ ἐπιγραφαί των. Τὸ ὑλικὸν αὐτὸ διέθετον μὲ τόσην φειδώ, ὥστε τὰ κατασκευάσματα τῶν σιδηρουργῶν των — εἰς τὰ ὁποῖα ἐξηκολούθουν ἄλλωστε νὰ ἀποδίδωνται μαγικαὶ ἰδιότητες— νὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενα σπάνια, περιζήτητα καὶ ὑψίστης πολυτελείας, τὰ ὁποῖα ἐδένοντο καὶ διεκοσμοῦντο μὲ χρυσὸν καὶ ἐδωρίζοντο εἰς βασιλεῖς, ὅπως τὰ κοσμήματα καὶ τὰ ἐγχειρίδια ποὺ ἔστειλεν ὁ Tushratta τοῦ Mitanni εἰς τὸν Φαραὼ Amenhotep III καὶ ἀργότερον εἰς τὸν Akenaton, ἢ τὸ ἐγχειρίδιον καὶ τὰ δύο φυλακτὰ ποὺ συνώδευον τὸν νεκρὸν τοῦ Τουταγχαμών. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Hattusilis III πρὸς τὸν Shalmaneser I τῆς Ἀσσυρίας δίδει μίαν ἰδέαν τῆς ἀπροθυμίας καὶ τῆς ἀναβλητικότητος, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ βασιλεῖς τῶν Χιττιτῶν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς σχετικὰς παρακλήσεις τῶν γειτόνων των:

«...Ὡς πρὸς τὸν καλὸν σίδηρον διὰ τὸν ὁποῖον μοῦ ἔγραψες, καλὸς σίδηρος εἰς τὴν ἀποθήκην μου εἰς τὴν Kizzuwatna δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἀκατάλληλος διὰ τὴν παραγωγὴν σιδήρου, ἔγραψα. Θὰ παραγάγουν καλὸν σίδηρον. Ὡς τώρα δὲν πρέπει νὰ ἔχουν τελειώσει. Μόλις τελειώσουν, θὰ σοῦ στείλω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σοῦ ἀπέστειλα μίαν σιδηρᾶν λεπίδα ἐγχειριδίου. Ὅσον διὰ τὴν πανοπλίαν ποὺ μοῦ ἔστειλες λέγων: «εἰς ἀντάλλαγμα τῆς πανοπλίας αὐτῆς στεῖλε μου λεπίδας», μέχρις ὥρας δὲν ἐτελείωσαν, τὴν κατασκευήν των. Μόλις τελειώσουν, θὰ σοῦ τὰς στείλω».

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτή, γραμμένη κατὰ τὸ 1260 π.Χ., φανερώνει καθαρώτατα εἰς ποῖον ἔπρεπε, τότε ἀκόμη, νὰ ἀπευθυνθῇ ὅποιος ἐπεθύμει νὰ ἀποκτήσῃ ὀλίγον σίδηρον, καὶ μὲ πόσην δυσκολίαν τὸ ἐπετύγχανε. Μίαν ἢ δύο γενεὰς ἀργότερον ὅμως, ὀλίγον μετὰ τὸ 1200 π.Χ., ἡ ἄλλοτε πανίσχυρος χιττιτικὴ ὁμοσπονδία εἶχε διαλυθῆ καὶ ὁ σίδηρος, ἐνανθρακωμένος καὶ μή, ἤρχισε νὰ διαδίδεται μὲ ρυθμὸν ὁλονὲν ἐπιταχυνόμενον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 12ου αἰ. παρουσιάζονται ὀλίγα ἀντικείμενα εἰς τὴν Κύπρον (μερικὰ ἄμορφα τεμάχια, δύο μικρὰ δρέπανα καὶ δύο μαχαίρια ἀπὸ τὴν Ἔγκωμην, καθὼς καὶ ἄλλα δύο ἀπὸ τὸ Κούριον καὶ τὰ Κούκλια), εἰς τοὺς συνοικισμοὺς δὲ καὶ τὰς πόλεις τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης ἐμφανίζονται μὲ αὐξανομένην πυκνότητα σιδηρᾶ ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα. Περὶ τὸ 1000 π.Χ., τέλος, ἀρχίζουν νὰ κατασκευάζωνται καὶ ἐκεῖ τὰ πρῶτα δρέπανα καὶ ὑνία ἁρότρων, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ σίδηρος εἶναι πλέον μέταλλον κοινῆς χρήσεως, προσιτὸν εἰς ὅλους.

Εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα τὰ εὑρήματα, σπάνια κατ' ἀρχάς, περισσότερα ἀλλὰ πάντοτε σποραδικὰ πρὸς τὸ τέλος, συνθέτουν εἰκόνα ἀνάλογον καὶ ἐξόχως διδακτικήν: Τὸ παλαιότερον, τοῦ 18ου αἰῶνος π.Χ., εἶναι ἕνας μικρὸς κύβος, εὑρεθεὶς εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Μαύρου Σπήλιου τῆς

Κνωσοῦ. Ἀκολουθοῦν, κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1500 π.Χ. περίπου μέχρι τοῦ 1400 π.Χ., τὸ χρυσόδετον δακτυλίδι τοῦ Βαφειοῦ, ἡ ἐπίσης χρυσόδετος σφενδόνη δακτυλιδίου ἀπὸ τὸν Κακόβατον, ἕνας χρυσοκέφαλος ἧλος ἀπὸ τὴν Κνωσὸν καὶ τὸ μικρὸν τετράγωνον πλακίδιον, τὸ εὑρεθὲν εἰς θολωτὸν τάφον τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλου. Ἀπὸ τὸν 14ον καὶ 13ον αἰ., τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξαπλώσεως καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς μυκηναϊκῆς δυνάμεως, ἔχομεν ἄλλα ἕνδεκα ἀντικείμενα: Τρία δακτυλίδια ἀπὸ τὸν θολωτὸν τάφον τῶν Δεντρῶν κατεσκευασμένα ἀπὸ λεπτὰ ἐπάλληλα ἐλάσματα ἀργύρου, μολύβδου, χαλκοῦ καὶ σιδήρου (εἰκ. 2), ἕνα μικρὸν χρυσόδετον ἀνάρτημα ἀπὸ θαλαμοειδῆ τάφον τοῦ ἰδίου νεκροταφείου (εἰκ. 3), δύο δακτυλίδια ἀπὸ τὰς Μυκήνας, τεμάχια ἑνὸς ὁμοίου ἀπὸ τὴν Ἀσίνην, ἕνα ἀκόμη ἀπὸ τὴν Μελαθριὰν τῆς Λακωνίας, ὀλίγα ἴχνη ἐνδέσμου παραστάδος ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τοῦ Γλᾶ, μερικὰ μικρὰ ἄμορφα τεμάχια ἀπὸ τάφον τῆς Ἰαλυσοῦ καὶ — ἐὰν δὲν εἶναι μεταγενέστερον — μέρος τῆς σφενδόνης ἑνὸς δακτυλιδίου ἀπὸ τὴν Φαιστόν. Μετὰ τὸ 1200 καὶ μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 11ου αἰ. π.Χ., τὰ εὑρεθέντα ἀντικείμενα πληθύνονται καὶ τὸ εἶδός των μεταβάλλεται κατὰ τρόπον ἐντυπωσιακόν: Ὑπάρχουν δύο μόνον κοσμήματα (μία περόνη ἀπὸ τὴν Περατὴν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἕνα ψέλιον ἀπὸ τὴν Ἰαλυσόν), μερικὰ τεμάχια κατεστραμμένα ἀπὸ τὴν ὀξείδωσιν (Περατή, Νάξος), μία κυρτὴ πολεμικὴ μάχαιρα (ἅρπη) ἀπὸ τὴν Τίρυνθα (εἰκ. 4) καὶ ἑπτὰ μικρὰ χαλκόηλα μαχαίρια — ὅμοια πρὸς τὰ εὑρεθέντα εἰς τὴν Ἔγκωμην καὶ τὴν Hama τῆς Συρίας— ἀπὸ τὴν Κνωσόν, τὴν Τύλισον καὶ τὸ Βρόκαστρον τῆς Κρήτης, τὴν Νάξον, τὴν Περατὴν (εἰκ. 5-6) καὶ τὸ Λευκαντὶ τῆς Εὐβοίας. Τὰ μαχαίρια αὐτὰ μὲ τοὺς μικροὺς χαλκίνους ἥλους, ποὺ συνεκράτουν τὴν ἐπένδυσιν τῆς λαβῆς των, εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Καθὼς φαίνεται, ἡ κατασκευὴ τῶν ἥλων αὐτῶν, ἐξαρτημάτων περισσότερον περιτέχνων ἀπὸ ἕνα ἁπλοῦν σφυρήλατον ἔλασμα, ἐξηκολούθει νὰ παρουσιάζῃ διὰ τοὺς μεταλλουργοὺς δυσχερείας, ποὺ προετίμων νὰ παρακάμπτουν χρησιμοποιοῦντες τὸν μαλακώτερον καὶ οἰκειότερον χαλκόν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου λοιπόν, ὁ σίδηρος ἐξακολουθεῖ νὰ εἰσάγεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ μορφὴν ὀλιγοστῶν ἑτοίμων προϊόντων ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ὑπάρχουν τὰ πρότυπα, μέσῳ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τὰ προϊόντα αὐτά, μαχαίρια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι ἀκόμη σπάνια ἐν σχέσει πρὸς τὰ σύγχρονά των χάλκινα, εὑρίσκονται ὅμως ὅλα εἰς κατοικίας ἢ τάφους ἰδιωτῶν. Μαζὶ μὲ αὐτὰ εἰσήχθη, καθὼς φαίνεται, καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς κατεργασίας τοῦ σιδήρου, μεταδοθεῖσα εἴτε ἀπὸ πλανοδίους μεταλλουργούς, οἱ ὁποῖοι, καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι βιοτέχναι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐταξίδευον συνεχῶς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον κατασκευάζοντες καὶ διαθέτοντες τὰ προϊόντα των καθ' ὁδόν, εἴτε καὶ ἀπὸ τεχνίτας ἐγκαταλείποντας τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ νέα αὐτὴ τεχνικὴ ἐμφανίζεται κατ' ἐξαίρεσιν καὶ εἰς ἐντελῶς πρωτόγονον βαθμὸν εἰς ἕνα ἀπομακρυσμένον ὑστερομυκηναϊκὸν ἐμπορικὸν σταθμὸν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, κυρίως ὅμως, καὶ πολὺ περισσότερον ἀνεπτυγμένη, εἰς περιοχὰς ὅπου δὲν εἰσέδυσαν οἱ Δωριεῖς. Πράγματι, τὰ ἑπόμενα ἀντι-

κείμενα, χρονολογούμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰ. π.Χ., συνηθέστερα πλέον καὶ ἀφθονώτερα, συνίστανται εἰς μερικὰ δακτυλίδια καὶ πόρπας, ἀλλὰ κυρίως εἰς ὅπλα (ξίφη καὶ λόγχας) προερχόμενα ἀπὸ πρωτογεωμετρικοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ ἄλλων σημείων τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐπεχειρήθη τελευταίως, καὶ ἀσχέτως πλέον πρὸς τοὺς Δωριεῖς, νὰ ἀναζητηθῇ ὁ τόπος ἀπὸ ὅπου εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ σίδηρος κάπου πρὸς Β. καὶ πρὸς Δ. τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην δηλαδὴ ἢ τὴν Β. Ἰταλίαν ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ Καρπάθια. Ὅπως παρετηρήθη ὅμως, ὡρισμένοι χαρακτηριστικοὶ τύποι σιδηρῶν ἐργαλείων, ὅπλων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων (κοπιδίων, πελέκεων, μαχαιρίων μὲ καμπύλην λεπίδα, ξιφῶν μὲ περιχείλωμα εἰς τὴν λαβὴν καὶ στομιδίων χαλινῶν), γνωστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν 10ον καὶ τὸν 9ον αἰῶνα, ἐμφανίζονται εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς μόλις κατὰ τὸν 8ον αἰ. π.Χ., πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς καθόδου τοῦ σιδήρου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐπιπλέον, ἡ ἀρχαία παράδοσις εἶχε διατηρήσει τὴν ἀνάμνησιν, ὅτι ἡ καμίνευσις τοῦ σιδήρου ἦτο ἐφεύρεσις τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, τοὺς ὁποίους μερικοὶ (ὅπως π.χ. ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου) ἐτοποθέτουν εἰς τὴν Ἴδην τῆς Φρυγίας μᾶλλον παρὰ τῆς Κρήτης. Παραλλήλως ἐπιστεύετο, ὅτι οἱ διδάξαντες καὶ διαδώσαντες τὴν κατεργασίαν τοῦ μετάλλου ἦσαν οἱ Χάλυβες, λαὸς μεταλλουργῶν τῆς βορείου Μ. Ἀσίας ἀναφερόμενος καὶ ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα.

Ἡ παράδοσις λοιπὸν ἐδέχετο, καὶ τὰ εὑρήματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ χρῆσις καὶ ἡ κατεργασία τοῦ σιδήρου ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τῆς 2ας χιλιετηρίδος π.Χ., ἂν καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλούς. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς ἀρχικῆς του κοιτίδος, διεδόθη καὶ ἐδῶ μὲ τὸν ἴδιον ταχὺν ρυθμόν, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ἡ ἐξάπλωσις τῆς χρήσεώς του εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

ΣΠ. Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Διὰ τοὺς μετεωρίτας: Σπ. Μαρινᾶτος, Δύο διαπλανητικὰ φαινόμενα τῷ 468 π.Χ. Πραγματεῖαι Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμος 24, 4, 1963, σ. 17 - 23, πίν. 1.

Διὰ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν κατεργασίαν τοῦ σιδήρου: G. A. Wainright, The Coming of Iron, Antiquity 10 (1936) 5 - 24. O. Johannsen, Geschichte des Eisens, Düsseldorf 1953. T. Burton Brown, The Coming of Iron to Greece, London 1954. H. H. Coghlan, Notes on Prehistoric and Early Iron in the Old World, Oxford 1956. S. Foltiny, Athens and the Hallstatt Region, American Journal of Archaeology 65 (1961) 283 - 297. S. Foltiny, Flange - Hilted Swords of Bronze in Central Europe, NE. Italy and Greece, American Journal of Archaeology 68 (1964) 247 - 257. R. J. Forbes, Studies in Ancient Technology, IX, Leiden 1964. R. Pleiner, Iron Working in Ancient Greece, Prague 1969.

Εἰκ 4. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ἡ ἄρπη τῆς Τίρυνθος

THE APPEARANCE OF IRON IN GREECE

Iron, as the encyclopedias and school texts have until recently taught, was introduced into Greece from the North, where the Dorians first became acquainted with it and exploited its superiority to bronze in order to overcome the Achaeans and conquer Southern Greece. This simple and schematic picture does not suit the actual facts, as research has meanwhile revealed. Iron did not come from the North, nor was it brought by the Dorians.

Iron is the commonest of all minerals, forming with its various compounds as much as 4.2% of the crust of the earth. As a metal, however, it is difficult to discern and its acquisition demands a long and complicated process. For this reason man was slow to recognize it and to succeed in producing it in quantity. In the beginning they encountered it in the form of meteoric iron which stirred the imagination and gave food to superstition. Its celestial origin — which the ancient Egyptian and later Coptic name of iron suggests — and the terrifying phenomena (flash, sound, atmospheric disturbances) which accompanied their fall naturally led to the belief that the meteorites themselves constituted appearances of divine power. Perhaps the best known example of such a phenomenon is the Caaba of Mecca, and it may be that certain epithets of Zeus (Kataibates, Kappotas) are due to a similar origin of some of his aniconic idols. These conceptions, however natural, did not exactly lead to the understanding of the true nature of iron, and it is characteristic that man shaped the first objects — amulets, of course — by cutting, boring, and polishing the material, applying, that is, the methods of

stone working. This is especially evident in the meteorite found with other objects of the period 1600 - 1400 B.C. in the Minoan palace of Ag. Triada, which shows on its surface traces of sawing (fig. 1).

The richer deposits of the ancient world lay in Asia Minor and especially in the regions of Taurus, Pontus, the Caucasus, and Armenia. No wonder, therefore, that the oldest known objects of man-made iron, recognized as belonging to the first half of the third millenium B.C. come from Mesopotamia and from Alaca Hüyük in Asia Minor, and that the technique of producing wrought iron by forging the ore and hammering the bloom thus obtained was apparently first achieved in the mountain region of Armenia. This soft and unwieldy metal, produced with difficulty and in small quantities, was used during the whole period from the 19th to the 14th century B.C. for the manufacture of amulets, jewellery, and ceremonial weapons known today from several sites of Syria (Byblos, Qatna, Ugarit, Alalach) and of Mesopotamia (Mari). In this same inaccessible region a method of steeling iron was invented around 1400 B.C. In this way they were able to produce a primitive sort of steel, namely a hard metal much more suitable for the manufacture of arms and tools than bronze, then in general use. The Hittites, to whose dominion the cradle of this technique belonged controlled the secret jealously and secured through the ensuing two centuries the monopoly of the product, the « good iron », as their inscriptions call it. They gave out such small quantities of this product that the artifacts of their smiths — to which magic properties were still attributed — were considered to be rare and luxurious objects, much sought after, bound and decorated in gold and presented to kings.

Such were the jewellery and daggers which Tushratta of the Mitanni sent to Pharaoh Amenhotep III and later to Akenaton, as well as the dagger and the two amulets found with the mummy of Tutankhamon.

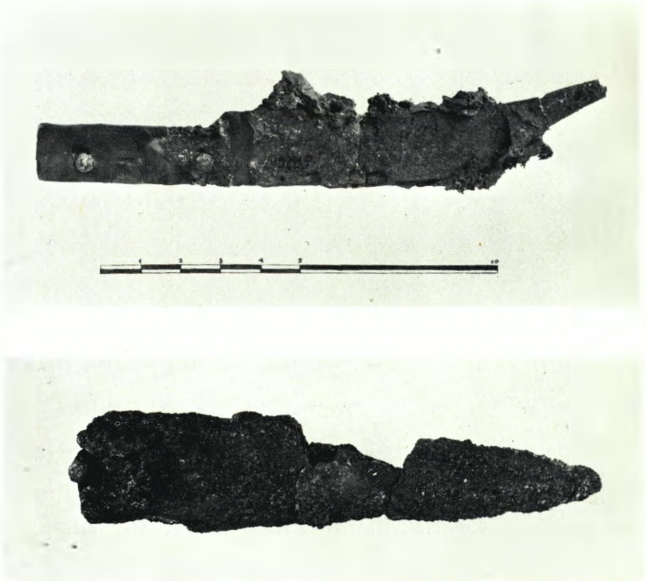
The letter of Hattusilis III to Shalmaneser I of Assyria gives an idea of the reluctance and of the dilatoriness with which the Kings of the Hittites replied to their neighbours' entreaties for iron:

... « As to the good iron which you wrote me about — good iron in my seal - house in Kizzuwatna is not available. That it is a bad time for producing iron, I have written. They will produce good iron. So far they will not have finished. When they will have finished I shall send it to you. Today now I am dispatching to you an iron dagger. As for the armour you sent me, saying « for this armour send blades in return », so far they have not finished producing them. When they have finished, I shall send them to you ».

This letter, written ca. 1260 B.C., shows very clearly to whom anyone who wished even then to acquire a little iron should apply and with what difficulty he succeeded. One or two generations later, however, a little after 1200 B.C., the mighty Hittite federat-

ion had broken up and the use of steel as well as iron began to spread rapidly. During the 12th century B.C. a few objects (some shapeless fragments, two small sickles and two knives from Enkomi, as well as two others from Curium and Kouklia) appear in Cyprus. In the settlements and the cities of Syria and of Palestine there also appear, with increased frequency, iron weapons and tools. Finally, around 1000 B.C., begins the manufacture of the first sickles and ploughshares, a fact which shows that by that time iron was a commonplace good, accessible to all.

In the Aegean and the Greek mainland finds, rare at first, more frequent but always sporadic toward the end, present a similar and very instructive picture: the oldest object of the 18th century B.C. is a small cube, found in the cemetery of Mavro Spelio of Knossos. There follow, during the period from ca. 1500 B.C. to 1400 B.C., the gold - bound ring of Vapheio, the gold - bound bezel of a ring from Kakovatos, an iron nail with a gold head from Knossos, and a small square plaque found in a tholos tomb at Volo. From the 14th and 13th centuries, when Mycenaean power and expansion reached their zenith, we have eleven more objects : three rings from the tholos tomb of Dendra, manufactured from thin, superimposed sheets of silver, lead, bronze, and iron (fig. 2), a small gold - bound pendant from a chamber tomb of the same cemetery (fig. 3), two rings from Mycenae, fragments of a similar one from Asine, another still from Melathria in Laconia, traces of iron on a lead clamp from a door jamb from the palace of Gla, some small shapeless fragments from a tomb of Ialysos, and — if it is not later — part of a bezel from a ring from Phaistos. After 1200 and until about the middle of the 11th century B.C., such objects increase in numbers and their type changes in an impressive manner: there are only two jewels, one pin from Perati in Attica, and one bracelet from Ialysos, some shapeless corroded pieces (Perati, Naxos), a curved blade (harpe) from Tiryns (fig. 4), and seven iron knives with bronze rivets — similar to those found at Enkomi and at Hama in Syria — from Knossos, Tylisos, and Vrokastro in Crete, Naxos, Perati (figs. 5 - 6), and Lefkandi in Euboea. The knives

Εἰκ. 5 - 6. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Σιδηρᾶ χαλκόηλα μαχαιρίδια ἐκ Περατῆς

themselves with the small bronze rivets which held the plating of their handles are characteristic of the period to which they belong. It seems that the manufacture of these rivets, of a more complicated shape than the simple wrought blade, continued to present difficulties to the metal workers which they preferred to meet by using the softer and more familiar bronze.

During the last Mycenaean period therefore iron continued to be imported into Greece in the form of a few ready-made artifacts from Anatolia, (where the prototypes are to be found) via the Aegean islands. The artifacts themselves, mostly knives, are still rare as compared with their contemporary bronzes, but are now found in the homes or tombs of private citizens. At the same time the technique of iron-working was introduced, also, either by itinerant smiths, who, like many other craftsmen of that period, travelled continually from place to place, manufacturing and selling their artifacts along the way, or by artisans leaving Anatolia to establish themselves in Greece. This new technique, primitively applied, appears isolatedly in a remote Late Mycenaean commercial outpost of the Axios valley but chiefly and much more developed in regions not entered by the Dorians. In fact, the next objects, dated to the end of the 11th century B.C., common by now and abundant, consist of a few rings and fibulae, but chiefly of arms (swords and spearheads) which come from Protogeometric tombs of the Kerameikos and other parts of Athens. The country from which iron — not connected any more with the Dorians — was introduced into Greece has been lately sought by some scholars somewhere to the North and West of the Balkan peninsula, i.e. in Central Europe, N. Italy, and even in the Carpathian region. Certain characteristic types of iron implements, weapons and other objects, however, (chisels, axes, curved knives, flange-hilted swords and bridle bits) known in Greece from the 10th and 9th centuries, do not appear in these regions before the 8th century B.C., a fact inconsistent with the possibility of iron having been introduced into Greece from the North.

Ancient tradition remembers, moreover, that the forging of iron had been invented by the Idaean Daktyloi, whom some scholars (as, e.g., the scholiast of Apollonius Rhodius) place on the Phrygian Ida rather than in Crete. At the same time it was believed that the teachers of metal-working who spread the technique had been the Chalybes, a people of metal-workers dwelling in Northern Asia Minor, who are also mentioned by Xenophon.

Tradition, therefore, maintained and factual evidence shows that the use and working of iron were discovered in Asia Minor. The metal was known in Greece as early as the middle of the second millenium B.C., but as a rarity, inaccessible to most people. As soon, however, as it overstepped the boundaries of its place of origin it spread in this country as rapidly as also all over the Eastern Mediterranean.

SP. IAKOVIDIS

